

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ
ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИД:
ПРАКТИЧНИЙ ПОГЛЯД
НА ОКРЕМІ АСПЕКТИ
РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ
В КОНТЕКСТІ РАТИФІКАЦІЇ
РИМСЬКОГО СТАТУТУ**

*(матеріали панельної дискусії в рамках
ІХ Міжнародного юридичного форуму
23 вересня 2025 року)*

Київ • Алерта • 2025

Редакційна колегія:

Червяков О.І. – канд. юр. наук, доцент;
Коваленко Є.В. – канд. юр. наук, доцент;
Олсїйников Д.О. – канд. юр. наук;
Євтушенко І.В. – канд. юр. наук;
Даль А.Л. – канд. юр. наук;
Грохольський В.П. – канд. юр. наук, доцент

- 3-68 Злочини проти людяності та геноцид: практичний погляд на окремі аспекти російської агресії в контексті ратифікації Римського Статуту: матеріали панельної дискусії в рамках IX Міжнародного юридичного форуму (23 вересня 2025 року. м. Харків). – Київ : Алерта, 2025. – 286 с.

ISBN 978-617-566-947-1

У збірнику представлено матеріали панельної дискусії в рамках IX Міжнародного юридичного форуму, присвяченої обговоренню та вирішенню низки проблемних питань, пов'язаних із розслідуванням злочинів проти людяності та геноциду в Україні в контексті ратифікації Римського Статуту. Зокрема доповіді, виступи та їх тези стосуються кримінально-правової оцінки діянь з ознаками злочинів проти людяності та геноциду в Україні; питанням документування та досудового розслідування злочинів проти людяності та геноциду в Україні; взаємодії з міжнародними судовими інституціями в питаннях притягнення до відповідальності осіб, що вчинили злочини проти людяності і геноциду, а також забезпечення відшкодування завданої шкоди та взаємодії сил сектору безпеки і оборони України в процесі протидії вчиненню злочинів проти людяності та геноциду в умовах повномасштабної збройної агресії.

Видання адресоване здобувачам вищої освіти, співробітникам підрозділів сил безпеки сектору безпеки і оборони України, працівникам прокуратури, суду, науковим працівникам, аспірантам, викладачам закладів вищої юридичної освіти (факультетів ЗВО), а також іншим особам, до предмету зацікавленості яких відносяться порушені питання.

Редакційна колегія наголошує, що висновки окремих авторів є дискусійними. Разом із тим, їх публікація здійснюється з метою забезпечення плюралізму наукової думки і публічного обговорення. Матеріали друкуються мовою оригіналу. За виклад, зміст і достовірність матеріалів, а також використання наукових джерел без відповідного посилання відповідають автори.

УДК 343.337

ЗМІСТ

<i>Погорецький М.</i> ЦИФРОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ СТАНДАРТИ ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	8
<i>Біла В.</i> ОЗНАКИ ГЕНОЦИДНОГО НАМІРУ: АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ, ВЧИНЮВАНИХ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	33
<i>Борисенко С.</i> ДО ПИТАННЯ ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В УКРАЇНІ.....	37
<i>Борисов В., Шенітько М.</i> ШЛЯХИ ПОДАЛЬШОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПОЛЕ УКРАЇНИ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	42
<i>Буга В., Кузьменко С.</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЖЕРТВАМ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ	49
<i>Вишнякова А.</i> ВІД ПОЛІТИЧНИХ ЗАЯВ ДО ЮРИДИЧНИХ СТАНДАРТІВ: ПРОБЛЕМАТИКА ДОКАЗУВАННЯ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ В УКРАЇНІ.....	56
<i>Вітвіцький С., Буга Г.</i> РИМСЬКИЙ СТАТУТ ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИД	63
<i>Глизенко А.</i> ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИД: ПРАКТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В КОНТЕКСТІ РАТИФІКАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ	70
<i>Головко О., Вербовий В.</i> РИМСЬКИЙ СТАТУТ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ОСНОВА ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ	74

<i>Голубов А.</i> ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ХАРАКТЕР МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ.....	78
<i>Горчанюк О.</i> СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ЄС У СФЕРІ ЮСТИЦІЇ, СВОБОДИ ТА БЕЗПЕКИ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД.....	83
<i>Данилова І.</i> МОРАЛЬНА (НЕМАЙНОВА) ШКОДА ЯК ОЗНАКА ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ.....	87
<i>Демиденко В.</i> ВІД ГРОМАДИ ДО ГААГИ: МЕХАНІЗМИ ФІКСАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЛІ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАДИ.....	92
<i>Денисенко Г.</i> ПРОЦЕСУАЛЬНІ РИЗИКИ ПОРУШЕННЯ ГАРАНТІЙ ОХОРОНЮВАНИХ ЗАКОНОМ ТАЄМНИЦЬ У ДОКАЗУВАННІ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	97
<i>Денисенко М.</i> ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДІЯНЬ З ОЗНАКАМИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ І ГЕНОЦИДУ	102
<i>Дуфенюк О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ЗІВАЛТУВАННЯ ЯК ФОРМИ ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ	106
<i>Євтушенко І.</i> РАТИФІКАЦІЯ РИМСЬКОГО СТАТУТУ В УКРАЇНІ В МЕЖАХ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЩОДО ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ І ГЕНОЦИД.....	113
<i>Журавель В.</i> МОТИВАЦІЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	116
<i>Зоренко Д.</i> ВИКЛИКИ РЕКОМЕНДАЦІЯМ ПРОТОКОЛУ БЕРКЛІ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	120

<i>Коваленко Є.</i> ДО ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ СКЛАДУ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІНШИХ ФОРМ ДОПОМОГИ ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	124
<i>Коломийська І.</i> РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА ЯК ІНСТРУМЕНТ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСТВА	128
<i>Лазорчик В.</i> КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ДІЯНЬ З ОЗНАКАМИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ В УКРАЇНІ: ПОГЛЯД У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	134
<i>Лисенко Б., Сатиров А.</i> РОЛЬ МВС У ВЗАЄМОДІЇ СИЛ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ.....	137
<i>Микуленко М.</i> НОВА ПОЛІТИКА НАТО ЩОДО ЖІНОК, МИРУ ТА БЕЗПЕКИ	141
<i>Нагорний П.</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ПЕРЕСЛІДУВАННІ, ЗА РИМСЬКИМ СТАТУТОМ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ	148
<i>Олейніков Д.</i> КОНТЕКСТУАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ	152
<i>Орлов Ю., Яценко А.</i> ПОСЯГАННЯ НА ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ	161
<i>Пашковський М.</i> МОДЕЛЬ ПРІОРИТЕЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАНЬ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ: УРОКИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РФ ТА ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ	166
<i>Політова А.</i> ДЕПОРТАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФОРМА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ	174

<i>Полуніна Л.</i> ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ... 181	181
<i>Поплавська Н.</i> ГЕНОЦИД ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: МІЖНАРОДНО- ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУДОВОГО РОСЛІДУВАННЯ..... 187	187
<i>Рабомізо Д., Хендель Н.</i> НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ В МОРСЬКІЙ ВІЙНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА..... 192	192
<i>Ряшко О.</i> ТРУДНОЩІ РОЗСЛІДУВАННЯ ГЕНОЦИДУ В УКРАЇНІ 198	198
<i>Сергєєва Д.</i> ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ТАКТИЦІ ДОПИТУ У ПРОВАДЖЕННЯХЩОДО ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ 203	203
<i>Сірий О.</i> СИНЕРГІЯ СИЛ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... 213	213
<i>Тимофєєв А.</i> ПОДВІЙНА КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ 220	220
<i>Туляков В.</i> ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В УКРАЇНІ: РЕТРОАКТИВНІСТЬ ТА ГІБРИДНИЙ ПІДХІД..... 224	224
<i>Фєдосєєв В.</i> ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У СВІТЛІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО СТАТУТУ 230	230
<i>Філіпенко Н.</i> НЮРНБЕРЗЬКИЙ ПРОЦЕС ЯК ФУНДАМЕНТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ: ВІД ІСТОРИЧНОГО ПРЕЦЕДЕНТУ ДО СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ ЗАПОБІГАННЯ ГЕНОЦИДУ 234	234
<i>Харченко В.</i> ЗЛОЧИНИ ГЕНОЦИДУ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: МЕХАНІЗМИ РЕАГУВАННЯ УКРАЇНОЮ НА ЇХ ВЧИНЕННЯ 241	241

<i>Чередниченко О., Чаленко П.</i> ПСЕВДОРЕФЕРЕНДУМИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ.....	245
<i>Черевко К., Галушко П.</i> «КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ» АБО «КОМП'ЮТЕРНА ЗЛОЧИННІСТЬ»: ВИКЛИКИ ДЛЯ НАУКОВОЇ ТОЧНОСТІ.....	251
<i>Чередниченко О., Калинчук А.</i> ВЗАЄМОДІЯ СИЛ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ.....	257
<i>Членов М.</i> ЩОДО НАПРЯМІВ ПОДАЛЬШОГО УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ З ІМПЛЕМЕНТАЦІЄЮ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ.....	264
<i>Шептуховський С., Оніщенко В.</i> ДАВНІСТЬ ЗА РИМСЬКИМ СТАТУТОМ.....	271
<i>Яковенко Ю.</i> ПРИНЦИП КОМПЛЕМЕНТАРНОСТІ В ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ.....	279
РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПАНЕЛЬНОЇ ДИСКУСІЇ.....	282

ЦИФРОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ СТАНДАРТИ ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Микола ПОГОРЕЦЬКИЙ,

головний науковий співробітник науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України,
проректор з науково-педагогічної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
ORCID ID: 0000-0003-0936-0929

Документування злочинів проти людяності, вчинених у ході збройної агресії рф проти України, є одним із ключових напрямів діяльності органів сектору безпеки та правосуддя, зокрема Служби безпеки України. Саме від ефективності та достовірності цієї роботи залежить не лише майбутнє судове переслідування винних у вчиненні таких злочинів у міжнародних юрисдикціях, а й формування історичної пам'яті, відновлення справедливості для жертв і зміцнення міжнародного правопорядку.

У сучасних умовах документування злочинів проти людяності, вчинених у ході збройної агресії рф проти України, набуває принципово нового змісту. Воно поєднує класичні криміналістичні прийоми фіксації та перевірки доказів із цифровими технологіями, оперативно-розшуковими та контррозвідувальними засобами СБУ. Ця діяльність виходить за межі традиційного національного кримінального процесу, оскільки зібрані матеріали мають слугувати доказами у провадженнях Міжнародного кримінального суду та потенційного спеціального військового трибуналу щодо злочинної агресії рф проти України¹. Саме тому формування єдиних цифро-

¹ Спеціальний військовий (ad hoc) трибунал щодо злочину агресії рф юридично започат-

вих і процесуально-криміналістичних стандартів документування є питанням державного і міжнародного значення.

Служба безпеки України, виконуючи завдання із захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу, водночас є одним із провідних суб'єктів доказової діяльності у справах про злочини проти людяності. Її спеціальні підрозділи здійснюють контррозвідувальне спостереження, технічну фіксацію, збір цифрових слідів, аналітичне узагальнення даних та їх передачу до органів досудового розслідування і міжнародних партнерів. У цій системі СБУ є не лише органом оперативного реагування, а й ключовим елементом доказової інтеграції між національною юрисдикцією та міжнародним правосуддям.

Важливим аспектом документування злочинів проти людяності, вчинених у ході збройної агресії РФ проти України, є нормативна, процесуальна й методологічна узгодженість дій різних правоохоронних і спеціальних органів. Умови воєнного стану вимагають не лише координації між СБУ, Державним бюро розслідувань, Національною поліцією та Офісом Генерального прокурора, а й адаптації української практики до міжнародних стандартів доказування. Йдеться передусім про вимоги автентичності, відтворюваності, неперервного ланцюга збереження доказів, дотримання прав людини під час їх отримання та цифрової верифікації кожного матеріалу.

Актуальність проблеми зумовлена тим, що документування злочинів проти людяності є не лише елементом процесуальної форми кримінального провадження, а й частиною національної системи безпеки. Воно виконує подвійну функцію – оперативно-захисну (як засіб запобігання новим злочинам) і доказову (як елемент майбутнього судового переслідування). У цьому аспекті особливу роль відіграють контррозвідувальні підрозділи СБУ, які володіють унікальними можливостями щодо ідентифікації організаторів та виконавців злочинів, відновлення ланцюга підпорядкованості, фіксації

кований 25.06.2025 Угодою Україна – ЄС; зараз він проходить стадію інституційного розгортання, повномасштабна робота (локація, склад, процесуальні дії) – у процесі визначення/формування. Агентство ЄС з питань співробітництва у сфері кримінального правосуддя (European Union Agency for Criminal Justice Cooperation – Eurojust, Франція, Гаага) повідомляє: **Міжнародний центр переслідування злочину агресії проти України (ІСПА)** вже готує справи до майбутнього трибуналу; у жовтні 2025 р. прокурори ЄС/України узгоджували трансфер розслідувань саме до майбутнього трибуналу. **ІСПА** – координаційний центр прокурорів при Eurojust (Гаага), який збирає, зберігає та аналізує докази злочину агресії РФ проти України й готує справи для подальшого кримінального переслідування злочинців.

політичних і військових рішень, що мають ознаки злочинної політики держави-агресора.

Проблематика документування злочинів проти людяності у сучасному міжнародному праві перебуває на перетині кримінально-процесуальних, криміналістичних і правозастосовних категорій. Її концептуальні основи формувалися впродовж другої половини ХХ століття та були кодифіковані в *Римському статуті Міжнародного кримінального суду* [11], який визначив злочини проти людяності як будь-який із передбачених актів, учинений у межах широкомасштабного або систематичного нападу проти цивільного населення. Відтоді документування таких злочинів стало не лише складовою кримінального процесу, а й інструментом реалізації принципу невідворотності міжнародної відповідальності.

З теоретико-правового погляду документування є системою цілеспрямованих дій уповноважених суб'єктів, спрямованих на виявлення, фіксацію, перевірку й збереження фактичних даних про події злочину для їх подальшої оцінки у процесуальній формі доказів. У вітчизняній науці воно розглядається як ґносеологічна складова доказування, тобто як етап пізнання істини, що передує судовій перевірці [25]. Саме теорія доказів, яка лежить в основі кримінального процесуального пізнання, визначає логіку переходу від інформації про подію до юридично значущого доказу. Документування виконує роль первинного елементу доказової системи, забезпечуючи зв'язок між об'єктивними фактами та процесуальними засобами їх відображення.

У практиці міжнародних судів, починаючи з рішень *Міжнародного трибуналу щодо Руанди (Akayesu, 1998)* [1], вироблено уніфіковані підходи до визначення належності й допустимості доказів у справах про злочини проти людяності. Вони базуються на таких критеріях: законність отримання, автентичність джерела, зв'язок доказу з предметом обвинувачення, відсутність порушення прав людини при його здобутті. Ці вимоги відображені у правилах доказування Міжнародного кримінального суду [11] і стали взірцем для національних систем.

Розвиток технологій докорінно змінив природу процесу доказування. Цифрові ресурси, супутникові знімки, відкриті дані й матеріали OSINT стали невід'ємними елементами доказової бази у справах про міжнародні злочини. У відповідь на це Офіс Вер-

ховного комісара ООН з прав людини спільно з Університетом Берклі розробив Берклійський протокол щодо цифрових відкритих джерел розслідувань (*Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations*), який відомий загалом як – Протокол Берклі (*Berkeley Protocol*) [2]. Цей протокол закріпив міжнародні стандарти роботи з цифровими доказами – від збору до їх верифікації. Його принципи – достовірність, відтворюваність і прозорість походження – стали фундаментом сучасної методології документування злочинів проти людяності, зокрема на території України.

Особливе місце у доказуванні злочинів проти людяності належить органам національної юрисдикції, що виконують функції оперативного виявлення та фіксації злочинів. У цьому контексті діяльність Служби безпеки України має системне значення. Закон «Про Службу безпеки України» визначає одним із основних завдань СБУ захист державного суверенітету та протидію діяльності, спрямованій на підлив конституційного ладу [19]. Саме спеціальні підрозділи СБУ здійснюють контррозвідувальне документування злочинів, що посягають на безпеку цивільного населення, у тому числі злочинів проти людяності. Вони збирають, перевіряють і зберігають фактичні дані, які після процесуальної легалізації набувають статусу доказів у кримінальному провадженні.

Відповідно до Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» [18] та положень Кримінального процесуального кодексу України [20], матеріали, одержані в результаті оперативно-розшукових заходів, можуть бути використані як докази за умови дотримання вимог законності, належності й достовірності. Таким чином, у системі доказування документування злочинів проти людяності виконує не допоміжну, а первинну функцію – воно створює базу для перевірки, оцінки й судового доведення.

Міжнародна практика підтверджує, що результативність документування залежить від точності технічних процедур і контролю за цілісністю доказів. У цьому аспекті провідне значення мають стандарти (*ENFSI Best Practice Manuals – Digital Forensics*) [4], які визначають методи збереження метаданих, хешування та забезпечення неперервного ланцюга збереження (*chain of custody*). Аналогічні принципи впроваджуються у спільних слідчих групах (*Joint Investigation Teams*) під егідою Євроюсту [14], де участь українських правоохоронців і СБУ гарантує інтеграцію національної доказової бази у міжнародну.

Теоретичне значення документування полягає в тому, що воно відображає еволюцію самого поняття доказу – від матеріального до цифрового, від локального до транскордонного. У роботах сучасних дослідників доведено, що використання штучного інтелекту у доказуванні сприяє підвищенню точності перевірки даних, але потребує суворого дотримання етичних і правових гарантій [9]. Цю позицію підтримує і *Європейська етична хартія про застосування штучного інтелекту в судових системах* [7], яка встановлює принципи прозорості алгоритмів, підконтрольності рішень та недопущення дискримінації при використанні аналітичних систем.

Злочини проти людяності за своєю природою мають системний характер, тому документування повинно відображати не лише окремі події, а й контекст – політичну або військову політику, у межах якої такі злочини здійснювалися. Саме контекстуальна складова є предметом доказування, який визначає логіку збору фактичних даних і структуру доказової системи. Практика Європейського суду з прав людини, зокрема у справах *Roman Zakharov v. Russia* [5] та *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom* [6], підкреслює необхідність забезпечення пропорційності між заходами збирання доказів і захистом права на приватність. Це положення є особливо важливим для діяльності спеціальних служб під час воєнного стану.

Таким чином, теоретико-правові основи документування злочинів проти людяності охоплюють комплекс норм і принципів, що поєднують міжнародне кримінальне право, національне процесуальне законодавство, цифрову криміналістику та етичні стандарти використання технологій. Важливу роль у забезпеченні належного документування злочинів проти людяності відіграє криміналістична тактика та комплекс негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) і оперативно-розшукових заходів, що проводяться підрозділами СБУ. Саме вони забезпечують своєчасне виявлення, фіксацію, збереження й перевірку доказової інформації, яка часто має цифрову природу або походить із кіберпростору. У сучасних умовах дедалі більшого значення набуває інтелектуальний аналіз мультисенсорних даних – синтез інформації, отриманої з різних джерел (аудіо-, відео-, супутникових, телекомунікаційних, мережевих), що дозволяє створити комплексну модель події та простежити ланцюг взаємозв'язків між суб'єктами злочину, його організаторами й виконавцями.

Результати такого аналізу використовуються як аналітична основа для кримінального процесуального доказування, зокрема при оцінці достовірності цифрових доказів, перевірці версій та підтвердженні системного характеру злочинної діяльності рф. Використання новітніх технологій, зокрема методів цифрової криміналістики, алгоритмів машинного навчання та криміналістичних засобів дослідження електронних доказів, забезпечує підвищення точності, оперативності та наукової обґрунтованості доказування. Кіберпростір при цьому постає не лише середовищем учинення злочинів, а й простором їх документування, у якому формується новий вимір доказового процесу – цифрове відображення злочину проти людяності. Застосування таких технологічних рішень дозволяє контррозвідувальним, оперативно-технічним, аналітичним, слідчим та іншим підрозділам Служби безпеки України інтегрувати результати контррозвідувальних, оперативно-розшукових заходів та відповідних процесуальних дій щодо документування злочинів рф проти людяності у міжнародну доказову систему, забезпечуючи їхню автентичність і відтворюваність. Вони формують методологічну основу для роботи Служби безпеки України як ключового суб'єкта фіксації та збереження доказів злочинів агресора. У поєднанні з нормами міжнародного гуманітарного права, практикою Міжнародного кримінального суду та Європейського суду з прав людини ця система гарантує не лише належну якість доказів, а й легітимність майбутніх судових рішень, спрямованих на встановлення відповідальності осіб, винних у масових порушеннях прав людини. Особливе значення у цьому контексті має судовий контроль (*judicial oversight*), який виступає основним інструментом забезпечення верховенства права у доказуванні, гарантує законність отримання, перевірки та використання доказів, а також запобігає їх фальсифікації або неправомірному втручанням в права людини [13; 21–31].

Документування злочинів проти людяності в діяльності Служби безпеки України має не лише процесуально-доказове, а й контррозвідувальне значення. У структурі СБУ саме контррозвідувальні та оперативно-технічні підрозділи здійснюють безпосередню фіксацію дій, що мають ознаки злочинів проти людяності, – масових убивств, катувань, депортацій, примусових переміщень, утримання цивільних осіб у незаконних місцях позбавлення волі. Ця діяльність

є особливою формою контррозвідувального та криміналістичного спостереження, спрямованого на виявлення та закріплення обставин злочину ще до його правової оцінки в межах кримінального провадження [19].

Контррозвідувальні заходи дозволяють виявляти структури управління злочинними діями окупаційних адміністрацій РФ, осіб, які координують політику переслідувань, а також ланцюг підпорядкування між військовим і політичним керівництвом агресора. Завдяки системі агентурної та технічної розвідки СБУ здатна документувати злочини не лише за їх наслідками, а й на стадії підготовки чи реалізації. Такі матеріали набувають доказового значення після процесуальної легалізації – їх оформлення у вигляді протоколів, рапортів чи аналітичних довідок, що підтверджують достовірність отриманої інформації [18; 20].

У цьому аспекті провідне значення мають стандарти, визначені в настановах належної практики для цифрової криміналістики, зокрема в «Найкращих практичних настановах Європейської мережі судово-експертних установ (*ENFSI Best Practice Manuals – Digital Forensics*)»², які встановлюють вимоги до методів збору, фіксації, збереження та верифікації цифрових доказів у кримінальному провадженні. [4]. Це, зокрема, збір електронних слідів, фіксація метаданих, відновлення видалених файлів, геолокаційне позиціонування, ідентифікація цифрових артефактів і підтвердження цілісності даних за допомогою алгоритмів хешування. Важливим є забезпечення неперервного ланцюга збереження (*chain of custody*), який гарантує автентичність і відтворюваність доказів під час передачі від оперативного підрозділу до слідчого чи прокурора.

Контррозвідувальна складова документування полягає у виявленні державної політики терору як системного елементу злочинів проти людяності. У цьому контексті важливим є аналіз наказів, директив, комунікаційних мереж та інформаційних матеріалів РФ, які підтверджують організований характер насильства. Такі дії

² *ENFSI Best Practice Manuals – Digital Forensics (BPM)* – це оновлена серія методичних настанов належної практики у сфері цифрової криміналістики, підготовлена профільними робочими групами Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI) та затверджувана Правлінням Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI). Кожен BPM має власну редакцію й дату ухвалення (напр., 11.2015; 18.10.2021; 16.12.2022 р.); актуальні версії оприлюднюються на офіційному сайті ENFSI (розділ Best Practice Manuals). Офіційний сайт ENFSI: enfsi.eu (European Network of Forensic Science Institutes).

узгоджуються з міжнародною практикою, зафіксованою у рішеннях Міжнародного трибуналу щодо Руанди (*International Criminal Tribunal for Rwanda*) у справі Акайєсу (*Akayesu*) [1] та Міжнародного кримінального суду у справі Нтаганда (*Ntaganda*) [12], де для встановлення вини використовувались дані розвідки та відомості про структуру підпорядкування військових підрозділів.

Збирання доказів злочинів проти людяності вимагає залучення аналітичних можливостей СБУ – моніторингу комунікацій, обробки відкритих джерел, аналізу соціальних мереж і OSINT-платформ. Цифрові матеріали повинні відповідати вимогам Протоколу Берклі щодо цифрових відкритих джерел розслідувань [2], який регламентує процедури фіксації часу, місця, джерела походження та збереження первинного файлу. У межах спільних слідчих груп, створених за підтримки Євроюсту [14], результати контррозвідувального документування передаються до Офісу Генерального прокурора та Міжнародного кримінального суду відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння щодо співробітництва і обміну доказами [10].

Оперативно-розшукове документування виконує функцію з'єднання між фактичними даними та процесуальним доказом. Його результатом є формування масиву інформації, що після перевірки може бути використаний як доказ у міжнародному судочинстві. Водночас така діяльність вимагає дотримання принципів законності, пропорційності та захисту прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у справах *Roman Zakharov v. Russia* [5] та *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom* [6] визначає межі допустимого втручання державних органів у приватне життя громадян навіть за умов загрози національній безпеці. Тому контррозвідувальні підрозділи СБУ повинні діяти в межах чітко регламентованих повноважень, із гарантіями незалежного контролю за законністю проведення негласних заходів.

Особливістю сучасного етапу є широке впровадження штучного інтелекту у сфері аналітики та перевірки цифрових доказів. Алгоритми машинного навчання (*machine learning algorithms*) дозволяють автоматично розпізнавати місця подій, фіксувати збіги осіб чи об'єктів на фото- і відеоматеріалах, аналізувати часові послідовності та зв'язки між учасниками злочину. Проте такі технології можуть застосовуватись лише в межах принципів, визначених Європейською етичною хартією щодо використання штучного інте-

лекту в судових системах (*European Ethical Charter on AI in Judicial Systems*) [7], – прозорості, підконтрольності людині та забезпечення права на справедливий суд. Практичні аспекти використання алгоритмів штучного інтелекту для цілей доказування детально аналізуються у науковій праці Лігеті К. (*Ligeti K.*) «CRIM_AI – Розкриття (аналіз) доказів, отриманих із використанням штучного інтелекту» [9] і в аналітичному звіті Європолу «Штучний інтелект і поліцейська діяльність (AI and Policing)» [8], які визначають ризики автоматизованих рішень та акцентують на необхідності людського підтвердження результатів. В українському правовому полі ефективність документування злочинів проти людяності залежить від належної взаємодії СБУ з іншими правоохоронними структурами – Державним бюро розслідувань, Національною поліцією та Офісом Генерального прокурора. Їхні повноваження визначені відповідними законами [16; 17; 18; 19]. В умовах воєнного стану важливою є єдність інформаційного простору: матеріали оперативно-розшукової діяльності СБУ повинні узгоджуватись із процесуальними діями слідчих ДБР та поліції, щоб забезпечити послідовний ланцюг від фіксації факту до його кваліфікації та передачі в Міжнародний кримінальний суд.

Контррозвідувальні й оперативні підрозділи СБУ створюють основу національної доказової архітектури, що поєднує методи розвідки, контррозвідки, оперативно-розшукової діяльності й цифрової криміналістики (*цифрової форензики – digital forensics*). Їх діяльність є ключовою для наповнення Державного хабу збору доказів воєнних злочинів Офісу Генерального прокурора³ (портал «Warcrimes») [2], яка узгоджується зі стандартами ENFS [4] та Протокол Берклі [2]. У такій моделі документування забезпечується комплексна доказова безперервність – від первинного спостереження й фіксації до міжнародної судової оцінки.

Отже, контррозвідувальна та оперативно-розшукова, аналітична, спеціальна військова та процесуально-криміналістична ді-

³ Державний хаб збору доказів воєнних злочинів Офісу Генерального прокурора запущено 6 березня 2022 року як ініціативу ОГП у співпраці з партнерами. Окремі медіа-аналітики та правники інколи неформально називають його «Українським (національним) центром цифрових доказів» – як державну платформу акумулювання цифрових доказів злочинів держави-агресора. Саме через цей портал громадяни та організації подають цифрові матеріали щодо воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Водночас офіційно **Український національний центр цифрових доказів** як окремий державний реєстр/установа не створений і наразі існує лише як пропозиція, що обговорюється в наукових і професійних колах.

яльність Служби безпеки України становить основу практичного механізму документування злочинів проти людяності. Вона поєднує державну функцію захисту національної безпеки з міжнародно-правовими зобов'язаннями щодо збору й передачі доказів, сприяючи досягненню стратегічної мети – притягненню керівництва рф до відповідальності за масові злочини проти цивільного населення.

У теорії доказування предмет доказування визначає межі пізнання, коло обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, та напрями, за якими здійснюється збирання фактичних даних. У справах про злочини проти людяності предмет доказування має розширене значення, оскільки охоплює не лише окремі факти, а й *контекст системного нападу* на цивільне населення, наявність державної політики переслідувань, зв'язок між діями виконавців і рішеннями керівництва рф, а також соціально-політичні наслідки таких дій [11].

Злочини проти людяності мають ознаки масовості, організованості й плановості, тому їх доказування потребує інтеграції різних джерел інформації – від матеріальних слідів до електронних і цифрових даних. У міжнародному правосудді предмет доказування формується на основі норм *Римського статуту* (стаття 7) [11], який встановлює перелік актів, що можуть кваліфікуватися як злочини проти людяності: убивство, поневолення, депортація, тортури, сексуальне насильство, переслідування, насильницьке зникнення, знищення та інші нелюдські дії тощо. Для кожного з цих діянь доказуванню підлягають як матеріальні елементи (дія, наслідок, причинний зв'язок), так і суб'єктивні – намір, обізнаність про контекст системного нападу.

Документування злочинів проти людяності підрозділами СБУ спрямоване на забезпечення повноти такого предмета доказування. На практиці це означає виявлення, фіксацію та перевірку обставин, які підтверджують існування державної політики рф, спрямованої на вчинення таких злочинів, визначення структури підпорядкування, засобів координації, характеру та масштабу насильства, а також ідентифікацію осіб, що приймали рішення або виконували накази. У цьому контексті предмет доказування визначає напрям оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів, зокрема встановлення комунікацій між органами влади рф, окупаційними адміністраціями та виконавцями злочинів [18; 19].

Важливою складовою є контекстуальна доказовість – підтвердження того, що конкретні діяння вчинені не ізольовано, а як частина планомірної політики держави. Для цього застосовується аналіз документів, наказів, протоколів нарад, публічних виступів та інформаційних кампаній, які розкривають наміри й усвідомлення організаторів злочинів. Подібний підхід використовувався у рішенні Міжнародного трибуналу щодо Руанди (International Criminal Tribunal for Rwanda) у справі Акайесу (Akayesu) [1], де контекст державної політики геноциду був доведений через аналіз промов і документів влади. У межах національного кримінального процесу предмет доказування конкретизується положеннями статей 91–92 КПК України [20], які визначають, що доказуванню підлягають подія злочину, винуватість особи, форма вини, мотиви, наслідки та інші обставини, що мають значення для провадження. Для злочинів проти людяності ці обставини охоплюють додатково: факти координації злочинних дій між військовими й політичними структурами рф; наявність системної пропаганди, спрямованої на дегуманізацію українського населення; наслідки для окремих категорій жертв – цивільних, військовополонених, депортованих дітей.

Формування предмета доказування безпосередньо впливає на структуру доказової бази, визначаючи, які саме матеріали мають збиратись і яким критеріям вони повинні відповідати. Цифрові докази – відео, аудіо, метадані, супутникові знімки – набувають центрального значення у предметі доказування, коли вони підтверджують масовий або систематичний характер дій. Для засвідчення їх автентичності застосовують Настанови належної практики Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI) [4] та Берклійський протокол [2], які вимагають фіксації походження файлів, часу створення, геолокації, технічних параметрів і (за наявності) цифрових підписів. У контексті злочинів проти людяності підрозділи СБУ визначають предмет доказування не лише через правову норму, а й через аналітичну оцінку безпекового середовища. Контррозвідувальні підрозділи аналізують зміст і наслідки дій рф, які утворюють елементи злочину: примусові депортації, створення фільтраційних таборів, катування, організацію інформаційно-психологічного тиску. Оперативні матеріали при цьому оформлюються у протоколи спостереження, аналітичні довідки, схеми структур взаємодії між військовими частинами та цивільними адміністраці-

ями. У подальшому ці документи передаються до Офісу Генерального прокурора для легалізації та використання як доказів [10; 14].

Міжнародний досвід показує, що належне визначення предмета доказування у справах проти людяності полегшує процес оцінки доказів у суді. Рішення Міжнародного кримінального суду (*International Criminal Court*) у справі Прокурор проти Боско Нтаганда (*The Prosecutor v. Bosco Ntaganda*) [12] і практика ЄСПЛ у справах Роман Захаров проти Росії (*Roman Zakharov v. Russia*) [5] та Біг Бразер Вотч та інші проти Сполученого Королівства (*Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom*) [6] свідчать, що системність доказів і наявність логічного зв'язку між елементами обвинувачення забезпечують їх прийнятність навіть за умови використання складних цифрових джерел. Саме предмет доказування визначає, які факти є релевантними, і таким чином формує методологічну рамку всього процесу документування.

Отже, предмет доказування у справах про злочини проти людяності є ключовою методологічною категорією, що поєднує кримінально-процесуальний, контррозвідувальний та криміналістичний виміри. Його належне визначення дозволяє забезпечити цілеспрямоване збирання даних, їх системну перевірку та ефективну інтеграцію у міжнародний доказовий процес. Для Служби безпеки України це означає перехід від епізодичного документування фактів до створення комплексної доказової системи, здатної витримати стандарти допустимості Міжнародного кримінального суду й майбутнього спеціального трибуналу, що розглядатиме злочини агресора проти українського народу.

Результати документування злочинів проти людяності, отримані Службою безпеки України та іншими правоохоронними органами, становлять основу національної доказової бази для міжнародного кримінального переслідування осіб, причетних до злочинів рф. Від моменту їх фіксації до подання у суд вони проходять багаторівневу систему перевірки, легалізації та оцінки, що забезпечує автентичність, належність і допустимість доказів відповідно до вимог Римського статуту [11] і правил доказування Міжнародного кримінального суду.

Відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння між Офісом прокурора Міжнародного кримінального суду та Офісом Генерального прокурора України [10], Україна забезпечує передачу

до МКС матеріалів, отриманих у ході контррозвідувального, оперативного-розшукового та слідчого документування. Передача здійснюється через узгоджений канал співробітництва із гарантією дотримання вимог конфіденційності та безпеки джерел. При цьому збереження автентичності даних забезпечується шляхом використання цифрових підписів, контрольних хеш-сум і ланцюга збереження (*chain of custody*), регламентованого стандартами «Цифрової криміналістики Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI Digital Forensics)» [4] та Протоколу Берклі [2].

Згідно з міжнародною практикою, результати документування поділяються на три групи: прямі докази, які безпосередньо підтверджують факт злочину (відео-, аудіоматеріали, свідчення очевидців, супутникові знімки); непрямі (контекстуальні) докази, що відображають системність і організований характер злочину (накази, звіти, листування, політичні директиви); аналітичні докази, отримані в результаті контррозвідувального аналізу, які демонструють зв'язки між виконавцями, командуванням і політичними центрами ухвалення рішень [18; 19].

На етапі міжнародного оцінювання такі докази повинні відповідати критеріям, встановленим у рішеннях Міжнародного трибуналу щодо Руанди (International Criminal Tribunal for Rwanda) у справі Акайесу (Akayesu, 1998) [1] та МКС у справі Нтаганда (Ntaganda, 2019) [12]: достовірність джерела, перевірюваність, релевантність і відсутність процесуальних порушень під час отримання. МКС не вимагає абсолютної форми національного процесуального акту, однак наполягає на можливості незалежної перевірки походження кожного доказу. Національний етап перевірки та легалізації результатів документування здійснюється під процесуальним керівництвом Офісу Генерального прокурора, який формує доказові пакети для подання у міжнародні інстанції, зокрема до спільних слідчих груп (Joint Investigation Teams) під егідою Євроюсту [14].

Взаємодія між СБУ, Державним бюро розслідувань, Національною поліцією та прокурорами має уніфікований формат: кожен матеріал супроводжується протоколом походження, цифровим хеш-кодом і довідкою про ланцюг осіб, які мали доступ до доказу. У процесі передачі доказів важливу роль відіграє координація з міжнародними експертними структурами, такими як Європол [8] та Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI) [4],

які здійснюють технічну оцінку автентичності цифрових матеріалів. Перевірка включає ідентифікацію метаданих, встановлення часу створення файлу, GPS-координат, використаних пристроїв і програмного забезпечення, що гарантує прийнятність матеріалів у міжнародному суді, де кожен доказ оцінюється з точки зору його достовірності, незалежності джерела і відповідності процедурним стандартам.

Значне місце у доказуванні займають результати контррозвідвальних операцій, що підтверджують ланцюг підпорядкування між військово-політичним керівництвом РФ і виконавцями злочинів. Такі матеріали, як перехоплення телефонних розмов, відеоспостереження, внутрішні документи окупаційних адміністрацій, після належної легалізації мають статус доказів непрямої участі у злочині. Вони дозволяють довести усвідомленість керівництва агресора щодо наслідків своїх дій, що є важливим елементом суб'єктивної сторони злочину проти людяності [19; 25].

У системі міжнародного правосуддя особливу роль відіграє баланс між доказовою ефективністю та дотриманням прав людини. Рішення ЄСПЛ у справах Роман Захаров проти Росії (*Roman Zakharov v. Russia*) [5] та Біг Бразер Вотч та інші проти Сполученого Королівства (*Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom*) [6] сформуvalи критерії пропорційності при збиранні та використанні електронних даних: втручання у приватність допускається лише за умов, коли це є необхідним для досягнення легітимної мети та супроводжується ефективними гарантіями контролю. Дотримання цих стандартів забезпечує легітимність доказів і запобігає їх відхиленню у суді через порушення правових процедур.

Використання доказів, отриманих за допомогою технологій штучного інтелекту (*artificial intelligence, AI*), регулюється положеннями Європейської етичної хартії щодо використання штучного інтелекту в судових системах (*European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems*) [7], яка встановлює принципи надійності (*reliability*), пояснюваності (*explainability*) та збереження суддівського контролю (*judicial oversight*). Аналітичні системи Служби безпеки України, створені на основі методології CRIM_AI – Розкриття доказів, отриманих за допомогою штучного інтелекту (*CRIM_AI – Unpacking AI Evidence*) [9], застосовуються для класифікації цифрових матеріалів і виявлення взаємозв'язків

між епізодами злочинів, однак остаточно оцінка їх доказової сили залишається за людиною.

Таким чином, результати документування злочинів проти людяності виконують подвійну функцію: на національному рівні вони формують підґрунтя кримінального переслідування, а на міжнародному – забезпечують виконання Україною зобов'язань щодо співпраці з Міжнародним кримінальним судом і спеціальним трибуналом. Вони є доказовим інструментом, що поєднує технологічну точність, процесуальну законність і гуманістичну мету – притягнення до відповідальності осіб, причетних до масових порушень прав людини. Забезпечення належного ланцюга збереження, автентичності й верифікації матеріалів документування є запорукою їхньої прийнятності у міжнародних судових процесах.

Практика документування злочинів проти людяності в умовах повномасштабної агресії РФ проти України виявила низку проблем, що мають як нормативний, так і організаційно-технічний характер. Ці проблеми стосуються не лише внутрішньої координації між органами сектору безпеки, а й узгодження національних процедур із міжнародними стандартами доказування. Їх системне осмислення необхідне для формування єдиної доказової політики держави, здатної забезпечити використання зібраних матеріалів у міжнародному правосудді без втрати доказової сили.

Однією з ключових проблем є фрагментарність законодавчого регулювання процедур документування. Хоча Кримінальний процесуальний кодекс України [20], закони України «Про Службу безпеки України» [19] та «Про оперативно-розшукову діяльність» [18] передбачають можливість використання матеріалів негласних заходів як доказів, відсутня деталізація щодо критеріїв їх цифрової автентичності та допустимості в міжнародних судових інстанціях. Це створює ризик втрати доказової сили матеріалів через невідповідність формальним вимогам Римського статуту [11] та практиці МКС [12]. Необхідним є розроблення єдиного нормативного акту, який регламентував би процес цифрової фіксації, верифікації та зберігання матеріалів у справах про злочини міжнародного характеру.

Другою проблемою є недостатня технологічна уніфікація процесу фіксації та обробки цифрових доказів. Попри використання СБУ, ДБР і Національною поліцією сучасних засобів збору інформації, різниця у форматах файлів, методах хешування, системах марку-

вання та протоколах передачі даних часто ускладнює об'єднання матеріалів у єдиний доказовий масив. Вирішення цього питання можливе через впровадження технічних стандартів, розроблених Європейською мережею судово-експертних установ (*ENFSI BPM – Digital Forensics*) [4], які передбачають обов'язкове створення контрольних копій, протоколів ланцюга збереження (*chain of custody*) та цифрових підписів. Для СБУ це означає необхідність запровадження національного реєстру цифрових доказів, який забезпечить ідентифікацію, збереження та контроль за кожним файлом, отриманим у межах документування злочинів.

Третій блок проблем пов'язаний із кадровими та аналітичними викликами. Документування злочинів проти людяності вимагає залучення спеціалістів з цифрової криміналістики, OSINT-розвідки, аналізу великих масивів даних та міжнародного права. Водночас у правоохоронних органах відчувається дефіцит експертів, здатних поєднувати технічну компетенцію з процесуальним мисленням. Розв'язання цього питання потребує створення міжвідомчої навчальної програми на базі Академії СБУ, Національної академії прокуратури та університетів, де готують фахівців у сфері міжнародного кримінального права. Особливу увагу слід приділити підготовці аналітиків, які зможуть інтегрувати цифрові дані у процес доказування відповідно до міжнародних правил [2; 9].

Четвертий блок проблем – ризики маніпуляцій і дезінформації. В умовах гібридної війни РФ активно використовує фальсифіковані матеріали, дипфейки, підроблені фото- і відеозаписи, що імітують воєнні злочини українських військових. Такі дії спрямовані на дискредитацію офіційних доказів і зниження довіри до національних розслідувань. У цьому аспекті особливого значення набуває застосування міжнародних алгоритмів перевірки, передбачених Протоколом Берклі [2] і аналітичних інструментів Інтерполу [8], які дозволяють встановлювати походження файлу, його метадані, дату створення та можливі ознаки редагування. Для мінімізації ризиків підробки СБУ запроваджує практику багаторівневої верифікації: первинна перевірка на рівні оперативного підрозділу, повторна – технічними лабораторіями, третинна – спільними аналітичними групами з представниками ОГП та міжнародних експертів.

П'ятий блок проблем стосується недостатньої інституційної взаємодії між органами досудового розслідування, СБУ та МКС. По-

при існування спільних слідчих груп (*Joint Investigation Teams*) [14], потребує вдосконалення процес обміну доказами, зокрема щодо захисту конфіденційних даних і забезпечення сумісності технічних систем зберігання. Окрему увагу слід приділити етико-правовим аспектам використання штучного інтелекту та автоматизованих систем аналізу. Технології машинного навчання, які нині застосовуються для сортування доказів, створюють ризики порушення принципу пояснюваності судового рішення. Відповідно до Європейської етичної хартії щодо використання штучного інтелекту в судових системах [7], кожне рішення, прийняте з використанням алгоритмів, повинно залишатись під контролем людини, а застосовані системи – проходити незалежну перевірку на прозорість і відсутність дискримінації. У майбутньому Службі безпеки України доцільно створити національну платформу штучного інтелекту для судової експертизи (AI-Forensics), сертифіковану за міжнародними стандартами, яка забезпечуватиме експертну перевірку результатів роботи алгоритмів та їх процесуальну легалізацію.

Шостим блоком проблем є потреба у закріпленні міжнародно-правових гарантій визнання доказів, отриманих українськими органами, у юрисдикціях інших держав і міжнародних трибуналів. Вирішення цього питання передбачає активну участь України у формуванні нових норм міжнародного кримінального права, що регулюють обіг цифрових доказів, і укладання двосторонніх угод про взаємне визнання результатів криміналістичних експертиз.

Отже, подальший розвиток системи документування злочинів проти людяності вимагає одночасного зміцнення правового регулювання, технологічної модернізації, кадрового забезпечення та міжнародної інтеграції. Необхідно перейти від фрагментарної моделі реагування до системної – побудованої на стандартах Римського статуту [11], Протоколу Берклі [2], Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI) [4], практиці ЄСПЛ [5; 6] та етичних принципах використання технологій [7; 9]. Це дозволить Україні створити стійку, самодостатню доказову інфраструктуру, яка забезпечить належне документування злочинів рф, їх ефективну перевірку й представлення у Міжнародному кримінальному суді та майбутньому спеціальному трибуналі.

Документування злочинів проти людяності в діяльності Служби безпеки України є складовою національної системи забезпечен-

ня справедливості, безпеки та дотримання міжнародного права. Воно поєднує процесуально-криміналістичні, контррозвідувальні, оперативно-технічні та цифрові аспекти, що утворюють єдину доказову модель, сумісну з міжнародними стандартами доказування. Ця модель ґрунтується на принципах законності, достовірності, автентичності, пропорційності, відтворюваності й захисту прав людини – тих засадах, які закладені у Римському статуті [11], практиці Міжнародного кримінального суду [12], рішеннях Європейського суду з прав людини [5; 6] та протоколах міжнародних організацій [2; 4; 7].

Сучасний етап розвитку контррозвідувальної діяльності СБУ характеризується зростанням ролі цифрових технологій і алгоритмів аналітичної обробки даних. Використання штучного інтелекту, машинного навчання та систем OSINT істотно підвищує ефективність виявлення, фіксації й перевірки доказів, однак вимагає суворого дотримання етичних і правових меж [7; 9]. Мета цих технологій – не заміна людського судження, а підсилення спроможності контррозвідника, оперативного працівника, аналітика, слідчого та відповідних керівників контррозвідувальних, оперативно-технічних, аналітичних, слідчих та інших спеціальних підрозділів СБУ забезпечити об'єктивність і глибину доказування відповідно до своїх повноважень. З огляду на це доцільно нормативно передбачити створення у Центральному управлінні СБУ, його структурних підрозділах і регіональних органах спеціальних аналітичних підрозділів (або інтеграцію відповідних цифрових технологій та AI-алгоритмів у вже існуючі аналітичні підрозділи) з чітким розмежуванням функцій, доступів і відповідальності, обов'язковими журналами аудиту, підтриманням ланцюга збереження та відтворюваністю результатів.

Служба безпеки України є центральним структурним елементом у національній доказовій архітектоніці – як суб'єкт контррозвідувального документування, який забезпечує отримання первинних фактичних даних, і як партнер міжнародних слідчих органів, що бере участь у створенні спільних доказових баз. Її діяльність інтегрована з роботою Державного бюро розслідувань, Національної поліції, Офісу Генерального прокурора та Міжнародного кримінального суду через систему спільних слідчих груп (*Joint Investigation Teams*) [14] і угоди про співпрацю [10]. Такий формат

взаємодії дозволяє перетворювати національні доказові матеріали на докази, придатні для міжнародного судового розгляду, і забезпечує дотримання вимог до автентичності та ланцюга збереження доказів (*chain of custody*) [4].

Розвиток системи документування злочинів проти людяності потребує подальшої інституційної та технологічної модернізації всіх органів правопорядку й спецслужб України, зокрема Служби безпеки України, та створення єдиної інтегрованої платформи – «Українського центру цифрових доказів» (Ukrainian Evidence Hub), що забезпечуватиме централізоване збирання, маркування, верифікацію, хешування й архівацію матеріалів, отриманих СБУ, ДБР, Нацполіцією, військовими структурами та міжнародними партнерами, із функціонуванням за принципами відкритої взаємодії, застосуванням стандартизованих технічних протоколів Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI) [4] і процедур перевірки, визначених Берклійським протоколом [2], а також із безперервним веденням ланцюга збереження; на практиці це передбачає нормативне закріплення відповідальності за весь цикл оброблення з чітким визначенням компетенції уповноваженого координатора – доцільно покласти такі повноваження на Офіс Генерального прокурора [10], тоді як СБУ має виступати ключовим виробником і первинним верифікатором цифрових доказів (OSINT/SIGINT/документування місця події), інтегруючи власні сховища з Хабом через захищені шлюзи, проводячи попередню технічну атестацію артефактів і забезпечуючи відтворюваність процедур; на мою думку, саме така модель – «координуюча роль ОГП + операційно-аналітична роль СБУ з уніфікованими протоколами ENFSI/Berkeley» – мінімізує фрагментацію, унеможливує дублювання, гарантує цілісність і відтворюваність доказів та створює передумови для ефективного міжнародного переслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності.

У практичному вимірі документування злочинів проти людяності є не лише складовою слідчої, розвідувальної, контррозвідувальної, оперативно-технічної та іншої спеціалізованої діяльності з фіксації злочинів *рф*, а й дієвим інструментом відновлення історичної правди, справедливості та міжнародного правопорядку, заснованого на верховенстві права і цивілізованому співіснуванні держав. Кожен задокументований факт – це свідчення про злочини, скоєні

проти українського народу, проти людяності і водночас доказ, який наближає момент міжнародного визнання відповідальності РФ за ці злочини. Зібрані матеріали вже сьогодні формують доказову базу для проваджень у Міжнародному кримінальному суді та національних юрисдикціях інших держав, що здійснюють переслідування за принципом універсальної юрисдикції. Значну увагу слід приділити удосконаленню нормативної бази, зокрема оновленню Закону України «Про Службу безпеки України» [19] у частині, що стосується документування міжнародних злочинів, і розробленню спеціального міжвідомчого положення про порядок цифрової фіксації, зберігання та передачі доказів до міжнародних судових інституцій. Запровадження єдиних стандартів відповідальності, контролю та звітності сприятиме зростанню довіри міжнародних партнерів до української доказової системи.

Важливим напрямом розвитку цифрових технологій і алгоритмів аналітичної обробки даних із використанням штучного інтелекту є також *кадрова спеціалізація в СБУ*. Необхідно розширювати підготовку аналітиків цифрових доказів, експертів з OSINT, фахівців із міжнародного кримінального права та технічних консультантів, які забезпечують перевірку даних. Такі кадри повинні володіти навичками роботи з великими масивами інформації, застосовувати криміналістичні засоби дослідження електронних доказів (інструментами кіберфорензики) та методи відновлення знищених або прихованих даних. Підготовку кадрів з цифрових технологій і алгоритмів аналітичної обробки даних із використанням штучного інтелекту слід покласти на навчальні заклади СБУ, які мають забезпечити базові й поглиблені програми, а також системні курси підвищення кваліфікації для слідчих, оперативних працівників, аналітиків і керівників усіх рівнів, із повним охопленням викладацького складу. Головним центром такої підготовки та розробником наукових і навчально-методичних кейсів має стати *Національна академія Служби безпеки України*. До підготовки та перепідготовки таких фахівців в навчальних закладах СБУ, слід долучати практичних працівників різних відповідних підрозділів СБУ, які мають практичний досвід роботи з цифровими технологіями і алгоритмами аналітичної обробки даних із використанням штучного інтелекту, а також провідних науковців інших ЗВО МОН та МВС. Системна підготовка таких фахівців має проводитися у співпраці

з Національною академією внутрішніх справ, з Тренінговим центром прокурорів України⁴, а також з міжнародними навчальними центрами Міжнародного кримінального суду (МКС) та Агентства ЄС з питань співробітництва у сфері кримінального правосуддя (Євроюст), з яким СБУ має укласти відповідні угоди. Доцільним є також запровадження стажувань для викладачів та відповідних менеджерів навчальних закладів СБУ, задіяних у підготовці фахівців із цифрових технологій та алгоритмів аналітичної обробки даних із використанням штучного інтелекту, у навчальних центрах МКС та Євроюсту.

Таким чином, система документування злочинів проти людяності в діяльності Служби безпеки України виконує стратегічну функцію – вона є ланкою, що поєднує оперативно-службову (контррозвідальну, оперативно-технічну, аналітичну, кримінально-процесуальну та ін.) діяльність СБУ у взаємодії з іншими органами правопорядку (Державне бюро розслідувань, Національна поліція, органи прокуратури), кримінальне правосуддя й міжнародне право. Подальший розвиток цієї системи має відбуватись за трьома взаємопов'язаними векторами: *нормативним* – через удосконалення законодавства та процесуальних стандартів; *технологічним* – через розбудову цифрової інфраструктури та використання штучного інтелекту; *міжнародним* – через посилення співпраці з Міжнародним кримінальним судом (МКС), Євроюстом, Європолем і Європейською мережею судово-експертних установ (ENFSI). Комплексна реалізація цих напрямів забезпечить створення сталої системи доказового забезпечення процесу розслідування та судового розгляду злочинів агресії, воєнних злочинів і злочинів проти людяності, перетворюючи результати документування на належні й допустимі докази у національних та міжнародних судових інституціях, що є інструментом реалізації принципів справедливості, юридичної відповідальності та міжнародного правового відновлення порушених прав людини, суверенітету й територіальної цілісності України, а також відшкодування завданих матеріальних збитків і компенсації шкоди жертвам війни та їхнім родинам.

⁴ Тренінговий центр прокурорів України (*Prosecutor's Training Center of Ukraine*) зареєстровано 10.03.2020. Офіційний сайт: ptcu.gp.gov.ua. До цього в системі прокуратури України функціонувала Національна академія прокуратури України, яку було ліквідовано у 2020 році.

Список використаних джерел:

1. Akayesu, J. Judgment. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (ICTR-96-4-T). International Criminal Tribunal for Rwanda, 2 September 1998. URL: <https://www.ictrcaselaw.org/documents/akayesu/>. (Дата звернення 1.09.2025).
2. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. OHCHR & UC Berkeley Human Rights Center. Geneva, 2020. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/BerkeleyProtocol.pdf>. (Дата звернення 1.09.2025).
3. Court of Justice of the European Union. *Case C-670/22 (M.N.) – EncroChat*. Judgment of 30 April 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62022CJ0670>. (Дата звернення 1.09.2025).
4. ENFSI. Best Practice Manuals – Digital Forensics. European Network of Forensic Science Institutes, 2025. URL: <https://enfsi.eu/documents/best-practice-manuals>. (Дата звернення 1.09.2025).
5. European Court of Human Rights (Grand Chamber). *Roman Zakharov v. Russia*, no. 47143/06. Judgment of 4 December 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159324>. (Дата звернення 1.09.2025).
6. European Court of Human Rights (Grand Chamber). *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom*, nos. 58170/13, 62322/14, 24960/15. Judgment of 25 May 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203614>. (Дата звернення 1.09.2025).
7. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their Environment. Council of Europe, 2018. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>. (Дата звернення 1.09.2025).
8. Europol. *AI and Policing: The Benefits and Challenges of Artificial Intelligence for Law Enforcement*. The Hague, 2023. URL: <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/AI-and-policing.pdf>. (Дата звернення 1.09.2025).
9. Ligeti, K. et al. *CRIM_AI – Unpacking AI Evidence and (Re-) Defining Authentication in Criminal Justice*. University of Luxembourg, 2024. URL: https://aiandcriminaljustice.uni.lu/wp-content/uploads/sites/260/2024/11/Unpacking-AI-Evidence_Ligeti.pdf. (Дата звернення 1.09.2025).

10. Office of the Prosecutor of the International Criminal Court & Office of the Prosecutor General of Ukraine. *Memorandum of Understanding on Cooperation and Evidence Sharing*. The Hague–Kyiv, March 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/ukraine-memorandum-of-understanding-signed>. (Дата звернення 1.09.2025).

11. Rome Statute of the International Criminal Court. 17 July 1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>

12. *The Prosecutor v. Bosco Ntaganda*. Judgment, ICC-01/04–02/06–2666. International Criminal Court, 8 July 2019. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_03568.PDF. (Дата звернення 1.09.2025).

13. Pohoretskyi, M., Cherniak, A., Serhieieva, D., Chernysh, R., & Toporetska, Z. *Detection and proof of cybercrime. Amazonia Investiga*. 2022. 11(53), 259–269. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.53.05.26> URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/issue/archive>. (Дата звернення 1.09.2025).

14. Євроюст / Офіс Генерального прокурора України. *Joint Investigation Teams (JIT) for Core International Crimes in Ukraine*. Brussels–Kyiv, 2023. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/joint-investigation-team-support>. (Дата звернення 1.09.2025).

15. Верховний Суд. Постанова Касаційного кримінального суду від 26 січня 2023 р. у справі № 183/3452/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108686155>. (Дата звернення 1.09.2025).

16. Закон України «Про Державне бюро розслідувань». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794–19#Text>. (Дата звернення 1.09.2025).

17. Закон України «Про Національну поліцію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580–19#Text>. (Дата звернення 1.09.2025).

18. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135–12#Text>. (Дата звернення 1.09.2025).

19. Закон України «Про Службу безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229–12#Text>. (Дата звернення 1.09.2025).

20. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text>. (Дата звернення 1.09.2025).

21. Погорецький М.А., Шеломенцев В.П. Поняття кіберпростору як середовища вчинення злочину. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави: наук. – практ. журнал*. Київ: НАСБУ, 2009. № 2 (2). С. 77–81.

22. Погорецький М.А., Шеломенцев В.П. Кіберзлочини: до визначення поняття. *Вісник прокуратури*. 2012. № 8. С. 89–96.

23. Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1 (5). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf>. (Дата звернення 1.09.2025).

24. Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2 (33). С. 137–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2014_2_34. (Дата звернення 1.09.2025).

25. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 3. С. 63–79. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf. (Дата звернення 1.09.2025).

26. Погорецький М.А. Застосування новітніх технологій у розслідуванні та доказуванні воєнних злочинів (проблемні питання). *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3–4. С. 84–102. URL: https://vkslaw.knu.ua/wp-content/uploads/2025/05/visnyk_krim_sud_3-4_23_v2_250425_avt2-84-102.pdf. (Дата звернення 1.09.2025).

27. Погорецький М.А. Використання даних EncroChat у кримінальному провадженні: порівняльно-правовий та процесуальний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 8. С. 223–229. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8> URL: http://lsej.org.ua/8_2025/48.pdf. (Дата звернення 1.09.2025).

28. Погорецький М.А., Меленті Є.О. Документування атак держави-агресора на об'єкти критичної інфраструктури України: методика інтелектуального аналізу мультисенсорних даних та використання його результатів у кримінальному процесуальному доказуванні. *Право і суспільство*. 2025. № 4. С. 251–274. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.36> URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/4_2025/part_1/. (Дата звернення 1.09.2025).

29. Погорецький М.А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5. Ч. 3. С. 239–256. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.37>. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/APP_05_2025_part-3-2.pdf. (Дата звернення 1.09.2025).

30. Погорецький М.А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. ч. 3. С. 269–279. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40>. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/42-2.pdf>. (Дата звернення 1.09.2025).

31. Погорецький М.А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 3. С. 275–299 DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275>. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprn-3-2025-r/verkhovenstvo-prava-u-kriminalnomu-protseualnomu-dokazuvanni-metodologiya-ta-praktika-zastosuvannya>. (Дата звернення 1.09.2025).

32. Державний хаб збору доказів воєнних злочинів Офісу Генерального прокурора (портал «Warcrimes»). URL: https://warcrimes.gov.ua/en?utm_. (Дата звернення 1.09.2025).

ОЗНАКИ ГЕНОЦИДНОГО НАМІРУ: АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ, ВЧИНЮВАНИХ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Вікторія БІЛА

слухач магістратури

навчально-наукового інституту № 1

Харківського національного

університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Юрій ОРЛОВ

доктор юридичних наук, професор,

Харківський національний

університет внутрішніх справ

Станом на сьогодні, на жаль, Російська Федерація продовжує вчиняти міжнародні злочини проти українського народу. Так, у ніч проти 28 серпня 2025 року, армія рф здійснила чергову масовану атаку безпілотниками та ракетами на територію України. Під час ворожих обстрілів у місті Києві загинуло щонайменше 8 осіб, серед яких дитина. Крім того, пошкоджено понад 80 житлових будинків [1]. В результаті атаки завдано значної шкоди саме цивільному населенню, що вкотре свідчить про порушення державою агресором міжнародних договорів. Зокрема, згідно з Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій 1949 року, військовими цілями вважаються об'єкти, які завдяки своєму розташуванню, використанню, характеру або призначенню роблять ефективний внесок у військову діяльність противника, а їхнє знищення, захоплення або нейтралізація забезпечує конкретну військову перевагу. В свою чергу, цивільні об'єкти, такі як житлові будинки, школи чи лікарні, в жодному разі не можуть бути об'єктами нападу, якщо вони не використовуються для військових цілей [2]. Тобто, масова атака на житлові райони міста є грубим порушенням норм міжнародного права. В цьому контексті виникає питання кримінально-правової кваліфікації даних діянь.

Таким чином, згідно зі статтею 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року: «геноцидом є будь-яка дія, вчинена з метою знищення, повного або часткового, національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої» [3]. Тобто, для того щоб кваліфікувати дії РФ під час повномасштабної агресії проти України як злочин геноциду проти українського народу, варто довести три ключові аспекти. Насамперед, вчинені діяння повинні бути направлені проти певної групи людей за ознакою їхньої національної, етнічної, расової чи релігійної приналежності. Крім того, важливо довести наявність наміру повного або часткового знищення цієї групи. В свою чергу, дії мають відповідати хоча б одній із форм, передбачених міжнародними правовими актами [4, с. 327–330]. Проте, на практиці виникає проблема доведення геноцидного наміру (*dolus specialis*), оскільки висновки про зміст і спрямованість останнього часто базується на непрямих доказах, таких як характер і масштаби діянь. У контексті російсько-української війни висловлювання російських посадовців щодо «знищення української нації» є важливим елементом для доведення геноцидного наміру.

Керуючись міжнародним судовим досвідом, варто зауважити, що виявлення геноцидного наміру можливе через вивчення офіційних документів, заяв і політичних програм, що демонструють умисел вчинення злочину. Яскравим прикладом слугує справа про геноцид у Руанді, де принцип «*dolus specialis*» був підтверджений через мову ворожнечі в засобах масової інформації та офіційну політику уряду. Зокрема, справа «Прокурор проти Жана-Поля Акаєсу» (*The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*), розглянута в 1998 році Міжнародним кримінальним трибуналом для Руанди, стала одним із перших прецедентів, де було чітко встановлено наявність «*dolus specialis*» [5, с. 10–12].

За матеріалами справи Жан-Поль Акаєсу – мер комуни Таба в Раунді, був звинувачений у сприянні та підбурюванні до геноциду проти етнічної групи тутсі під час подій 1994 року. Судом встановлено, що останній дійсно видавав накази та заохочував до здійснення масових вбивств та інших злочинів в комуні. Зокрема, шляхом публічних закликів до вбивств, організацію нападів на тутсі та сприяння насильницьким діям, включаючи згвалтування жінок із цієї групи. Саме наявність спеціального умислу знищити

етнічну групу тутсі в даній ситуації стало ключовим доказом злочину геноциду. Крім того, судом встановлено, що дії Акаессу мали на меті не лише знищення окремих осіб, а й часткове або повне винищення етнічної групи тутсі. Це дозволило кваліфікувати його дії як геноцид і підтвердити наявність «*dolus specialis*». Дане судове рішення слугує значним прикладом у міжнародному праві, показавши, як систематичні злочинні дії та суб'єктивний умисел можуть бути доказами спеціального умислу [6].

Врахування міжнародного досвіду є не менш важливим і під час доведення геноцидальних дій РФ проти України в умовах збройної агресії. Зокрема, кваліфікуючи як злочин геноциду масові звірства, вбивства, цілеспрямовані ворожі атаки на мирне населення та цивільну інфраструктуру, можна притягнути до відповідальності не лише безпосередніх виконавців згаданих діянь, але й вище політичне керівництво РФ. Доведення «*dolus specialis*» є критично важливим для встановлення суб'єктивного умислу, який відрізняє геноцид від інших складів злочинів. Важливим при доведенні геноцидного наміру є встановлення прямого зв'язку між злочинами, скоєними на місцях, і наказами чи заявами вищого керівництва Росії. Зокрема, риторика про «денацифікацію» України та твердження про нібито відсутність права українців на існування можуть слугувати доказами спеціального умислу.

Отже, діяння вчинені РФ на території України мають ознаки, які можна кваліфікувати як геноцид із застосуванням спеціального наміру «*dolus specialis*». Задля доведення геноцидного наміру необхідно встановити прямий умисел російського керівництва на знищення української національної групи, саме як представників політичної нації. В свою чергу, це вимагає детального аналізу офіційних заяв, наказів та документів, які демонструють планомірність злочинів. Проте, масові обстріли цивільної інфраструктури, зокрема житлових будинків, лікарень і шкіл, свідчать про намір знищити фізичні основи існування української національної групи, а також зруйнувати осередки збереження соціальної пам'яті, національної ідентичності. Крім того, знищення культурних пам'яток і заборона української мови на окупованих територіях також підтверджують цілеспрямовану політику ліквідації української ідентичності.

Таким чином, доведення принципу «*dolus specialis*» відіграє центральну роль у правовому механізмі боротьби з геноцидом,

сприяючи ефективному судовому переслідуванню та запобіганню злочинам проти людяності. Переконані: існує достатньо підстав вважати, що Росія вчиняє в Україні злочини геноциду, що підтверджується низкою ознак, які виявляють спрямованість політики держави-агресора на повне або часткове знищення української політичної нації.

Список використаних джерел:

1. Атака на Київ: момент влучання в одному з районів потрапив на камеру (відео). URL: <https://glavcom.ua/video/ataka-na-kijiv-moment-vluchannja-v-odnomu-z-rajoniv-potrapiv-na-kameru-video-1075745.html> (дата звернення 31.08.2025)
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): Міжнародний документ ООН. Протокол від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_199. (дата звернення 31.08.2025).
3. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення 31.08.2025)
4. Біла В.М. Геноцид в контексті російсько-української війни // Право. Комунікація. Суспільство: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти (4 квітня 2025 р., м. Львів) / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів: ЛьвДУВС, 2025. С. 327–330. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html> (дата звернення 31.08.2025)
5. Андрухів О.І. Принцип «*dolus specialis*» та проблема доведення геноцидальних дій Російської Федерації в Україні. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право. 2024. Вип. 18(30). С. 8–14. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.18.30.8-14> (дата звернення 31.08.2025)
6. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Trial Judgement), ICTR-96-4-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 2 September 1998, <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ictr/1998/en/19275>. (дата звернення 31.08.2025)

ДО ПИТАННЯ ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В УКРАЇНІ

Спартак БОРИСЕНКО,

начальник Управління протидії злочинам,
вчиненим в умовах збройного конфлікту
Харківської обласної прокуратури

Від початку повномасштабного вторгнення РФ уся правоохоронна система відразу долучилася до збору доказів воєнних злочинів та порушення прав людини. Україна перша країна у світі, яка збирає докази вчинення РФ міжнародних злочинів війни, яка ще триває.

Ми не можемо чекати закінчення збройного конфлікту, оскільки чим раніше починаються розслідування і збір доказів, тим більше шансів на успішне судове переслідування. Не маючи досвіду та розроблених алгоритмів дій у практичній діяльності правоохоронна система зустрілась з низкою викликів та перешкод.

Тому фіксація воєнних злочинів – це дуже важлива складова допомоги правоохоронній системі держави, захисту її інтересів та прав наших громадян, а також подальшого доведення фактів воєнних злочинів РФ в суді, у тому числі Міжнародному кримінальному суді.

Якість та повнота проведеного досудового розслідування є предметом зацікавленості українського суспільства та міжнародних партнерів, а прийняті процесуальні рішення вивчаються експертами національних та іноземних організацій. Аби жодне порушення прав людини не лишилось непокараним, сьогодні проводиться кропітка робота з фіксування цих фактів.

Лише на території Харківської області з початку війни військовими російської федерації вчинено понад 30 тисяч воєнних злочинів, серед яких вбивства, сексуальне насильство, грабежі, викрадення, примусове утримання, катування, ракетні, артилерійські удари та авіабомбардування цивільних об'єктів.

Проте, реальну кількість міжнародних злочинів вчинених російськими військовими на цей час неможливо оцінити, тому що війна не закінчилась, частина території замінована, доступ до неї

заблокований, на цей час без окупації на території області тривають бойові дії, всі населені пункти на передовій знищені, багато свідків та потерпілих покинули свої домівки або є безвісти зниклими, що значно ускладнює отримання повної картини того, що відбувалось на тимчасово окупованій території або безпосередньо в зоні проведення бойових дій.

І саме тут починається виклик для слідчих і прокурорів, а саме фіксація злочинів, отримання свідчення жертв і свідків, та знаходження і збирання всіх матеріалів/документів (доказів), які є доступними.

Правоохоронними органами на національному рівні робиться все можливе, щоб ніхто не уникнув справедливого покарання з метою забезпечення принципу незворотності покарання для усіх, хто скоїв ці злочини.

За час війни у справах про воєнні злочини (ст. 438 – 160, ст. 437 – 12, ст. 441 КК – 7, за ст. 442 КК – 1) нами вже повідомлено про підозру 180 особам (168 заочно). У воєнних злочинах переважна більшість підозрюваних фізично недоступні для правосуддя і їхня участь у кримінальному процесі цим ускладнена.

Водночас, якщо ми переконалися, що встановили особу, яка може бути причетна до вчинення воєнних злочинів і є докази її вини, то законодавство України дозволяє не чекати, поки ця особа потрапить у наші руки, а надає можливість прокурору передавати обвинувальний акт до суду (*in absentia*), а суду – заочно ухвалювати вирок. За час війни направлено обвинувальні акти стосовно 116 осіб. Судами винесено 14 обвинувальних вироків та засуджено 21 особу.

У серпні 2024 року Україна ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду.

На разі співпраця Міжнародного кримінального суду з прокуратурою та органами досудового розслідування є ключовою складовою для забезпечення справедливості для жертв міжнародних злочинів та включає кілька важливих напрямів:

- спільні розслідування та обмін інформацією – в межах яких здійснюється збір та аналіз доказів, що можуть бути використані у власних розслідуваннях;
- юридична підтримка – Міжнародний кримінальний суд проводить тренінгів для прокурорів з міжнародного кримінального

права, щоб покращити знання та навички у розслідуванні міжнародних злочинів.

Так, вже за результатами розслідування Міжнародним кримінальним судом оголошено шість ордерів про арешт російських високопосадовців, серед яких президент рф.

Щоденно робота слідчих і прокурорів ведеться, проте, завжди є але. На територіях, які були тимчасово окуповані росією, після їх звільнення ми побачили звірства, які словами не описати. Також ми розуміємо, що кількість притягнутих до відповідальності осіб не відображає реальної картини розслідування злочинів вказаної категорії, насамперед пов'язаних з викраденням та катуванням людей.

На території області виявлено 25 катівень – приміщень, де утримували та катували ні в чому не винних цивільних осіб. Наразі відомо про більш ніж шістсот людей, які пройшли через тортури та знущання. Це є найпоширеніший воєнний злочин, який вчинявся на окупованих територіях.

Так, деякі потерпілі надають детальний опис та можуть впізнати військових рф, які їх викрадали та застосовували фізичне-психологічне насилля. Єдиним способом та шляхом у встановленні особи злочинця є використання правоохоронними органами області бази даних, створеної з початку військової агресії.

Але тут є свої недоліки, база не передбачає анкетних даних особи. У разі якщо потерпілий цю особу впізнає, то розпочинається другий етап її «офізичення» – направлення відповідних доручень оперативним підрозділам, здійснення «Осінт-аналізу», тобто збирання всієї можливої інформації про особу з загальнодоступних відкритих джерел, та ін. А це вже додатковий час та навантаження і результат може бути негативний.

У той час як у звичайному кримінальному розслідуванні вкрай важливо встановити особу виконавця (виконавців) злочину, загальною рисою міжнародних злочинів є те, що встановити особу безпосередніх виконавців часто буває складно або навіть неможливо. Оскільки все ж таки більшість потерпілих описують, що особи, які брали участь у затриманні, транспортуванні, утриманні під вартою та допитах затриманих, були у військовій формі, у балаклавах або інших масках, схожі між собою за зовнішніми ознаками, і за відсутності інших джерел інформації про особу злочинців, важко встановити особу безпосередніх виконавців злочину.

Однак цей факт не перешкоджає притягненню командирів до кримінальної відповідальності за злочини, скоєні їхніми підлеглими і тому наразі наша увага зосереджена на збиранні доказів для доведення вини саме командування.

Військова структура є більш чітко ієрархічною і має внутрішню організовану систему моніторингу й рапортування і тому командири мають нести відповідальність за вчинення воєнних злочинів.

Саме положення про кримінальну відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири та інших начальників у жовтні 2024 року було включено до Кримінального кодексу України як статтю 31-1.

Проте, доказування відповідальності командирів є вкрай важким, оскільки підлягають доказування три обов'язкових елемента і це повинні бути прямі докази з документальним підтвердженням, а саме:

1. Існування відносин підпорядкованості (ланцюг командування щодо безпосередніх виконавців);

2. Наявність відповідної винної свідомості (чи знали командири);

3. Невжиття заходів щодо недопущення вчинення злочину, повідомлення про нього та/або покарання/ заохочення за нього.

Якщо отримання свідчень потерпілих, свідків наразі є доступними, то саме збирання документальних доказів викликає складнощі. Також суттєвою перешкодою щодо проведення оглядів місця події, збирання доказів та здійснення слідчих дій є щоденні обстріли.

Крім цього, наше національне законодавство, ще перебуває на початковій стадії налаштування/запровадження щодо притягнення до кримінальної відповідальності саме командира за злочин, що вчинений його підлеглим. Наразі більше питань ніж відповідей.

Спільними зусиллями правоохоронних органів України та правозахисних організацій світу створено декілька електронних ресурсів для збирання відомостей про воєнні злочини. Однак у слідчих і суддів часто виникають труднощі у збиранні й оцінюванні цифрових доказів через відсутність у законодавстві України їх визначення, порядку фіксації й оцінки, нерозуміння процесуального походження доказів, внесених в ту чи іншу базу даних. Також суди України іноді не визнають цифрові докази допустимими.

Ще однією перешкодою є неврегульованість можливості допиту особи засобами відео зв'язку та надання їх у подальшому суду в якості належних та допустимих доказів. Разом з цим є проблема

технічного характеру у вигляді створення спеціально обладнаної кімнати для допитів та програмного забезпечення щодо паралельного запису допиту, стенографії та за необхідності перекладу.

Тобто законодавство України не встигає за стрімким розвитком інформаційних технологій, а прогалини правового регулювання часто доводиться заповнювати судовою практикою, яка є недосконалою.

Якщо загалом коротко та не вдаючись у подробиці кожного досудового розслідування мною доведено основну інформацію з порушеного питання.

Запевняю, що не дивлячись на складність, робота на вказаному напрямку проводиться, Офісом Генерального прокурора до питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності командирів залучено міжнародних експертів Консультативної групи з питань найтяжчих міжнародних злочинів (АСА), Консультативної місії Європейського союзу (КМЄС), а також слідчих Міжнародного кримінального суду (МКС) для обміну досвідом міжнародних кримінальних трибуналів та побудування єдиного розуміння щодо документування воєнних злочинів.

Запрошую всіх за можливості та в межах компетенції до спільної роботи з нами – практиками, щодо розробки стандартів розслідування злочинів даної категорії, визначення чітких алгоритмів дій, рекомендацій, орієнтирів та запровадження можливих змін у кримінальному законодавстві.

ШЛЯХИ ПОДАЛЬШОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПОЛЕ УКРАЇНИ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ⁵

Вячеслав БОРИСОВ,

радник при дирекції НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, віце-президент
Української національної групи Міжнародної
асоціації карного права (Париж, Франція)

Михайло ШЕПІТЬКО,

провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем
злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
президент Української національної
групи Міжнародної асоціації карного права (Париж, Франція)

Приведення норм КК та КПК України у відповідність до положень міжнародного кримінального права та забезпечення належного кримінально-правового переслідування за міжнародні злочини (геноцид, злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини) стало нагальною потребою з початком широкомасштабного вторгнення російських військ на територію нашої країни, коли вчинення ворогом таких злочинів стало набувати масового характеру [6]. Найбільш систематизованим нормативно-правовим актом, який містить сучасну класифікацію зазначених міжнародних злочинів є Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), намагання ратифікувати який із подальшою

⁵ *Примітка.* Тези виконано в межах реалізації теми фундаментального дослідження «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України» (державний реєстраційний номер: 0124U005179; термін виконання: I квартал 2025 р. – IV квартал 2027 р.).

імплементациєю почалося в Україні з часу його прийняття міжнародним співтовариством (1998 р.) та підписанням нашою державою у 2000 р. Варто нагадати, що в роки розробки Римського статуту МКС в Україні працювала робоча група Кабінету Міністрів України над проєктом нового кримінального кодексу нашої країни. Ще в 1995 році розробники цього проєкту вперше виділили в окремий розділ Особливої частини КК норми, якими передбачалася кримінальна відповідальність за злочини проти миру та безпеки людства. Це, зокрема, норми: планування, підготовка та ведення агресивної війни (ст. 413 проєкту КК), порушення законів та звичаїв війни (ст. 414), геноцид (ст. 418). Запропонована криміналізація вказаних діянь була здійснена відповідно до міжнародних зобов'язань України щодо боротьби зі злочинами проти безпеки людства. Рекомендовані нормативні формулювання ґрунтувалися на положеннях відповідних міжнародних угод [5, с. 15]. З прийняттям у 2001 року чинного КК України подані норми набули силу закону.

Слід також нагадати, що істотний вплив на прийняття, підписання, ратифікацію та імплементацию Римського статуту МКС ще до 1998 року зробила Міжнародна асоціація карного права (МАКП) [1]. На сьогодні активна діяльність Української національної групи у співпраці із МАКП, Комітетами Верховної Ради України та науковими установами країни дозволить, на нашу думку, прискорити процеси подальшої імплементациї положень Римського статуту МКС, оскільки притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили проти України та її громадян міжнародні злочини стало вкрай актуальним питанням сьогодення.

Особлива необхідність у розгорнутому уведенні в законодавство України положень Римського статуту МКС пов'язується з потребою практичних працівників правоохоронних органів України у відшукуванні відповідних вчиненому діянню більш конкретизованих та однозначно викладених нормативних формулювань міжнародних злочинів. Це також потреба у знаходженні спільної мови та спільного розуміння з правозастосувачами інших країн та міжнародних установ, які здійснюють розслідування міжнародних злочинів на підставі міжнародної чи національної юрисдикції. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією

Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» (реєстр. № 4012-IX від 09.10.2024 р.) вдалося здійснити важливий, однак, як уявляється, поки що перший крок на шляху належної імплементації положень Римського статуту МКС. Певним чином це пов'язується із складнощами у розумінні нормативної матерії міжнародного права, зокрема, техніки її викладання та й відсутністю практичного досвіду у застосуванні норм міжнародного права широким колом українських правників. Є й побоювання політичного характеру, пов'язані із реакцією певних кіл українського суспільства щодо можливості застосування у майбутньому до окремих громадян України норм Римського статуту МКС.

Імплементації Римського статуту МКС, здійсненій у 2024 р., передувала низка законодавчих ініціатив, спрямованих передусім на його ратифікацію, які так і не отримали логічного завершення. Так, законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (реєстр. № 2689 від 27.12.2019 р.) Президент України залишив без підписання [7]. Ще один законопроект, поданий Кабінетом Міністрів України, «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів» (реєстр. № 7290 від 15.04.2022 р.) також не отримав підтримки [8]. Залишилась без уваги низка альтернативних законопроектів, спрямованих на здійснення ратифікації Римського статуту МКС та внесення відповідних змін до кримінального та кримінального процесуального законодавства⁶. Необхідність повноцінної подальшої імплементації Римського статуту МКС натепер тільки зростає, що викликано й активною взаємодією між національними, іноземними та міжнародними органами кримінальної юстиції, включаючи МКС, щодо правової оцінки міжнародних злочинів, вчинених за злою волею держави-агресора в Україні та притягнення суб'єктів їх вчинення до відповідальності.

⁶ Див.: Альтернативний законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку із ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» (реєстр. № 11484-1 від 27.08.2024 р.), а також законопроекти «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини» (реєстр. № 11538 від 02.09.2024 р.) та «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку із прийняттям Закону України «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини»» (реєстр. № 11539 від 03.09.2024).

Не можна вважати достатніми зміни, що були внесені відповідно до положень Римського статуту МКС у ст. ст. 437 та 438 КК України. Так, зміна найменування ст. 437 КК з «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» на «Злочин агресії» не є зміною нормативних приписів, викладених законодавцем України у ч. 1 та ч. 2 цієї статті. У своїй діяльності правоохоронні органи будуть орієнтуватися саме на зміст норм зазначених частин, що залишилися без змін. Більш розгалужені зміни були внесені у ст. 438 КК. По-перше, була змінена назва цієї статті з «Порушення законів та звичаїв війни» на «Воєнні злочини», що, як вже було зазначено, не є зміною нормативних приписів. По-друге, до переліку воєнних злочинів, зазначених у ч. 1 цієї статті, були уведені суспільно небезпечні діяння, спрямовані проти прав та інтересів дитини. Загалом слід підтримати виділення воєнних злочинів, від яких потерпають діти. Але краще було б викласти кримінальну відповідальність за воєнні злочини проти дитини в окремій нормі та у більш розгалуженому форматі (за прикладом нової ст. 442¹ КК України). По-третє, не була здійснена зобов'язуюча прив'язка певної частини діянь, визначених у диспозиції норми ч. 1 ст. 438 КК, до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а отже, вони залишилися приписами національного законодавства, викладеними відповідно до міжнародних угод, однак звернення до яких не є обов'язковим при їх застосуванні до реального факту дійсності. Органи правозастосування та суду України, надаючи офіційну кваліфікацію вчиненому діянню, будуть посилатися саме на положення національного законодавства, а за потреби – на джерела міжнародного права для посилення своєї аргументації. Таким чином, слід дійти висновку, що пошук оптимальних шляхів подальшої імплементації Римського статуту МКС залишається для українського законодавця на порядку денному.

Натепер застосування норм, які визначають злочин агресії та воєнні злочини за КК України, продовжує викликати низку питань. Це, зокрема, стосується встановлення суб'єкта злочину агресії (воєнні чи політичні лідери або ж загальні суб'єкти); тлумачення «інших порушень законів та звичаїв війни», які вкрай загально виділені в ч. 1 ст. 438 КК України із числа воєнних злочинів; охоплення ст. 438 КК України діянь, які не визнані серйоз-

ними порушеннями Женевських, Гаазьких конвенцій та які не визнані воєнними злочинами за Римським статутом МКС [4, с. 390, 393–400].

Найбільші складнощі в імplementації положень Римського статуту МКС до кримінального законодавства України, очевидно пов'язуються із визначенням воєнних злочинів. Ці складнощі пов'язуються із тим, що їх формальне перенесення із Римського статуту МКС до КК України може його певним чином захарастити та зробити «перекос» у визначенні саме воєнних злочинів порівняно з іншими суспільно небезпечними діяннями. Більше того, саме формальне перенесення положень Римського статуту МКС до КК України не здатне само по собі вирішити проблему надання повного переліку таких діянь, оскільки певна частина з них іменується звичаями ведення війни. Крім того, перелік воєнних злочинів схильний до доповнення, враховуючи особливості ведення сучасних війн.

Враховуючи серйозну базу для імplementації положень Римського статуту, потрібно мати на увазі й те, що в окремих державах прийняті та діють як самостійні нормативно-правові акти Військові кримінальні або карні кодекси – Албанія, Болівія, Бразилія, Бурунді, Данія, Демократична Республіка Конго, Домініканська Республіка, Іспанія, Ірак, Йордан, Колумбія, Кот д'Івуар, Люксембург, Нідерланди, Нікарагуа, Норвегія, Парагвай, Перу, Чад, Швейцарія [2]. Як наслідок, формується не тільки окремий кодекс (галузь законодавства), але й Військове кримінальне право. На нашу думку, цей досвід в Україні міг би бути корисним, оскільки «як тільки держава та її збройні сили опиняться під серйозною загрозою, матеріальна та особиста сфера застосування Військового кримінального кодексу розширюється» [3]. Таким чином, подібний Військовий кримінальний кодекс в Україні міг би увібрати в себе військові кримінальні правопорушення, воєнні злочини та певні особливості їх застосування, враховуючи положення національного та міжнародного законодавства. Такий підхід можна розглядати як окремий шлях імplementації Римського статуту МКС.

Шлях імplementації Римського статуту МКС до кримінального законодавства також можливий через прийняття відокремленого від КК Закону України. Так, Верховною Радою України ще роз-

глядаються законопроекти «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини» (реєстр. № 11538 від 02.09.2024 р.) та «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку із прийняттям Закону України «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини»» (реєстр. № 11539 від 03.09.2024).

Подібна практика прийняття окремих Законів, пов'язаних з імплементацією, має місце в законодавстві Королівства Нідерланди (Dutch International Crimes Act), Федеративної Республіки Німеччини (Code of Crimes against International Law), Великої Британії (International Criminal Court Act) та інших. В українських реаліях прийняття окремого закону, пов'язаного з ратифікацію та/або імплементацію положень Конвенцій, які стосуються кримінального законодавства без внесення змін до КК України, є нетиповим. Це викликано тим, що в ч. 1 ст. 3 КК України передбачено, що «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права». Інші законодавчі акти, які становлять кримінальне законодавство, крім КК України, сам кодекс та Конституція поки що не передбачають. Однак в реальній дійсності є окремі нормативні положення кримінально-правового характеру, що містяться в міжнародних договорах, прийнятих Україною. За необхідністю вони використовуються на практиці разом із нормами КК України.

На нашу думку, оптимальним шляхом імплементації положень Римського статуту може стати й пошук нових об'єднуючих понять, які б могли охопити групи найбільш типових воєнних злочинів та визначити їх в диспозиції ст. 438 КК України. Цей підхід дозволить уточнити перелік воєнних злочинів у КК України згідно з міжнародним правом і залишити посилання на інші порушення законів та звичаїв війни, передбачених міжнародно-правовими актами, ратифікованими Україною. Такий спосіб дозволить залишити структурність та системність чинного КК України, не вдаючись до його кардинальних змін.

Список використаних джерел:

1. International Association of Penal Law. AIDP: of. website. URL: <https://www.penal.org/en/node/168>. (дата звернення 15.09.2025)
2. International Humanitarian Law Database. International Committee of the Red Cross: of. website. URL: <https://surl.lu/ssxuog>. (дата звернення 15.09.2025)
3. Principles of Military Criminal Law. Militärjustiz: of. website. URL: <https://www.oa.admin.ch/en/principles-of-military-criminal-law>. (дата звернення 15.09.2025)
4. Борисов В.І., Шепітько М.В. Поняття воєнних злочинів за Кримінальним кодексом України, Женевськими конвенціями 1949 р. та Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: монографія / за ред. В.А. Журавля та Н.С. Кузнецової. Харків: Право, 2023. С. 385–412.
5. Матеріали проекту Кримінального кодексу України 2001 року. Архів Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України. Книга 3 (1995–1997 рр.). 2001. 338 с.
6. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора: оф. вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. (дата звернення 15.09.2025)
7. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права (реєстр. № 2689 від 27.12.2019 р.). Верховна Рада України: оф. вебсайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804. (дата звернення 15.09.2025)
8. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України (реєстр. № 7290 від 15.04.2022 р.). Верховна Рада України. Законопроекти: оф. вебсайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39449>. (дата звернення 15.09.2025)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЖЕРТВАМ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Володимир БУГА

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративно-
правових дисциплін факультету
підготовки фахівців для підрозділів
превентивної діяльності НПУ
Донецького державного університету
внутрішніх справ

Сергій КУЗЬМЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент,
співробітник СБ України

Збройні конфлікти ХХІ століття утворюють складний контекст, який супроводжується систематичним порушенням норм міжнародного гуманітарного права (МГП) та фундаментальних прав людини. Таке порушення викликає значну кількість постраждалих, руйнування житлової інфраструктури, соціального середовища, а також призводить до глибоких психологічних травм серед мирного населення. З огляду на повномасштабну агресію проти України, що розпочалась 24 лютого 2022 року, вирішення питання створення ефективних механізмів компенсації завданого збитку сприймається як завдання стратегічної важливості. У цьому контексті особливо значущою є інтеграція національних зусиль, таких як розробка реєстрів пошкоджень та впровадження програм компенсації, з міжнародними інструментами, включаючи реалізацію судових рішень та формування спеціальних міжнародних фондів. Така синергія є критично необхідною не лише для забезпечення соціальної справедливості для постраждалих, але й для підтримання суспільної довіри та стабільності в умовах післяконфліктного відновлення. Сьогодні існуючі ініціативи з моніторингу та документування шкоди, як-от Register of Damage for Ukraine під егідою Ради Європи, становлять важливий перший крок у цьому напрям-

ку. Разом із тим вони залишаються недостатніми без комплексного юридичного обґрунтування процедур, які дадуть змогу трансформувати зібрані дані у реальні виплати компенсацій та ефективні програми реабілітації для постраждалих.

Права постраждалих від воєнних злочинів на компенсацію збитків становлять суттєвий аспект міжнародного захисту прав людини та норм гуманітарного права. Реалізація цього права сприяє відновленню гідності потерпілих, забезпеченню матеріальної компенсації, реабілітаційним заходам, а також впровадженню гарантій недопущення повторення злочинів. У сучасній практиці репарацій в межах міжнародних і національних систем використовуються різні механізми, серед яких: кримінально-правові методи (наприклад, судові рішення про компенсацію у процесі кримінального переслідування), цивільно-правові та адміністративні моделі (індивідуальні позови, державні програми компенсації, реєстрація завданих збитків), а також спеціалізовані фонди й трасти (як-от Trust Fund for Victims при Міжнародному кримінальному суді). Для вдосконалення національних процедур відшкодування важливо дослідити практику міжнародних судових органів, зокрема діяльність Міжнародного кримінального суду, а також оцінити ефективність законодавчих ініціатив на місцевому рівні.

Як зазначає Валендюк О.С., взаємовідносини між різними державами далеко не завжди характеризуються мирністю, взаємною підтримкою чи прагненням до розвитку економічних і політичних зв'язків. У випадках виникнення конфліктів та агресивних дій однією країною щодо іншої історично сформувалися різні форми компенсації за спричинену шкоду від воєнних дій, такі як контрибуції, репарації, конфіскації, реституції та субституції. Ці механізми застосовувалися в різний спосіб після завершення збройного протистояння. Способи досягнення компенсації варіювалися: вони могли включати укладення угод безпосередньо між учасниками конфлікту або залучення третіх країн чи міжнародних організацій. Формування механізмів відшкодування завжди носило індивідуальний характер, зумовлений специфікою конфлікту і його учасників. Агресія російської федерації проти України триває, але це не виключає необхідності вже зараз почати напрацювання шляхів отримання компенсації за нанесені втрати, особливо матеріального характеру [1, с. 154].

Слід відмітити, що збройна агресія росії проти України супроводжується численними воєнними злочинами, серед яких насильницькі депортації, катування, сексуальне насильство, руйнування житла та цивільної інфраструктури. В умовах таких масштабних порушень традиційне правосуддя, яке здебільшого зосереджене на покаранні винних, виявляється недостатнім для забезпечення повноцінного відновлення справедливості. У цьому контексті важливу роль відіграє відновне правосуддя, що ставить основний акцент на потребах постраждалих. Воно не лише допомагає компенсувати завдану шкоду, але й сприяє відновленню довіри до правової системи та соціального порядку. У контексті російсько-української війни відновне правосуддя набуває особливого значення. Його основною метою є відновлення порушених агресією прав, забезпечення компенсації постраждалим та зміцнення суспільної довіри до державних інституцій. Таким чином, правосуддя виконує не лише функцію реагування на злочини, але й стає активним інструментом відновлення справедливості, який створює фундамент для національного відродження [2, с. 432–433].

Необхідно зазначити, що у нормах міжнародного гуманітарного права (МГП) не визначено конкретних бенефіціарів компенсацій за порушення цих норм. Встановлюється лише зобов'язання сторін міжнародних збройних конфліктів компенсувати шкоду, заподіяну внаслідок порушень МГП. Проте практика подання звернень до відповідних органів свідчить, що бенефіціарами відшкодування найчастіше є особи, які постраждали або стали жертвами таких порушень. До основних категорій таких осіб належать: по-перше – цивільні особи, які постраждали внаслідок дій або бездіяльності сторін конфлікту. Це можуть бути випадки нападів на цивільні об'єкти, незаконні ув'язнення, викрадення та різноманітні форми насильства. По-друге, військовополонені, права яких були порушені, наприклад, через жорстоке поводження, тортури або ненадання необхідної медичної допомоги – як це передбачено Женевськими конвенціями. По-третє, члени сім'ї та близькі загиблих жертв, які втратили годувальника і відповідно мають право на компенсацію за такі втрати. По-четверте, держава, що зазнала руйнувань цивільної та критичної інфраструктури, втрати працездатного населення, екологічних збитків тощо [3, с. 373].

Кожен громадянин має право звернутися до суду для захисту свого порушеного права власності. Компенсація, як один із способів цивільно-правової відповідальності, слугує судовим механізмом захисту порушених прав, який покликаний виконувати відновлювальну функцію. Відповідно до законодавства України, відшкодування шкоди, завданої громадянам внаслідок воєнних дій, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету України. При цьому закон передбачає можливість стягнення сум компенсації з винних осіб у встановленому порядку. Такий підхід узгоджується із загальними положеннями Цивільного кодексу України щодо відшкодування шкоди потерпілим від злочинів, включаючи покриття витрат із Державного бюджету України [4, с. 47].

Писарева Е. А. зазначає, що розгляд справ щодо компенсації матеріальної та моральної шкоди, спричиненої збройною агресією російської федерації проти України, здійснюється в національних судах на основі загальних положень цивільного законодавства. Зокрема, це передбачено статтями 1166 і 1167 Цивільного кодексу України. На її думку, проблема таких розглядів полягає в тому, що ці статті вимагають доказів вини сторони, яка завдала шкоду, для притягнення до деліктної відповідальності. У ситуації збройної агресії рф проти України більш доцільним було б доводити лише три ключові складові цивільного правопорушення: протиправність дій, наявність шкоди та причинно-наслідковий зв'язок між ними, без необхідності доводити вину держави-агресора. Повністю погоджуюся з позицією науковця, що російська федерація, як держава-агресор, має нести деліктну відповідальність за заподіяну шкоду через агресію та воєнні злочини, спрямовані проти України, її громадян, представників бізнесу та інших суб'єктів, без потреби додатково доводити її провину [5, с. 54; 6].

Згідно зі статтею 1177 Цивільного кодексу України, шкода, завдана фізичній особі, яка постраждала внаслідок кримінального правопорушення, підлягає відшкодуванню відповідно до положень чинного законодавства. Зокрема, збитки, спричинені потерпілому через таке правопорушення, компенсуються за рахунок коштів Державного бюджету України у випадках та порядку, встановлених законодавчими актами. Стаття 1168 Цивільного кодексу визначає механізми компенсації моральної шкоди, отриманої

внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я. Відшкодування може здійснюватися як одноразово, так і шляхом регулярних щомісячних платежів. У разі заподіяння моральної шкоди через смерть фізичної особи право на компенсацію мають її чоловік або дружина, батьки (або усиновлювачі), діти (усиновлені), а також особи, які проживали разом із нею у складі однієї сім'ї. Окрім загальних норм, частини дев'ятого та десятого статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» містять спеціальні положення. Відповідно до цих норм, зобов'язання щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди, яка виникла внаслідок тимчасової окупації, покладаються на російську федерацію як державу, що здійснює окупаційний контроль. Це стосується шкоди, заподіяної державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземним громадянам та апатридам. Україна зі свого боку докладає всіх можливих зусиль для сприяння процесам компенсації збитків з боку російської федерації. У межах положень цього закону Україна звільняється від відповідальності за незаконні дії російської федерації або її окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях, а також за рішення, прийняті ними у порушення норм українського і міжнародного права [7].

Отже, необхідно зробити висновок, що збройна агресія росії проти України стала серйозним викликом не лише для безпеки, але й для міжнародного гуманітарного та правового порядку. Сучасні реалії потребують не тільки притягнення винних до відповідальності, а й забезпечення ефективного відновлення прав постраждалих, зокрема створення дієвих механізмів компенсації завданої шкоди. Такі механізми є питанням не лише юридичної справедливості, але й важливим чинником стратегічної стабільності та відновлення довіри до державних органів у період після завершення конфлікту. Для реалізації цієї мети вкрай необхідна скоординована співпраця національних та міжнародних інституцій. Це має включати функціонування реєстрів збитків, запровадження компенсаційних програм, ухвалення судових рішень та створення спеціалізованих фондів. Водночас актуальною залишається потреба у покращенні правового регулювання, що уможливить трансформацію зафіксованих збитків у конкретні форми

компенсації. Важливим напрямом є також переосмислення традиційного підходу до встановлення вини за умов міждержавної агресії, зокрема визнання відповідальності держави-агресора без необхідності доказів її провини у кожному окремому випадку. Лише комплексний підхід, який охоплює правову, гуманітарну та відновлювальну складові питання репарацій, здатен забезпечити справжнє відновлення справедливості для всіх постраждалих. Слід зазначити, що міжнародні стандарти окреслюють чіткі напрями щодо захисту прав жертв на відшкодування: від індивідуальних компенсацій до колективних програм реабілітації. Українська національна практика свідчить про оперативні заходи у впровадженні відповідних нормативних інструментів, зокрема створення реєстрів, прийняття законодавства про компенсацію пошкодженого майна та запровадження спеціальних програм для постраждалих категорій. Це є важливим кроком до впровадження міжнародних стандартів. Проте, щоб система відшкодування була по-справжньому ефективною, необхідно забезпечити уніфікацію процедур оцінки збитків, стабільне фінансування, доступність процедур для вразливих груп населення й гармонізацію з міжнародними механізмами. Водночас науково-практична спільнота має відігравати ключову роль у розробці методик та правових рішень, які ефективно інтегруватимуть міжнародні принципи у процеси постконфліктного відновлення.

Список використаних джерел:

1. Валендюк О.С. Відшкодування шкоди та компенсація збитків від агресивної війни в Україні: формування інституту та перспективи його розвитку. Часопис Київського університету права. 2024. №4. С. 153-159.
2. Сопільник Л.С. Стратегія відновного правосуддя для потерпілих від воєнних злочинів. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2024. Випуск 42. С. 432-438.
3. Шрамко С.С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2024. Випуск 84: частина 4. С. 371-376.

4. Логінова М. Правове регулювання компенсації шкоди, заподіяної військовими діями. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 2. С. 46-50.

5. Гавриленко О.О. Правова основа відшкодування шкоди, завданої фізичним особам та юридичним особам приватного права внаслідок повномасштабної війни російської федерації проти України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2024. Випуск 86: частина 2. С.51-58.

6. Писарєва Е.А., Клапоушак Д.С. До питання про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України. Академічні візії. Випуск №13. 2022. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/94/86>. (дата звернення 18.09.2025)

7. Гудій В. Компенсація за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю українців під час збройних конфліктів: як суди можуть захистити права постраждалих? URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kompensaciya-za-shkodu-zapodiyanu-zhittyu-ta-zdorovyu-ukrayinciv-pid-chas-zbroynih-konfliktiv-yak-su.html>. (дата звернення 18.09.2025)

ВІД ПОЛІТИЧНИХ ЗАЯВ ДО ЮРИДИЧНИХ СТАНДАРТІВ: ПРОБЛЕМАТИКА ДОКАЗУВАННЯ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ В УКРАЇНІ

Анна ВИШНЯКОВА

юристка у сфері міжнародного кримінального права,
голова громадської організації «ЛінгваЛекса»

Після початку повномасштабної агресії російської федерації на території України питання кваліфікації злочинних дій російської армії як вчинення геноциду набуло значного політичного та суспільного резонансу. Верховна Рада України вже у квітні 2022 року ухвалила постанову, якою визнала «дії, вчинені Збройними силами російської федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 року», зокрема, злочини в Київській області, Маріуполі та на інших територіях окупованих областей, геноцидом українського народу [1]. Парламенти Латвії [2], Естонії [3] та інших країн також зробили окремі заяви, в яких визнали дії російської армії в Україні геноцидальними. У своїх виступах Президент, Міністр закордонних справ та інші представники державної влади України неодноразово стверджували, що росія вчиняє в Україні геноцид і має нести за це покарання [4, 5].

Притягнення до відповідальності за геноцид належить виключно до правової площини, де застосовуються чіткі та визначені стандарти доказування, у зв'язку з чим доведення складу цього злочину є незрівнянно більш складним і тривалим, ніж його політичне визнання. Відтак явище, коли засудження на політичному рівні випереджає юридичну кваліфікацію, є типовим для випадків масових звірств, однак саме встановлення складу злочину геноциду потребує комплексної та ретельної доказової роботи, що відповідає міжнародним стандартам кримінального правосуддя. І, відповідно до положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (далі – Конвенції), на Україну покладено обов'язок забезпечити інституційну спроможність для ефективного розсліду-

вання цього злочину та притягнення винних до відповідальності у разі його вчинення [6, с. 217–256].

Варто зауважити, що розслідування цього злочину має низку суттєвих відмінностей від розслідування воєнних злочинів. У справах про воєнні злочини завдання органів слідства і прокуратури полягає переважно у встановленні факту конкретного порушення норм міжнародного гуманітарного права, а також у встановленні індивідуальної кримінальної відповідальності конкретної особи за цей епізод. Натомість у справах про геноцид ключовим є доведення спеціального наміру (*dolus specialis*) на знищення захищеною Конвенцією групи як такої, що виходить далеко за межі кваліфікації окремих інцидентів. Це зумовлює більший фокус саме на аналітичну роботу, комплексний підхід до оцінки доказів, залучення спеціалістів та експертів щодо встановлення необхідного соціального, політичного та культурного контексту. Для прокурора у справах про геноцид особливе значення має встановлення не лише факту вчинення насильницьких дій, але й їх спрямованості проти групи як такої, тобто що злочин проти окремої жертви був спрямований не проти неї самої, а як проти частини певної групи із метою знищення цієї групи [7, § 79].

Серед численних викликів розслідування злочину геноциду у цій статті зосереджено увагу на ключових для українського контексту: доведення знищення групи як такої та встановленні *суттєвості* знищеної частини для фізичного виживання групи.

Формула «як така» означає, що об'єктом знищення має бути саме одна з чотирьох захищених Конвенцією груп – національна, етнічна, расова чи релігійна – як окрема й відмінна сутність [8]. Це формулювання було компромісом Шостого комітету Генеральної асамблеї Об'єднаних націй (який працював над підготовкою тексту Конвенції) щодо ролі мотиву: оскільки неможливо безпосередньо встановити внутрішні мотиви злочинця, доведення здійснюється через фактичні обставини [6, с. 152; 9]. У подальшій практиці хоча акцент і змістився від мотиву злочинця до характеристики групи, все одно важливим залишається не просто факт вбивства індивідів, а їх знищення саме як членів захищеної групи із бажанням знищити цю групу [7, § 70]. Таким чином, «як така» хоч і не виключає політичні, соціальні чи територіальні категорії але чітко вимагає доведення, що група була атакована *першочергово* через свою на-

ціональну, етнічну, расову чи релігійну ідентичність. При цьому наявність другорядних мотивів (політичних чи особистих) не означає, що не було геноциду, якщо першочерговим залишався намір знищити групу у її захищеній якості [10].

Одним із передбачуваних контраргументів з боку російської федерації є твердження, що об'єктом знищення є не українці як нація, а так зване «політично радикалізоване українство». Очевидно, що українська національна ідентичність сформувалася задовго до появи понять «нацизм» чи «фашизм» і має стабільні ознаки, що підпадають під захист Конвенції 1948 року. Дискримінаційна риторика РФ щодо «денацифікації» є лише політичним прикриттям для деґуманізації національної групи українців.

Однак, незважаючи на викривлення правди у даному можливому контраргументі, варто враховувати негативний досвід України у справі проти російської федерації в Міжнародному суді ООН за Конвенцією про ліквідацію всіх форм расової дискримінації щодо аналогічного питання. Україна стверджувала, що акти фізичного насильства в Криму були спрямовані проти кримських татар та етнічних українців саме через їхнє етнічне походження [11, § § 29–30]. Одним із двох аргументів України було те, що жертвами фізичного насильства стали «відомі кримськотатарські та етнічні українські активісти, які представляли свої відповідні етнічні спільноти» [11, § 213]. Оцінюючи цей доказ, Суд зазначив, що «політична ідентичність або політична позиція особи чи групи не є релевантним фактором для визначення їхнього «етнічного походження» [...] помітна політична роль і погляди цих осіб у межах їхніх спільнот самі по собі не доводять, що вони стали мішенню на підставі їхнього етнічного походження» [11, § 214] та що «будь-який непропорційний негативний вплив на права кримських татар та етнічних українців може бути пояснений їхньою політичною опозицією до дій російської федерації в Криму, а не обставинами, пов'язаними із забороненими підставами відповідно до Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» [11, § 217].

Тому метою збору відповідних доказів має бути якісне обґрунтування, що російська федерація знищує українців саме як націю, а не через політичні погляди, особливо зважаючи на те, що різниця між «політичним» і «національним» може бути достатньо розмита. Тут потрібно провести глибинну аналітику та правильно комбіну-

вати об'єктивну сторону злочину, тобто ті акти, які будуть включені до злочину геноциду, та суб'єктивну.

Окрему увагу при роботі над доказуванням злочину геноциду необхідно звернути на поняття «знищення». Конвенція передбачає виключно фізичне або біологічне знищення і не охоплює поняття «культурного геноциду» [12, с. 45]. Факти культурного знищення української нації – зокрема, системне витіснення мови, літератури чи освітніх програм – можуть мати доказове значення як індикатори спеціального наміру [13, § 583], однак вони не формують об'єктивної сторони злочину геноциду у розумінні Конвенції [12, с. 46]. Самі по собі факти знищення української культури та асиміляції українців, зокрема через насильницьку паспортизацію, русифікацію, безпосереднє знищення культурної спадщини та історичних пам'яток за умов систематичності та широкомасштабності можуть становити об'єктивну сторону переслідування як злочину проти людяності.

Третім проблемним аспектом є доказування значущості тієї частини групи, яка зазнала знищення, для подальшого фізичного, а не лише культурного «повне або часткове знищення групи», при чому мова йде саме про намір злочинця, а не про фактичний результат його дій [14, с. 277]. Єдиного підходу до розуміння «часткового» немає. Поширеним у практиці є підхід, коли до терміна «частина» додається ознака «суттєва» [12, с. 45; 15; 16]. Критерієм оцінки стає відповідь на питання, чи загрожує знищення певного соціального прошарку виживанню групи [13, § 595; 14, с. 283], а не просто призведе до її розсіювання [14, с. 221–243; 16, § 190] чи знищення в культурному розумінні, що не буде утворювати складу злочину геноциду. Кількісні показники, хоча й становлять «суттєву відправну точку», не можуть бути єдиним критерієм оцінки [16, § 200; 17, § 522]. «Частина» може становити окрему географічну зону [7, § 83; 13, § 590]. Водночас Судова палата Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії у справі *Stakić* наголосила, що до такого підходу слід ставитися з обережністю, аби не спотворити розуміння злочину геноциду [17, § 523]. Тому у процесі доказування необхідно правильно визначити ту частину групи, яка є достатньо суттєвою для підтвердження факту геноциду.

Під час проведення розслідування злочину геноциду особливу увагу слід звернути на три аспекти (1) доказування того, що мішен-

ню знищення є саме українці як національна група, (2) встановлення факту саме фізичного чи біологічного знищення та (3) визначення суттєвості знищеної частини групи для її подальшого фізичного виживання. Також треба зважати на високий поріг доказування: «Висновок має бути встановлений поза розумним сумнівом. Недостатньо, щоб він був лише одним із можливих розумних висновків із цих доказів. Він має бути *єдиним можливим розумним висновком*. Якщо існує інший висновок, який також є обґрунтованим на підставі цих доказів і який узгоджується з невинуватістю обвинуваченого, то його слід виправдати» [18]. При роботі над доказуванням злочину геноциду мова йдеться не лише про збирання фактів, а й про глибоку аналітичну роботу з контекстуальними доказами, що підтверджують спеціальний намір. Водночас навіть у разі, якщо доведення складу геноциду не буде успішним, це не означає поразки. У міжнародному кримінальному праві немає ієрархії найтяжчих міжнародних злочинів, і тому важливим є обґрунтоване та справедливе доведення злочинів, що реально відповідає міжнародним стандартам правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Про вчинення російською федерацією геноциду в Україні: Постанова про Заяву Верховної Ради України від 14.04.2022 р. № 2188-IX Офіційний веб портал Верховної Ради України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-IX#Text> (дата звернення: 14.09.2025).

2. Сейм Латвійської Республіки, Заява «Par Krievijas Federācijas agresiju un kara noziegumiem Ukrainā» [«Про агресію російської федерації та воєнні злочини в Україні»] від 13.04.2022 р. URL:https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs_imp.nsf/0/6D3B896E469E534AC22588240030473C?OpenDocument (дата звернення: 14.09.2025).

3. Рійгикору (Парламент Естонської Республіки), Заява «Venemaa Föderatsiooni sõjakuritegudest ja genotsiidist Ukrainas» [«Про воєнні злочини та геноцид російської федерації в Україні»], № 584 АЕ від 21.04.2022. URL: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/f374fe59-c0fd-472e-a5f1-88466babff36/Riigikogu%20avaldu%20Venemaa%20Föderatsiooni%20sõjakuritegudest%20>

ja%20genotsiidist%20Ukrainas_%20(584%20AE/ (дата звернення: 14.09.2025).

4. Виступ Володимира Зеленського на Генеральній Асамблеї ООН 19.09.2023 р.; заява Міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби на засіданні Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй щодо агресії Росії проти України від 24.02.2023 р.

5. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, ухвалена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 260 А (III) від 09.12.1948, ратифікована Україною 15.11.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 14.09.2025).

6. Tams, C. J., Berster, L. and Schiffbauer, B. (eds), *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide: A Commentary* (C. H. Beck/Hart/Nomos 2014). P. 152, 217–256.

7. Рішення у справі «Прокурор проти Горана Єлішича [Goran Jelusic]» (МКТЮ, Судова Палата), IT-95–10-T (14 грудня 1999 р.), § 70, 79, 83. URL: https://www.icty.org/x/cases/jelusic/tjug/en/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 14.09.2025).

8. Рішення у справі «Прокурор проти Жана-Поля Акайесу [Jean-Paul Akayesu]» (МКТР, Судова Палата), ICTR-96–4-T від 02.09.1998 р., § 510–511. URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/ICTR-96–04#trialJudgement> (дата звернення: 14.09.2025).

9. Філіппа Вебб (ред.), Конвенція про геноцид: Підготовчі матеріали (Лейден/Бостон: Martinus Nijhoff, 2008).

10. Рішення у справі «Прокурор проти Фердинанда Нахімани, Жана-Боско Бараягвізи та Гасана Нгеze [Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze]» (МКТР, Судова Палата), ICTR-99–52-T від 03.12.2003 р., § 969. URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/ICTR-99–52#trialJudgement> (дата звернення: 14.09.2025).

11. Рішення у справі «Застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Україна проти російської федерації)» від 31.01.2024, § 29, 30, 213, 214, 217. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166–20240131-jud-01–00-en.pdf> (дата звернення: 14.09.2025).

12. Звіт Комісії з міжнародного права про роботу її сорок восьмої сесії, 06.05. – 26.07.1996 р., Генеральна Асамблея, офіційні зві-

ти, п'ятдесят перша сесія, додаток № 10 (A/51/10), с. 45, 46. URL: Report of the International Law Commission on the work of its forty-eighth session (дата звернення: 14.09.2025).

13. Рішення у справі «Прокурор проти Радислава Крстича [Radislav Krstić]» (МКТЮ, Судова Палата), IT-98-33-T від 02.08.2001, § 580, 590, 595. URL: https://www.icty.org/x/cases/krstic/tjug/en/krs-tj010802e.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 14.09.2025).

14. William A. Schabas, *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*, Second Edition (Cambridge University Press, 2009), с. 221–234, 277, 283.

15. Рішення у справі «Прокурор проти «Лорена Семанца [Laurent Semanza]» (МКТР, Судова Палата). ICTR-97-20-T від 15.05.2003, § 316; URL: <https://www.legal-tools.org/doc/7e668a/pdf> (дата звернення: 14.09.2025).

16. Рішення у справі «Застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Боснія і Герцеговина проти Сербії та Чорногорії)», від 26.02.2007, § 190, 200. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 14.09.2025).

17. Рішення у справі «Прокурор проти Миломира Стакіча [Milomir Stakić]» (МКТЮ, Судова Палата), IT-97-24-T від 31.07.2003, § 522, 523. URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-97-24#trialJudgement> (дата звернення: 14.09.2025).

18. Рішення «Прокурор проти Зейніла Делаліча, Здравко Мучича (Паво), Хазіма Деліча та Есада Ланджо (Зенга) («Справа Челебічі») [Zejnil Delalic, Zdravko Mucic (aka «PAVO»), Hazim Delic and Esad Landzo (aka «Zenga») («Celebici Case»)]» (МКТЮ, Апеляційна Палата), IT-96-21-A від 20.02.2001, § 458. URL: <https://www.icty.org/x/cases/mucic/acjug/en/cel-aj010220.pdf> (дата звернення: 14.09.2025).

РИМСЬКИЙ СТАТУТ ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИД

Сергій ВІТВИЦЬКИЙ

доктор юридичних наук, професор
ректор Донецького державного університету
внутрішніх справ

Ганна БУГА

доктор юридичних наук, доцент
начальник відділу організації наукової
діяльності Донецького державного університету
внутрішніх справ

У контексті розвитку міжнародного співробітництва задля запобігання злочину геноциду 17 липня 1998 року був прийнятий Римський статут Міжнародного кримінального суду. Одним із ключових досягнень цього документа стало створення постійного судового органу – Міжнародного кримінального суду, який уповноважений здійснювати юрисдикцію над особами, що скоїли діяння, передбачені положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду [1, с. 384].

Римський статут Міжнародного кримінального суду є однією з найважливіших міжнародно-правових основ, що регулюють діяльність цього органу правосуддя. Він спрямований на забезпечення притягнення до відповідальності осіб, які вчинили найтяжчі злочини, що викликають особливе занепокоєння усього світового товариства. До таких злочинів належать геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії. Римський статут, як фундаментальна основа функціонування Міжнародного кримінального суду, відіграє важливу роль у боротьбі зі злочинами проти людяності, воєнними злочинами та проявами геноциду. Для України цей документ набув особливої актуальності у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, що супроводжується систем-

ними порушеннями прав людини та міжнародного гуманітарного права. На тлі російсько-української війни та зростаючої потреби в міжнародному правосудді питання приєднання України до Римського статуту стало не лише актуальним, але й стратегічно важливим для забезпечення справедливості та притягнення винних до відповідальності на глобальному рівні [2, с. 96].

Слід зазначити, що створення та функціонування незалежної, постійно діючої міжнародної судової інституції, такої як Міжнародний кримінальний суд, ознаменувало новий етап у розвитку міжнародного кримінального правосуддя. Це мало сприяти притягненню до відповідальності осіб, звинувачених у найтяжчих міжнародних злочинах, які викликають занепокоєння всього світового співтовариства. З початком повномасштабного військового вторгнення країни-агресора в Україну українська правнича спільнота започаткувала інформаційну кампанію, спрямовану на заклик до ратифікації Римського статуту та обговорення механізмів притягнення до відповідальності цієї країни за серйозні міжнародні злочини, скоєні на території України [3, с. 166].

Міжнародні організації, зокрема Human Rights Watch, неодноразово підкреслювали важливість ратифікації Римського статуту для України. Також, у ході восьмого засідання Ради асоціації між Європейським Союзом та Україною, ЄС нагадав про обов'язок України, закріплений у статтях 8 і 24 Угоди про асоціацію, щодо ратифікації цього статуту [4, с. 99].

Ратифікація Римського статуту набуває особливого значення після початку збройної агресії російської федерації проти України у 2014 році. У цей період Україна частково визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду через дві заяви, прийняті Верховною Радою України на підставі частини 3 статті 12 Статуту. Попри це, питання повноцінної ратифікації залишалося нерозв'язаним. Зважаючи на масові порушення норм міжнародного гуманітарного права, зокрема воєнні злочини та злочини проти людяності, що добре задокументовані в Україні, участь у діяльності Суду стає критично важливою для забезпечення справедливості та притягнення до відповідальності винних у цих злочинах [5, с. 423].

21 серпня 2024 року Верховна Рада України ухвалила Закон про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та внесення поправок до нього, поданий президентом Володимиром

ром Зеленським (реєстраційний номер 0285 від 15.08.2024). За відповідне рішення проголосували 281 народний депутат України.

Слід зазначити, що ратифікація Римського статуту Україною є значним кроком у напрямку зміцнення правосуддя та захисту прав людини як на національному, так і на міжнародному рівні. Приєднання до числа держав-учасниць цього документа відкриває перед Україною нові перспективи для забезпечення справедливості та притягнення винних до відповідальності за тяжкі злочини. Одна з головних переваг ратифікації полягає в тому, що Україна отримує доступ до механізмів міжнародного правосуддя, які можуть допомогти ефективно розслідувати й карати осіб, причетних до грубих порушень. Це особливо важливо в контексті російської агресії, адже Міжнародний кримінальний суд стає дієвим інструментом для притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах і злочинах проти людяності, здійснених під час бойових дій. Крім того, ця ратифікація сприятиме укріпленню демократичних інститутів і вдосконаленню правової системи країни. Інтеграція України в міжнародні договори, які забезпечують захист прав людини, сприяє підвищенню юридичної свідомості суспільства та реформуванню національного законодавства у відповідності з найкращими світовими стандартами. Це не лише посилює довіру громадян до судової системи, але й підвищує авторитет країни серед її міжнародних партнерів. Ратифікація Римського статуту також є сигналом про відданість України універсальним цінностям і принципам міжнародного правопорядку. Україна підтверджує своє прагнення інтегруватися до спільноти, побудованої на верховенстві права, повазі до людської гідності та принципах справедливості [6].

Отже, ратифікація Римського статуту зобов'язує Україну та інші держави-учасниці дотримуватися принципів нової системи міжнародної справедливості. Згідно з цими нормами, національні суди таких країн мають першочерговий обов'язок переслідувати осіб, підозрюваних у вчиненні міжнародних злочинів. У випадках, якщо національні правові органи не здійснюють відповідне переслідування, ці функції перебирає на себе Міжнародний кримінальний суд. При цьому статус особи, її владні повноваження або будь-які внутрішні привілеї не мають ваги – у рамках розгляду справ у Міжнародному кримінальному суді не діють ані імунітети, ані недоторканність посадових осіб [7].

Як зазначає Смирнов М.І., серед основних переваг, які отримала Україна завдяки ратифікації Римського статуту, можна виділити наступні. Зокрема, наша держава отримала організаційні та процесуальні права, що включають: членство в Асамблеї держав-учасниць Міжнародного кримінального суду; можливість ініціювати питання для внесення на порядок денний Асамблеї та брати активну участь у її роботі; право впливати на формування бюджету для проведення розслідувань; участь у виборах Прокурора МКС; можливість впливати на формування складу Міжнародного кримінального суду, зокрема, висунути кандидатуру судді від України, що матиме процесуальний вплив на хід і темпи розгляду конкретних справ. Крім цього, Україна отримує низку додаткових інструментів для внесення змін або впливу в межах діяльності Міжнародного кримінального суду [3, с. 168].

На думку Семененко О., Водчиць О., Толоч П., Тарасов О., Бусель В. ратифікація Римського статуту значно посилила вплив України на діяльність Міжнародного кримінального суду, сприяючи зміцненню її позицій у сфері міжнародного правосуддя, а також більш ефективному захисту національних інтересів. Проте цей важливий крок потребує ретельного врахування можливих ризиків і викликів. Експерти вказують на кілька ключових аспектів, що можуть становити загрозу для України. Перший ризик пов'язаний із безпекою українських військових. Дії Збройних Сил України, особливо ті, що здійснюються на території росії, можуть стати об'єктом розслідувань з боку Міжнародного кримінального суду. Навіть законні військові удари по російських цілях можуть підлягати юридичному аналізу, створюючи правові й політичні складнощі. Другий аспект стосується політичної вразливості України. Росія та її союзники можуть скористатися ратифікацією Статуту як інструментом тиску на міжнародній арені, звинувачуючи Україну у воєнних злочинах. Це може негативно вплинути на імідж держави та призвести до додаткових дипломатичних проблем. Третій ризик полягає в асиметричності уваги до дій України. Оскільки росія не є стороною Римського статуту, її дії не будуть автоматично підлягати розслідуванню Міжнародного кримінального суду. Водночас Україна, долучившись до Статуту, опиниться під міжнародним контролем, що може призвести до ситуації, коли саме її дії стануть основним об'єктом правового аналізу. Четвертий виклик стосується

ся тривалості судових процесів у Міжнародному кримінальному суді. Зазвичай такі процеси займають багато часу, що не гарантує швидкого правосуддя. Затримка у винесенні рішень може створити враження пасивності міжнародних інституцій та розчарування в їхній ефективності серед населення [8, с. 179].

Отже, ратифікація Римського статуту принесла Україні ряд очевидних переваг, серед яких важливим є офіційне визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду із застереженням щодо статті 124. Це дає змогу Українській стороні повноцінно застосовувати механізми розслідування міжнародних злочинів, зокрема тих, що були вчинені росією проти України. Крім того, така ратифікація відповідає вимогам Угоди про асоціацію з Європейським Союзом і значно зміцнює імідж України як держави, яка поважає принципи та норми міжнародного права. До менш видимих, але не менш важливих переваг ратифікації належать: набуття статусу повноправного члена Міжнародного кримінального суду із передбаченими Римським статутом правами й обов'язками; можливість української участі в роботі Асамблеї держав-учасниць; право висувати кандидатури на посади суддів і прокурорів Міжнародного кримінального суду; а також доступ до спеціального фонду Суду, який спрямований на підтримку потерпілих. Ратифікація також сприяє формуванню правової свідомості українського суспільства, акцентуючи на пріоритетах дотримання норм міжнародного права. Україна тим самим демонструє прагнення до справедливості, якісного розслідування злочинів, притягнення винних до відповідальності й попередження подібних порушень у майбутньому. Цей крок важливий як з позиції наслідування взірця країн Європейського Союзу, так і задля посилення ефективності боротьби зі злочинними діями агресора. Потрібно наголосити, що, незважаючи на ратифікацію Римського статуту, злочин агресії досі не входить до юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Це обумовлено положеннями Кампальських поправок, які передбачають юрисдикцію Суду щодо агресії лише за умови ратифікації статуту нападаючою стороною (державою-агресором) або передачі справи на розгляд МКС Радою Безпеки ООН. Тому для притягнення винних у злочині агресії Україна повинна продовжувати роботу над створенням спеціального міжнародного трибуналу з відповідною юрисдикцією [9].

Ратифікація Римського статуту є стратегічним рішенням для України, яке охоплює правовий, політичний та безпековий аспекти. Цей крок забезпечує доступ до міжнародних механізмів притягнення до відповідальності за геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини, що були скоєні в умовах збройної агресії російської федерації. Завдяки цьому Україна отримує не лише можливість використовувати інструменти міжнародного правосуддя, але й впливати на функціонування Міжнародного кримінального суду, захищати права постраждалих та зміцнювати позиції держави на міжнародній арені. Попри певні ризики та труднощі, переваги ратифікації значно перевершують недоліки. Цей крок є свідченням прагнення України підтримувати принципи верховенства права, захисту прав людини та міжнародної справедливості. Однак у контексті злочину агресії необхідно продовжувати зусилля щодо створення спеціального міжнародного трибуналу, який забезпечить комплексну відповідальність держави-агресора. Таким чином, ратифікація Римського статуту стала для України не лише правовим інструментом реагування на воєнні злочини, а й символом її наміру інтегруватися у світову систему міжнародного правопорядку та посилити демократичні інститути.

Список використаних джерел:

1. Уманець М.М. Кримінальна відповідальність за геноцид за законодавством зарубіжних країн: порівняльно-правове дослідження. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 8. С. 384–387.
2. Федорова Т.С. Римський статут міжнародного кримінального суду: сучасні виклики та перспективи для України. Приватне та публічне право. 2024. № 4. С. 96–100.
3. Смирнов М.І. Як ратифікація римського статуту міжнародного кримінального суду може вплинути на розслідування злочину агресії росії проти України. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. Випуск 6. С. 164–169.
4. Смирнов М.І. Перспективи та правові наслідки ратифікації Україною римського статуту міжнародного кримінального суду в контексті військової агресії росії проти України. Juris Europensis Scientia. 2022. Випуск 6. С. 98–102.

5. Чалий М.Г., Брідня Є.О. Воевода А.Г., Іващенко С.М., Брянкін А.С. Переваги, особливості та вплив імплементації Римського Статуту Міжнародного кримінального суду на національне законодавство України. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 2. С. 422–425.

6. Римський статут: крок України до міжнародного правосуддя та захисту прав людини. URL: <https://cv.court.gov.ua/tu26/pres-centr/general/1659591/>. (дата звернення: 19.09.2025)

7. Римський статут: плюси та мінуси для України: веб-сайт. URL: <https://pravo.ua/rymskyistatut-pliusy-ta-minusy-dlia-ukrainy/>. (дата звернення: 19.09.2025)

8. Семененко О., Водчиць О., Толок П., Тарасов О., Бусель В. Аналіз та оцінювання варіантів ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду в умовах активної фази російсько-українського конфлікту, що триває: виклики безпековому середовищу. Міжнародний науковий журнал «Military Science». 2024. 2(3), С. 170–187.

9. Шлях України до ратифікації Римського статуту. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/shlyah-ukrayiny-do-ratyfikacziyi-rymskogo-statutu/>. (дата звернення: 19.09.2025)

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИД: ПРАКТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В КОНТЕКСТІ РАТИФІКАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ

Алла ГЛИЗЕНКО,

здобувач вищої освіти

Національна академія внутрішніх справ

Російська агресія проти України стала не лише викликом для національної безпеки, а й серйозним випробовуванням для системи міжнародного кримінального правосуддя. Події останніх років наочно демонструють, що злочини проти людяності та геноцид – це не лише категорії підручників з міжнародного права, а реальні злочини, які потребують правової оцінки та покарання. Постає питання: як кваліфікувати злочини та яку роль може відіграти Україна у міжнародній правовій системі.

Вважаємо, головна проблема полягає у тому, що в Україні, попри існування норм Кримінального кодексу (статті 437–442), досі немає достатніх інструментів для ефективного переслідування вищого політичного та військового керівництва РФ. Українська практика нині демонструє спробу синхронізації національного законодавства з міжнародним правом, однак без ратифікації Римського статуту ми не можемо використати всі механізми притягнення винних. Це створює правовий парадокс: злочини документуються, але система міжнародного судового переслідування залишається неповна. Саме тому ратифікація Римського статуту видається не тільки формальністю, скільки невідкладним кроком до міжнародної справедливості.

На прикладі депортації українських дітей до РФ можна простежити, що йдеться про умисні дії з ознаками злочину геноциду. Вчені підкреслюють, що «Геноцид не завжди проявляється лише у фізичному знищенні нації, його ознакою є також створення умов, що унеможливають її існування». Ця теза видається актуальною в контексті сучасних викликів.

Водночас ратифікація Римського статуту не вирішить усіх проблем. Важливо створити національний механізм збору доказів, посилити підготовку юристів та слідчих у сфері міжнародного кримінального права, а також налагодити сталу співпрацю з Міжнародним кримінальним судом. Інакше ратифікація ризикує залишитися лише декларативним актом.

Злочини проти людяності та геноцид належать до категорії найбільш тяжких міжнародних злочинів. Для кращого розуміння їх співвідношення доцільно застосувати візуалізацію у вигляді піраміди злочинів.

Основа – воєнні злочини. Це наймасовіші правопорушення, які трапляються під час збройних конфліктів. Вони включають застосування забороненої зброї, обстріли цивільних об'єктів, катування військовополонених та цивільних осіб. В Україні, наприклад, – обстріл драмтеатру в м. Маріуполь, катування людей у с. Бородянка.

Середина – злочини проти людяності. На відміну від воєнних злочинів, вони характеризуються системністю та масштабом. Йдеться не про поодинокі випадки, а про свідому політику – напади на цивільне населення, депортації, переслідування за національною ознакою. Прикладом є масові розстріли у містах Бучі та Ірпені. Також нерідко діяння спрямовані на знищення духовної та релігійної ідентичності народу. У випадку України ми спостерігаємо переслідування духовних діячів, які підтримують українську державність, нищення культових споруд – церков, мечетей, синагог. Під егідою російської православної церкви відбувається насадження релігійних практик, як інструменту ідеологічного впливу, та намагання створити «єдиний духовний простір», що фактично означає ліквідацію релігійної різноманітності. Такі дії можна кваліфікувати як складову геноцидної політики, адже знищення релігійної самобутності є прямим ударом по національній ідентичності.

Верхівка – геноцид. Найтяжчий злочин, спрямований не лише на залякування, а на повне або часткове знищення певної національності, етнічної чи релігійної групи. У контексті України йдеться про примусову русифікацію, депортацію дітей, знищення культурних символів.

Таким чином, «піраміда злочинів» демонструє не лише ієрархію тяжкості, а й логіку їх розвитку: від порушень норм ведення війни до системної політики щодо мирного населення та намір повного знищення нації. Статут Нюрнберзького трибуналу закріпив фундаментальну ідею, що злочини проти людяності не мають строку давності. Досвід Нюрнберга є прямою паралеллю до сучасних подій в Україні.

Російська агресія проти України чітко довела, що злочини проти людяності та геноцид – це не лише історичні категорії, пов’язані з Голокостом, а сучасна реальність. Убивства цивільних осіб, депортація дітей, руйнування міст – все це ознаки злочинів, які мають отримати міжнародну правову кваліфікацію.

Міжнародні документи створені для того, щоб захищати цивільні цінності, а не залишатися «мертвими» нормами. Саме тому ратифікація Римського статуту Україною є не просто юридичною процедурою, а політичним і моральним кроком. Ми маємо показати, що граємо за правилами, яких очікуємо від інших.

Вагання щодо ратифікації Римського статуту – це пережитки імперських страхів, які більше не відповідають нашим реаліям. Україна й так співпрацює з Міжнародним кримінальним судом, але без ратифікації виглядає, ніби ми не готові до кінця взяти на себе зобов’язання.

Головний виклик сьогодення – забезпечити баланс прагнення до справедливості, який не має зашкодити нашій обороні. Водночас саме публічна демонстрація відкритості до міжнародного правосуддя робить нас сильнішими, адже світ бачить, що Україна відрізняється від агресора не лише у військових діях, а й у ставленні до права.

Злочини РФ мають стати предметом міжнародного розслідування, і для цього потрібна не лише робота прокуратури чи документування фактів, а й політична воля нашої держави. Відсутність ратифікації – слабе місце, яким користується пропаганда противника.

Отже, злочини проти людяності й акти геноциду в Україні є очевидними та задокументованими. Ратифікація Римського статуту дозволить нам не лише забезпечити міжнародну правову оцінку дій агресора, а й зміцнити авторитет України як держави, що послідовно захищає верховенство права навіть у найважчий час. Лише поєднання внутрішніх та зовнішніх механізмів дозволить забезпечити справедливість і зробити так, щоб злочини агресора не залишилися безкарними.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.09.2025)
2. Кримінальний кодекс: від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 17.07.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 15.09.2025)
3. Буткевич В.Г. *Міжнародне право, основи теорії*, Київ, 2002 р. URL: <https://studfile.net/preview/2266775/> (дата звернення 17.09.2025)
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду: від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 16.09.2025)
5. Статут Нюрнберзького трибуналу: від 08.08.1945 р. № 998_201 URL: https://zakononline.ua/documents/show/140950_140950 (дата звернення 17.09.2025)
6. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: від 09.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення 14.09.2025)

РИМСЬКИЙ СТАТУТ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ОСНОВА ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Олександр ГОЛОВКО

курсант Навчально-наукового інституту
поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ

Василь ВЕРБОВИЙ

кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
доцент, Національна академія внутрішніх справ

24 серпня 2024 року, в День Незалежності України, країна офіційно стала 125-ю державою-членом Міжнародного кримінального суду (далі – МКС). Це стало можливим після ратифікації Римського статуту, ухваленої Верховною Радою 21 серпня, та підписання цього закону Президентом України Володимиром Зеленським [1].

Ратифікація Римського статуту для України стала завершенням багаторічного процесу. Україна підписала документ ще 20 січня 2000 року, але його ратифікація зіштовхнулася з численними юридичними та політичними перешкодами. У 2001 році Конституційний Суд України визнав статут частково неконституційним через положення про доповнення національної системи правосуддя міжнародною [2].

Ситуація змінилася після Революції Гідності та підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2014 році, де ратифікація статуту стала одним із ключових зобов'язань України. Причина, що унеможливлювала ратифікацію Римського статуту через неконституційність, була усунута у 2016 році шляхом доповнення положень ст. 124 Конституції України додатковою нормою про те, що Україна може визнавати юрисдикцію МКС на умовах, визначених Римським статутом МКС [3], яка набула чинності у 2019 році. Проте повноцінна інтеграція в МКС відкладалася до 2024 року через складну політичну ситуацію та війну з РФ.

Римський статут, ухвалений у 1998 році, визначає повноваження МКС, розташованого в Гаазі. Суд має юрисдикцію над такими міжнародними злочинами, як: *геноцид; злочини проти людства; воєнні злочини; злочини агресії* [4].

До статуту приєдналися 137 держав, з яких 124 ратифікували документ до моменту вступу України.

Ратифікація Римського статуту відкриває Україні низку важливих можливостей:

- притягнення російських злочинців до відповідальності: у контексті російсько-української війни МКС зможе розслідувати воєнні злочини, злочини проти людства та геноцид, скоєні російськими військовими;

- посилення міжнародного правосуддя: Україна отримає можливість брати участь у роботі МКС як повноправний член, зокрема представляти Україну та мати право голосу в Асамблеї держав-учасниць Римського статуту, висувати кандидатуру на обрання до складу суду, брати участь у виборах прокурора та впливати на формування бюджету;

- підтримка жертв війни: Українські громадяни зможуть звертатися до цільового фонду МКС для отримання компенсації за шкоду, завдану війною;

- доступ до європейської інтеграції: виконання зобов'язань перед ЄС щодо правосуддя та верховенства права зміцнює позиції України на шляху до членства в Союзі;

- механізм боротьби з безкарністю: якщо національна судова система не може ефективно розслідувати злочини, МКС має право взяти такі справи до свого провадження.

Попри переваги, ратифікація Римського статуту несе певні виклики:

- розслідування дій українських військових – МКС може розслідувати можливі порушення міжнародного гуманітарного права, що може бути використано недружніми державами, такими як РФ, для інформаційного та юридичного тиску, водночас Україна передбачила семирічний мораторій на розгляд справ щодо своїх військових.

- політичні маніпуляції – РФ та її союзники можуть подавати заяви до МКС з метою дискредитації України.

- адаптація законодавства – Україна має оновити національну правову систему відповідно до стандартів МКС.

Однак слід пам'ятати, що при ратифікації «Римського статуту» на сім років відтерміновано притягнення до відповідальності українських військовослужбовців за можливі злочини. Ці положення зазначені в Законі України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» [1].

Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду Україною є ключовим кроком на шляху до забезпечення міжнародного правосуддя та виконання державою своїх міжнародних зобов'язань. У контексті військового конфлікту з Російською Федерацією цей крок набуває особливого значення для забезпечення захисту військовослужбовців України як на міжнародному рівні, так і у межах національної правової системи.

Численні побоювання щодо потенційних ризиків для України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту, зокрема, ті, які пов'язані із загрозами кримінальних переслідувань українських військовослужбовців і військових командирів на підставі подачі державою-агресором політично мотивованих заяв до МКС, не мають під собою достатньо обґрунтованого підґрунтя.

Ратифікація Римського статуту є важливим кроком для забезпечення міжнародного правосуддя та євроінтеграції України. І варто звернути особливу увагу на те, що основним принципом Римського статуту та діяльності МКС є принцип доповнюваності. Це означає, що МКС зможе приймати до свого провадження справи тільки тоді, коли національні правоохоронні органи та суди не здатні або не бажають належним чином здійснювати розслідування або кримінальне переслідування винних осіб. Тобто МКС не може свавільно перебирати на себе повноваження національних судів та правоохоронних органів. Водночас МКС виступає додатковим рівнем правосуддя, який застосовується тільки в разі, коли національні механізми не спроможні його забезпечити.

Таким чином, ратифікація Римського статуту є вагомим кроком України на шляху до утвердження міжнародного правосуддя та посилення боротьби з безкарністю за воєнні злочини. Попри можливі ризики, переваги, такі як забезпечення справедливості для жертв війни та зміцнення міжнародної співпраці, значно переважають. Цей крок свідчить про готовність України діяти в рамках глобального правового порядку, заснованого на правилах і верховенстві права.

Список використаних джерел:

1. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>. (дата звернення 18.09.2025)
2. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11.07.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>(дата звернення 18.09.2025)
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996, виданий «Голос України», «Відомості Верховної Ради України», «Офіційний вісник України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 18.09.2025)
4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут від 17.07.1998, виданий «Голос України», «Відомості Верховної Ради України», «Офіційний вісник України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n165. (дата звернення 18.09.2025)

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ХАРАКТЕР МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ

Артем ГОЛУБОВ,

кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник, доцент кафедри права
гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»

Заснування Міжнародного кримінального суду як постійно діючої судової установи, що має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб, винних у вчиненні найбільш тяжких злочинів, які викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, не лише доповнює національні системи кримінального правосуддя, а й має власне засадниче, політичне, соціальне та правове значення.

Варто зазначити, що функціонування Міжнародного кримінального суду стало одним із визначальних кроків на шляху до об'єднання більшості країн світу задля мети позбавити прийдешні покоління нещастя війни, спрямувати їхні зусилля на підтримання міжнародного миру та безпеки. Саме завдяки діяльності цього органу на загальносвітовому рівні з'явилася реальна можливість здійснювати міжнародне правосуддя та вживати заходів для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів або злочину агресії.

Водночас слід ураховувати, що характер і правова природа Міжнародного кримінального суду як міжнародної міжурядової організації зумовлюють певні особливості його функціонування в контексті взаємодії з окремими державами, які підписали його статут. Це, зокрема, стосується з'ясування правової природи та характеру співробітництва України й її правоохоронних органів із Міжнародним кримінальним судом.

Йдеться про те, що діяльність Міжнародного кримінального суду здійснюється на засадах визнання його юрисдикції відповідними державами, а також налагодження взаємодії та співробітництва з цією міжнародною судовою інстанцією. Таке положення ґрунтується на вихідних принципах міжнародного права.

Науковці зазначають, що в міжнародному праві правосуб'єктність міжурядових організацій є похідною від міжнародної правосуб'єктності держав, а їхній міжнародно-правовий статус базується на установчому міжнародному договорі (статуті) [1, с. 41]. Тобто створення Міжнародного кримінального суду відбулося шляхом делегування частини суверенних повноважень держав-членів у сфері здійснення кримінального правосуддя у виняткових випадках – щодо осіб, які підпадають під юрисдикцію цієї держави і вчинили найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства. Актом такого делегування, зокрема з боку України, стало закріплення згоди на це у відповідному міжнародному договорі шляхом підписання Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Своєю чергою, участь держави, зокрема України, у цьому міжнародному договорі покладає на неї відповідні правові зобов'язання. Їхня природа визначає зміст правових відносин і характер співробітництва України та її правоохоронних органів із Міжнародним кримінальним судом. У юридичній науці звертається увага, що принцип добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом є одним із найдавніших принципів сучасного міжнародного права. Він ґрунтується на формулі «*pacta sunt servanda*» («угоди повинні виконуватися»), а його зміст полягає в тому, що всі учасники міжнародного договору мають добросовісно виконувати взяті на себе зобов'язання [2, с. 50].

Тобто факт підписання Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду поклав на Україну, а відтак і на відповідні органи державної влади, зокрема правоохоронні органи, обов'язок добросовісно виконувати взяті на себе за цим Статутом зобов'язання та визнавати юрисдикцію Суду. Зокрема, у ст. 12 Римського статуту Міжнародного кримінального суду прямо зазначено, що держава, яка стає його учасницею, визнає тим самим юрисдикцію Суду стосовно злочинів, передбачених у ст. 5 [3].

Одним із дискусійних положень теорії міжнародного права є визначення місця його норм стосовно норм національного права.

У цій площині в науці міжнародного права існують два підходи: примату норм міжнародного права над національним правом або ж примату норм національного права над міжнародними. Український законодавець, визнаючи роль і значення норм міжнародного права (ст. 18 Конституції України), у регулюванні внутрішньодержавних відносин пріоритет надає нормам національного права. Так, у ст. 9 Конституції України закріплено положення, відповідно до якого чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Саме на цій підставі відповідно до Закону України № 3909-IX від 21.08.2024 Римський статут Міжнародного кримінального суду було ратифіковано з відповідними заявами, тож він став частиною національного законодавства.

Отже, факт ратифікації Верховною Радою України Римського статуту Міжнародного кримінального суду надав цьому акту статус частини національного законодавства України, а саме її кримінального процесуального законодавства. Відповідно, питання розслідування та кримінального переслідування осіб, винних у вчиненні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів або злочину агресії, а також питання міжнародного співробітництва й надання судової допомоги між правоохоронними органами України та Міжнародним кримінальним судом регулюються як положеннями КПК України (розділ IX-2), так і безпосередньо положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Зокрема, ч. 2 ст. 617 КПК України прямо закріплює норму, що співробітництво між Україною та Міжнародним кримінальним судом здійснюється у порядку, визначеному КПК України та Римським статутом, з урахуванням особливостей, передбачених розділом IX-2 КПК України [4].

Таким чином, з приводу правової природи та характеру міжнародного співробітництва між правоохоронними органами України та Міжнародним кримінальним судом можна констатувати таке:

- в основі правового регулювання міжнародного співробітництва між правоохоронними органами України та Міжнародним кримінальним судом лежать норми міжнародного права, які через механізм ратифікації Римського статуту отримали силу норм чинного національного кримінального процесуального законодавства України;

– як у силу засад міжнародного права (зокрема положень щодо обов'язку держави-учасниці договору добросовісно виконувати взяті на себе зобов'язання), так і в силу норм Конституції України (зокрема ч. 2 ст. 19, яка встановлює, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією і законами України) участь правоохоронних органів України у міжнародному співробітництві з Міжнародним кримінальним судом має обов'язковий для них характер;

– норми чинного розділу IX-2 «Особливості співробітництва з міжнародним кримінальним судом» КПК України визначають специфіку реалізації цього співробітництва, його суб'єктів з боку України, а також процесуальний порядок виконання прохань Міжнародного кримінального суду;

– метою міжнародного співробітництва між правоохоронними органами України та Міжнародним кримінальним судом є сприяння у притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду;

– змістом співробітництва між правоохоронними органами України та Міжнародним кримінальним судом є процесуальні дії, передбачені КПК України та Римським статутом Міжнародного кримінального суду, що здійснюються шляхом вжиття необхідних заходів на прохання Міжнародного кримінального суду або, навпаки, виконуються цією міжнародною судовою установою на прохання компетентного органу України;

– форми міжнародного співробітництва реалізуються одночасно у порядку, визначеному КПК України та Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

Врахування цих аспектів, які визначають правову природу та характер міжнародного співробітництва між правоохоронними органами України та Міжнародним кримінальним судом, забезпечує належне розуміння механізму його здійснення та правильне застосування положень КПК України і Римського статуту. Це, своєю чергою, створює всі умови для невідворотності притягнення до кримінальної відповідальності та покарання осіб, винних у вчиненні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів або злочину агресії, що є вкрай актуальним завданням задля підтримання міжнародного миру та безпеки.

Список використаних джерел:

1. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М.В. Буроменського. К.: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
2. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.
3. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут, Міжнародний документ ООН від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n283 (дата звернення 20.09.2025).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон, кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 20.09.2025).

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ЄС У СФЕРІ ЮСТИЦІЇ, СВОБОДИ ТА БЕЗПЕКИ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Олена ГОРЧАНЮК, доктор філософії,
заступник директора Центру стратегічних комунікацій
Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки
та стратегічних комунікацій
Національної академії Служби безпеки України

Починаючи із 21 березня 2014 року відносини Україна-ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки регулюються Розділом III Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. У ньому визначені основні напрями взаємодії сторін на шляху до утвердження верховенства права та зміцнення відповідних інституцій України, зокрема, тих, які відповідають за правоохоронну діяльність, гарантування незалежності та неупередженості в роботі судової системи.

Основними документами, що регламентують співробітництво між Україною та ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки є План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки, затверджений на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС (18 червня 2007 р., м. Люксембург) та План-графік його імплементації, затверджений на засіданні Підкомітету № 6 «Юстиція, свобода та безпека» Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС (10 квітня 2008 р., м. Київ).

Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки відбувається на основі принципів поваги до прав людини та основоположних свобод.

У Розділі III Угоди передбачається:

- взаємодія з метою боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, організованою злочинністю;
- поглиблення співпраці у сфері міграції;
- співробітництво у сфері надання правової допомоги у цивільних та кримінальних справах.

Вагома увага приділяється збереженню безвізового режиму з державами-членами ЄС. Важливо зазначити, що Угода про асо-

ціацію передбачає створення спільних органів з метою координації діяльності. А тому, основним органом координації діалогу між Україною та ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки є Підкомітет з питань свободи, безпеки та юстиції Комітету асоціації Україна – ЄС, засідання якого проводяться щорічно. У рамках засідань Підкомітету обговорюються такі питання:

- боротьба зі злочинністю та корупцією;
- реформування судової системи, системи органів прокуратури та правоохоронних органів;
- правове співробітництво;
- захист персональних даних;
- міграція та міграційні ризики, притулок та управління кордонами;
- боротьба з легалізацією (відмиванням) коштів і фінансуванням тероризму;
- боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів;
- реалізація Плану дій з лібералізації візового режиму.

Згідно з Постановою КМУ від 8 липня 2015 року № 646 Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України здійснює координацію роботи підкомітетів з Української Сторони, а також координацію та моніторинг реалізації досягнутих під час засідань підкомітетів домовленостей.

На щорічній основі проходять засідання Діалогу з прав людини Україна-ЄС, які є однією з основних платформ доведення до ЄС ситуації із правами людини в Україні як загалом, так і стосовно порушень прав людини на окупованих росією територіях. Взаємодію з ЄС на цьому напрямі координує Міністерство юстиції України.

Необхідно підкреслити, що діалог у сфері юстиції, свободи та безпеки та з прав людини відбувається як на високому політичному, так і на експертному рівнях за участю державних установ України та інституцій ЄС, зокрема, таких:

- Європейської організації з питань юстиції (Євроюст), (була створена рішенням Ради ЄС від 28 лютого 2002 р. з метою посилення боротьби з тяжкими злочинами. Завданням Євроюсту є сприяння органам кримінального переслідування держав-членів ЄС у боротьбі проти серйозної транскордонної злочинності, включаючи комп'ютерні злочини, шахрайство і корупцію, відмивання грошей

та злочини проти довкілля. Євроюст координує обмін інформацією, надання правової допомоги та процес видачі правопорушників);

- Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (КМЕС), (місія покликана сприяти удосконаленню професійного потенціалу та зміцненню інституційних спроможностей відомств, підвищенню рівня технічного оснащення);

- Європейського поліцейського офісу (Європол), (з метою сприяння координації зусиль держав-членів ЄС та України в запобіганні і протидії будь-яким формам міжнародної злочинності, проявам терористичних загроз, торгівлі людьми, наркотиками та іншими психотропними речовинами, нелегальній міграції 4 грудня 2009 р. у м. Київ під час Саміту Україна – ЄС була підписана Угода між Україною та Європолом про стратегічне співробітництво. Зазначена робота здійснюється у безпосередній взаємодії між Міністерством внутрішніх справ України та Секретаріатом Європолу);

- Європейського управління з запобігання зловживанням та шахрайству (OLAF);

- Європейської міграційної мережі (EMN);

- Європейського моніторингового центру з обігу наркотиків і наркотичної залежності (EMCDDA), (центр був заснований у 1993 році з метою налагодження співробітництва у сфері боротьби з негативними наслідками поширення наркоманії та наркозлочинності. 28 січня 2010 р. у м. Київ підписано Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством охорони здоров'я України та вищезазначеним Центром. Сторони працюють над налагодженням регулярного обміну інформацією про нові типи наркотиків та психотропних речовин, що з'являються в незаконному обігу, технологій їхнього виготовлення та вживання. Окрема увага приділяється розробці нових методів моніторингу незаконного вживання наркотиків);

- Європейського Агентства з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX).

У зв'язку з військовою агресією Росії проти України 24 лютого 2022 року Рада Європейського Союзу 4 березня 2022 року ухвалила Директиву про тимчасовий захист, яка дозволяє українським громадянам отримати тимчасовий прихисток та соціальний захист в усіх державах-членах ЄС щонайменше протягом одного року. Директивою передбачено надання українцям дозволу на проживання, доступ до освіти, ринку праці, медицини і соціальних виплат.

Отже з огляду на вищезазначене, до питань *Свободи* відноситься: вдосконалення управління міграцією (притулок і боротьба з нелегальною міграцією); посилення співпраці у сфері управління кордонами та безпеки документів.

До питань *Безпеки*: протидія тероризму і організованих злочинності (посилення правоохоронного співробітництва).

До питань *Юстиції*: реформування судової системи з метою забезпечення її незалежності, неупередженості та посилення правового співробітництва між ЄС і Україною у цивільних та кримінальних справах.

Список використаних джерел:

1. Грицяк І.А. Право та інституції Європейського Союзу: Навчальний посібник / І.А. Грицяк. – К.: К.І.С., 2004. – 260 с.
2. Право Європейського Союзу: підручн. / за ред. О.К. Вишнякова. – Одеса: Фенікс, 2013. – 883 с.
3. Опришко В.Ф. Право Європейського Союзу: Загальна частина: Підручник для вищих навчальних закладів / В.Ф. Опришко, А.В. Омельченко, А.С. Фастовець. – К.: Вид. КНЕУ, 2002. – 460 с.

МОРАЛЬНА (НЕМАЙНОВА) ШКОДА ЯК ОЗНАКА ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ

Інна ДАНИЛОВА,

аспірантка відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури
Харківського національного університету внутрішніх справ

Характеризуючи негативні наслідки збройної агресії російської федерації проти України, які обумовлені воєнними діями, як правило говорять про величезні розміри матеріальних збитків, зруйновані міста, промисловість, заміновані сільськогосподарські площі, що не можуть використовуватися за своїм призначенням, пошкоджені об'єкти енергетичної структури та газовидобування тощо. Водночас, такі майнові збитки нажаль не є єдиними негативними наслідками як для України у цілому, так і для кожного громадянина нашої держави. Зруйновані міста, будівлі, виробничі потужності будуть повністю відновлені після Перемоги завдяки зусиллям народу України із залученням міжнародної підтримки. Набагато складнішими, більшими за розміром й такими, відшкодувати які навряд чи вдасться, є спричинення збройною агресією фізичного болю та страждань, яких майже кожний громадянин України зазнав у зв'язку з намаганням російського диктаторського режиму воєнною силою ревізувати існуючі кордони, нав'язати своє бачення світового порядку та утвердити новітній тоталітаризм.

Шкода, що полягає у спричиненні фізичного болю та страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я внаслідок воєнних дій, душевними стражданнями, як у зв'язку з діями держави-агресора щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів, так і у зв'язку із вимушеним переміщенням, втратою життєвої стабільності, близьких осіб, руйнування сімейних стосунків, або у зв'язку із знищенням чи пошкодженням майна, приниженні честі та гідності за більш ніж одинадцять років з моменту початку збройної агресії проти України, була спричинена кожному громадянину України. На сьогодні у нашій країні немає такої людини, яка не вважає себе постраждалою від російської агресії, навіть якщо матеріальні збитки їй і не були спричинені.

Разом з тим, у кримінальному праві нашої держави ще з давніх часів переважали підстави відповідальності тільки й виключно у разі спричинення певної матеріальної шкоди, певних збитків, пов'язаних з втратами, яких особа зазнала у зв'язку із викраденням, знищенням або пошкодженням її речі (реальними збитками) або втратою доходу, який особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене кримінально протиправною поведінкою (упущеною вигодою). Це і зрозуміло, адже інститут права власності на речі виник дуже давно і за свою багатотисячолітню історію перетворився на майже ідеальну модель правовідносин із своєю структурою, що являє собою не просту суму складових її частин, а цілісну систему елементів, які її утворюють і які відповідним чином взаємозалежні і взаємодіють один з одним [4, с. 12].

Водночас, ст. 11 Кримінального кодексу України [2] (далі – КК України), визначаючи категорію «кримінальне правопорушення», а також характеризуючи так зване «малозначне діяння», що не є кримінальним правопорушенням, наголошує на тому, що кримінальне протиправне діяння (дія або бездіяльність) становить суспільну небезпеку, якщо воно заподіяло чи могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Характер такої шкоди, чи полягає вона у втратах у виді реальних збитків або упущеної вигоди, чи має вона природу моральної шкоди, у чинному законі про кримінальну відповідальність не конкретизується. Звертає на себе увагу й та обставина, що істотна шкода, у розумінні ст. 11 КК України, характеризує будь-яке кримінальне правопорушення незалежно від його законодавчої конструкції як кримінального правопорушення з матеріальним, формальним або усіченим складом [1, с. 74].

Тобто істотна шкода як обов'язкова ознака будь-якого кримінального правопорушення може полягати або у сутності суспільно небезпечних наслідків, як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони конкретного складу кримінального правопорушення, передбаченого окремою статтею (або частиною статті) Особливої частини КК України (у випадку застосування щодо такого діяння законодавчої конструкції як матеріального складу кримінального правопорушення), або обумовлена характером вчинюваного суспільно небезпечного діяння (у випадку застосування щодо такого діяння законодав-

чої конструкції як формального чи усіченого складу кримінального правопорушення). В останньому випадку немає будь-яких підстав стверджувати про відсутність наслідків такого діяння, адже безнаслідкових кримінальних правопорушень апріорі не може бути.

У зв'язку з цим слід повністю підтримати позицію Ю.І. Щербініної, що наслідки характеризують будь-яке кримінальне правопорушення [6, с. 215], водночас не погоджуючись з авторкою у їх визначенні як суспільно небезпечних наслідків. Останні виступають юридично значущою ознакою виключно кримінальних правопорушень з матеріальним складом, у той час, як за змістом вчена мала на увазі наслідки кримінального правопорушення або так звані «злочинні наслідки» кримінально протиправної поведінки, що можуть характеризувати усі без виключення кримінальні правопорушення незалежно від їх законодавчої конструкції. Вказане уточнення обумовлено тим, що принцип єдності термінології не допускає застосування одного й того ж терміна для визначення різних за змістом понять, що може призвести до неправильного застосування правових норм, перш за все через спотворення змісту одного з понять шляхом надання йому якостей іншого.

Наведене повною мірою стосується і визначення ознаки злочину геноциду. У ст. 442 КК України наголошується на тому, що геноцид може бути вчинений шляхом заподіяння членам групи серйозної шкоди. При цьому законодавець не конкретизує вид такої шкоди, зазначаючи виключно на кількісні її показники – «серйозної».

Наведений приклад повною мірою стосується переважної більшості злочинів проти основ національної безпеки України та кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, адже суспільна небезпечність такої кримінально протиправної поведінки обумовлена характером самого суспільно небезпечного діяння, яке їх характеризує, що й обумовлює законодавчу конструкцію таких кримінально-правових норм як кримінальних правопорушень з формальним складом. Водночас, та суттєва моральна шкода, що полягає у спричиненні фізичного болю, душевних страждань особи, членів її сім'ї чи близьких родичів, їх вимушеному переміщенні, втратою життєвої стабільності, близьких осіб, руйнуванні сімейних стосунків, знищенні чи пошкодженні майна або приниженні честі та гідності,

безумовно пов'язана із вчиненням таких кримінальних правопорушень, є наслідком їх вчинення, хоча юридичного значення для відповідної кримінально-правової кваліфікації і не має.

У зв'язку із наведеним, звертає на себе увагу вже класична та усталена у кримінальному процесуальному праві модель розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні. Так, ч. 1 ст. 61 Кримінального процесуального кодексу України [3] (далі – КПК України) встановлює, що цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди. Звертає на себе увагу, що у наведеному положенні наслідки вчинення кримінального правопорушення за змістом визначаються у значенні «злочинних наслідків» або наслідків від вчинення кримінального правопорушення, а не тільки як юридично значуща ознака, що характеризує об'єктивну сторону відповідного складу.

Таким чином, у разі вчинення злочину геноциду, не зважаючи на законодавчу конструкцію цього складу кримінального правопорушення як формального та відсутність вказівки на які-небудь наслідки у наведеній кримінально-правовій нормі, постраждалі особи мають право звернутися з цивільним позовом щодо відшкодування збитків та/або моральної шкоди, які було спричинено таким злочином або безпосередньо цій особі, або членам її сім'ї чи близьким родичам. Відповідно до ч. 2 ст. 127 КПК України, шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні. Виключення із цього загального правила та вирішення питання у порядку тільки цивільного судочинства становлять тільки випадки наявного спору про належність речей, що підлягають поверненню (ч. 12 ст. 100 КПК України), та щодо виконання вироків судів іноземних держав у частині задоволення цивільного позову (ч. 8 ст. 602 КПК України). Виходячи з положень статей 16 та 23 Цивільного кодексу України [5] (далі – ЦК України) та змісту права на відшкодування моральної шкоди у цілому як способу захисту суб'єктивного права, компенсація моральної шкоди повинна мати місце у будь-якому випадку її спричинення незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства.

На підставі проведеного аналізу, слід констатувати, що спричинення моральної шкоди як наслідку вчинення злочину геноциду, навіть у випадку коли така шкода не характеризує юридичний склад того або іншого кримінально протиправного посягання, є питанням, що належить до сфери кримінального права як і питання вирішення цивільного позову у кримінальному провадженні до сфери кримінального процесуального права. Якщо така шкода була завдана внаслідок вчинення кримінального правопорушення, вона нерозривно пов'язана із цариною кримінального судочинства і не виходить за його межі. Тому документування російських воєнних злочинів, поряд з інтерв'юванням свідків/очевидців таких злочинів, документуванням з відкритих джерел, формуванням баз даних та забезпеченням прав свідків/очевидців таких кримінальних правопорушень, повинно включати й встановлення кола осіб, яким безпосередньо або членам сім'ї яких чи їх близьким родичам відповідним злочином було завдано майнової та/або моральної шкоди, а також залучення таких осіб як цивільних позивачів у відповідних кримінальних провадженнях проти держави-агресора.

Список використаних джерел:

1. Зінченко І.О. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання: монографія / І.О. Зінченко, В.І. Тютюгін; за заг. ред. В.І. Тютюгіна. Харків: «Фінн», 2008. 336 с.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення 20.09.2025).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення 20.09.2025).
4. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навч. посіб. Харків: УкрЮА, 1994. 76 с.
5. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення 20.09.2025).
6. Щербініна І.Ю. Генезис вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 4. С. 214–220.

ВІД ГРОМАДИ ДО ГААГИ: МЕХАНІЗМИ ФІКСАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЛІ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАДИ

Володимир ДЕМИДЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
Національної академії внутрішніх справ

Беззаперечно, нинішня війна в Україні є зіткненням цивілізованого світу, заснованого на демократичних засадах здійснення публічної влади, та авторитарних режимів, що спираються на тиранію й свавілля. І в даному випадку рф є лише вершиною «авторитарного айсбергу». Адже продовження агресивної, імперіалістичної, окупаційної війни з боку рф стає можливим завдяки прямій і непрямій підтримці з боку авторитарного клубу. Останній об'єднується, консолідує зусилля та приховано, а іноді вже не приховано, погрожує вільному світу.

Для прикладу, можна згадати останній саміт Шанхайської організації співробітництва у Китаї. До певної міри він став майданчиком для демонстрації підтримки росії з боку прихильників авторитарного управління. Хоча офіційна декларація уникає прямого згадування війни в Україні, країни-учасниці, зокрема Китай та Індія, активно взаємодіяли з путіним, демонструючи формування альтернативного світового порядку. Китай також використовує цю платформу для просування своїх економічних ініціатив та посилення впливу, що є частиною ширшого протистояння із Заходом [1].

При цьому загрози ліберальній демократії існують як ззовні, так і всередині, наприклад в ЄС, проявляючись у зростанні популізму та проблем із верховенством права в деяких державах-членах [2]. Більше того, у сучасних умовах цифровізації всіх процесів та можливості оперативного розповсюдження ідей політичного популізму через різноманітні соціальні віртуальні мережі додатковими негативними чинниками виступають стирання різниці між реальними, фактичними обставинами та вдаваними, видуманими наслідками втілення популізму, тобто між правдою, істиною та брехнею [3, с. 62].

Водночас характерною особливістю сучасного етапу війни московії проти України є зростання саме терористичної складової. Остання проявляється в цілеспрямованих та систематичних атаках на цивільну інфраструктуру та мирне населення, що має на меті залякування, створення гуманітарної катастрофи та руйнування економіки. В цьому зв'язку можна згадати масовані ракетні та дронів атаки на енергетичні об'єкти, включаючи теплові електростанції, гідроелектростанції та підстанції. За даними офіційних звітів українська енергосистема втратила значну частину своїх потужностей, що мало наслідком відключення світла та тепла по всій країні. Зафіксовано численні випадки прямих влучань ракет і безпілотників у житлові будинки, що призвело до поранень і загибелі мирних жителів. Цілеспрямовані удари по житлових кварталах, як-от у Києві, Харкові, Одесі, Дніпрі, Сумах та інших містах є частиною тактики залякування. Стали буденністю атаки на соціальну інфраструктуру, починаючи від прямого ракетного влучання в Національну дитячу спеціалізовану лікарню «Охматдит», та багато інших лікарень, шкіл, дитячих садків, об'єктів водопостачання та інших соціальних об'єктів, що є відвертими воєнним злочином згідно з міжнародним правом.

З огляду на наведене, постає питання найбільш повного та належного фіксування воєнних злочинів, вчинених вищим військово-політичним керівництвом рф та її окупаційними військами. Варто наголосити, що документування є основою для подальшого розслідування та судового розгляду вказаних воєнних злочинів. Без належних доказів (фото, відео, свідчень, документів) неможливо довести вину конкретних осіб, починаючи від рядових виконавців і закінчуючи вищим військово-політичним керівництвом. Фіксовані дані будуть основою для розглядів у Міжнародному кримінальному суді (МКС) та спеціальних трибуналах, які будуть створені для розслідування злочину агресії та інших воєнних злочинів рф. Основним нормативно-правовим актом МКС, який регламентує питання доказування є Римський статут МКС [4]. Зокрема, ст. 69 Римського статуту передбачає, що МКС може приймати будь-який доказ, який вважає релевантним і достовірним. Римський статут (ст. 69) наділяє МКС широкими повноваженнями щодо оцінки доказів, отриманих різними способами, включаючи відеозаписи, фотографії, свідчення очевидців, супутникові знімки та інші джерела. Крім того Асамблеєю держав-учасниць МКС 12 липня 2002 року були прийняті Rules

of Procedure and Evidence International Criminal Court (Правила для процедур та доказів МКС – перекл. автор.) [5]. Останні деталізують процедуру збору, подання та оцінки доказів та встановлюють, що докази можуть бути представлені у будь-якій формі, включаючи письмові, електронні та аудіовізуальні матеріали тощо.

Також МКС прийняв низку документів, розроблених, зокрема, Офісом прокурора, в яких роз'яснюються процедура збору доказів. В цьому зв'язку доречно згадати «Єдиний технічний протокол» (Unified Technical Protocol ('E-court Protocol') for the provision of evidence, witness and victims information in electronic form) [6]. Вказаний нормативно-правовий акт розкриває стандарти, яким повинні відповідати електронні докази та інші матеріали, а також інформація про свідків та потерпілих, що подаються до МКС. В цьому документі сформовані чіткі вимоги до форматів та метаданих, що дозволяє Суду ефективно працювати з цифровими даними.

Звичайно, особливої уваги заслуговує питання суб'єктного складу збирання та документування доказів, вчинення міжнародних злочинів рф. Варто зауважити, що ключовим суб'єктом організації збирання доказів є Офіс Генерального прокурора України (далі – ОГП). Останній в означеній сфері співпрацює з багатьма правоохоронними органами України такими як: Національна поліція України, Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань, Державна служба України з надзвичайних ситуацій та іншими органами публічної влади України. Більше того, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» [6], ОГП є основною офіційною контактною особою для МКС. Саме ОГП передає до МКС зібрані докази, аналітичні звіти та матеріали справ, що є критично важливим для порушення та ведення справ у Гаазі. Окрім того ОГП розробляє та надає інструкції, а також керує спеціальними цифровими платформами (наприклад, warcrimes.gov.ua), які дозволяють зацікавленим суб'єктам передавати дані про воєнні злочини рф.

Доцільно наголосити, що МКС не має юрисдикції щодо злочину агресії рф. Це пов'язано з тим, що юрисдикція щодо злочину агресії може виникати у МКС за умови ратифікації Римського Статуту як державою-жертвою, так і державою-агресором (росія цього не планує здійснювати). Також МКС може отримати юрисдикцію на основі ре-

золюції Ради Безпеки ООН. Однак, росія, будучи постійним членом Ради Безпеки, має право вето і, безумовно, заблокує таку резолюцію. Водночас МКС може розслідувати інші міжнародні злочини на території України, зокрема, воєнні злочини та злочини проти людяності.

Проте, вкрай важливе питання належного та повного документування згаданих злочинів. Послідовна, системна та злагоджена робота в цьому напрямку органів публічної влади України є беззаперечною умовою для перспективного притягнення до юридичної відповідальності осіб, які вчинили ці злочини, та майбутньої компенсації, виплати репарацій з боку росії. Документування має здійснюватися максимально оперативно, оскільки з плином часу свідчення можуть втрачати достовірність, а матеріальні докази – зникати або бути знищеними. У цьому процесі, на наше переконання, важлива роль має належати саме органам місцевого самоврядування України, оскільки вони є найближчими до людей, що зазнають значних страждань та втрат від російської агресії. Якраз муніципальна влада, діючи як первинна ланка, може ефективно координувати збір інформації в перманентній співпраці з правоохоронними органами, надавати допомогу жертвам та забезпечувати достовірність первинних свідчень, що є критично важливим для подальшої юридичної кваліфікації та передачі матеріалів до МКС. Видається, що роль органів та посадових осіб місцевого самоврядування, комунальних служб, депутатів місцевих рад в процесі документування воєнних злочинів доволі вагомо нині залишається недооціненою. Їх потенціал у вказаній сфері обумовлений перш за все їхньою безпосередньою присутністю на місцях скоєння воєнних злочинів та первинним контактом з наслідками. А відповідно суб'єкти місцевого самоврядування мають унікальну перевагу як джерела первинної та об'єктивної інформації, адже володіють вихідними даними про стан об'єктів до їх ураження, що є ключовим для формування належної доказової бази.

Представники муніципальної влади залучаються до фіксації та аналізу характеру і масштабів руйнувань, що стосуються комунальної власності, житлового фонду, об'єктів соціальної та культурної інфраструктури тощо. Саме на основі цих даних можливо не лише визначити обсяг безповоротних втрат, але й оцінити необхідні ресурси та час для ліквідації наслідків, що є критичним для подальшого планування відновлення. Документування воєнних злочинів на місцевому рівні є ключовим етапом у формуван-

ні належної доказової бази для міжнародного правосуддя. Зібрані дані, які відображають фактичні руйнування та їхні наслідки, слугуватимуть фундаментом для перспективного притягнення винних до міжнародно-правової відповідальності. Крім того, ця інформація буде основним інструментом для обґрунтування вимог щодо стягнення репарацій з держави-агресора, забезпечуючи перехід від фіксації втрат до їх компенсації на міжнародному рівні.

Список використаних джерел:

1. Шарабура О. ШОС-2025 у Китаї: статус путіна понизився, але з партнерів його не викидають. URL: <https://thepage.ua/ua/news/shos-2025-putinu-vdalosya-vijti-z-mizhnarodnoyi-izolyaciyi> (дата звернення 18.09.2025).
2. Wiesner, Claudia. The War Against Ukraine, the Changing World Order and the Conflict Between Democracy and Autocracy. The War Against Ukraine and the EU (pp.83–109) DOI:10.1007/978–3–031–35040–5_5.
3. Демиденко В.О. Кореляція між муніципально-правовою відповідальністю та популізмом як фактором сучасної деградації істеблішменту та публічної влади. Європейські перспективи. 2025. № 1. С. 55–66. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.1.8>
4. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21 серпня 2024 року № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909–20#n2>(дата звернення 18.09.2025).
5. Rules of Procedure and Evidence International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024–09/RulesProcedureEvidenceEng-2024.pdf> (дата звернення 18.09.2025).
6. Unified Technical protocol («E-court Protocol») for the provision of evidence, witness and victims information in electronic form (ICC-01/14–01/18–64-Anx 23–01–2019 1/24 ECPT) URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2019_00267.PDF (дата звернення 18.09.2025).
7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом: Закон України від 3 травня 2022 року № 2236-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236–20#Text> (дата звернення 18.09.2025).

ПРОЦЕСУАЛЬНІ РИЗИКИ ПОРУШЕННЯ ГАРАНТІЙ ОХОРОНЮВАНИХ ЗАКОНОМ ТАЄМНИЦЬ У ДОКАЗУВАННІ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Григорій ДЕНИСЕНКО

доктор філософії у галузі права, старший дослідник
провідний науковий співробітник НОЦ
Національної академії Служби безпеки України

Злочин геноциду, передбачений статтею 442 Кримінального кодексу України, є одним із найбільш небезпечних злочинів проти миру та безпеки людства, а його доказування потребує підвищених гарантій процесуальної легітимності. На відміну від більшості кримінальних правопорушень, його кваліфікація передбачає встановлення не лише фактичних обставин, але й спеціального наміру (*dolus specialis*), що унеможливило б доведення складу злочину без залучення комплексного масиву даних, значна частина яких охоплюється категорією охоронюваних законом таємниць. Йдеться про інформацію щодо діяльності сектору безпеки й оборони, демографічні та медичні дані, статистику жертв, адвокатську та комунікаційну таємницю, а також відомості досудового розслідування. Саме їх використання породжує серйозні ризики для збереження конфіденційності та прав людини.

Процесуальні ризики в цій сфері є системними та впливають із невідповідності чинного КПК України міжнародним стандартам. Так, статті 22, 84 і 91 КПК, що визначають принцип змагальності та коло обставин, які підлягають доказуванню, не передбачають спеціальних процедур щодо використання даних із обмеженим доступом у справах про міжнародні злочини. Натомість стаття 68 Римського статуту прямо вимагає від держав гарантувати захист жертв, свідків і конфіденційності, тоді як стаття 93 покладає на держави-учасниці обов'язок співпрацювати із Судом, забезпечуючи передачу доказів у спосіб, який не порушує базові права.

Статті 162 та 248 КПК, що регулюють тимчасовий доступ до речей і документів та проведення негласних слідчих дій, створюють додат-

кові ризики, зокрема, допускаючи доступ до інформації, що становить державну, адвокатську чи комунікаційну таємницю, вони не містять достатніх запобіжників проти надмірного втручання. Це суперечить статті 8 ЄКПЛ, яка вимагає пропорційності при обмеженні приватного життя. У своїх рішеннях ЄСПЛ (*Kudła v. Poland*, *Mamedova v. Russia*, *Buzadji v. Republic of Moldova*) послідовно підкреслював, що держава має обґрунтовувати необхідність доступу до конфіденційної інформації та мінімізувати втручання у приватну сферу.

Статті 517–521 КПК, які стосуються міжнародної правової допомоги, залишають поза увагою питання передачі доказів, що містять відомості з обмеженим доступом. У практиці міжнародних трибуналів (зокрема, ICTY у справі Прокурор проти Караджича) та МКС (Прокурор проти Ж. – П. Бемби) наголошувалося на допустимості передачі державами документів конфіденційного характеру за умови застосування спеціальних режимів захисту. В Україні аналогічний механізм відсутній, що створює прогалину у правовому регулюванні.

Окремої уваги потребує практика Верховного Суду України, яка у справах щодо доступу до документів, що охоплюють адвокатську або банківську таємницю, продемонструвала тенденцію до обмеженого тлумачення гарантій конфіденційності. У низці рішень, зокрема у контексті застосування статей 159–164 КПК України, Суд фактично визнав пріоритет інтересів слідства над необхідністю повного захисту інформації, яка охоплюється правовим режимом таємниці. Такий підхід може мати критичні наслідки у провадженнях про геноцид, де міжнародні стандарти – як у практиці ЄСПЛ, так і в положеннях Римського статуту – вимагають підвищеної уваги до дотримання прав людини, включно з гарантіями конфіденційності. ЄСПЛ у справах *Kudła v. Poland*, *Mamedova v. Russia*, *Buzadji v. Republic of Moldova* наголошує на необхідності забезпечення процесуального балансу, тоді як українська судова практика засвідчує схильність до пріоритету публічного інтересу кримінального переслідування. Ця розбіжність вказує на відсутність гармонізації національної юстиції з міжнародними правовими стандартами, що становить проблему не лише теоретичного, а й практичного виміру.

Узагальнений аналіз дозволяє виокремити три базові проблеми чинного кримінального процесуального законодавства України. По-перше, відсутній спеціальний процесуальний режим використання охоронюваних законом таємниць у провадженнях про міжнарод-

ні злочини, хоча саме вони потребують особливих гарантій з огляду на характер доказової бази. По-друге, чинні статті КПК не забезпечують належних процесуальних запобіжників при проведенні негласних слідчих дій та доступі до інформації з обмеженим доступом, що створює потенційну загрозу порушення права на приватність і конфіденційність, гарантованих міжнародним правом. По-третє, відсутній дієвий механізм безпечної передачі доказів з обмеженим доступом у межах міжнародного співробітництва, хоча саме такий механізм передбачений статтями 68 і 93 Римського статуту та підтверджується практикою Міжнародного кримінального суду і трибуналів *ad hoc*.

Подолання цих проблем потребує не фрагментарних, а системних реформ кримінального процесуального законодавства. Передусім необхідним є нормативне закріплення у КПК спеціальної процедури використання охоронюваних законом таємниць у провадженнях щодо злочинів міжнародного характеру. Важливим є запровадження моделі «обмеженого відкриття доказів», яка передбачає застосування анонімізації, редагування, контрольованого доступу чи інших механізмів, що унеможливають неправомірне розкриття конфіденційних відомостей. Інституційного посилення вимагає роль прокурора як процесуального керівника і слідчого судді як гаранта пропорційності при прийнятті рішень про доступ до інформації. Необхідною також є системна імплементація міжнародних стандартів, закріплених у Римському статуті та практиці ЄСПЛ, із їх узгодженням з позиціями Верховного Суду України задля формування єдиної доктрини.

У науково-методологічному вимірі гарантії охоронюваних законом таємниць у доказуванні геноциду слід розглядати не як технічну деталь процесу, а як фундаментальний інститут кримінального процесу, що забезпечує його легітимність, справедливість і міжнародне визнання. Формування цілісної доктрини та нормативне закріплення належних процесуальних гарантій у КПК України є не лише завданням правової політики, але й умовою інтеграції України у систему міжнародного кримінального правосуддя та посилення її ролі у формуванні глобальної культури верховенства права.

Розглянута проблематика дозволяє дійти висновку, що інститут охоронюваних законом таємниць у кримінальному провадженні щодо злочину геноциду має розглядатися як базовий елемент процесуальної форми, від належного функціонування якого залежить забезпечення принципу верховенства права та легітимність усього

судового розгляду. Неврегульованість спеціальних процедур використання інформації з обмеженим доступом, закріплена у чинному КПК України, створює системні ризики для допустимості доказів, порушує баланс між інтересами кримінального переслідування і правами людини та суперечить положенням Римського статуту Міжнародного кримінального суду й стандартам Європейського суду з прав людини.

Судова практика Верховного Суду України, яка демонструє тенденцію до пріоритету інтересів слідства над гарантіями конфіденційності, посилює зазначену проблему та підтверджує нагальність гармонізації національного процесуального законодавства з міжнародними зобов'язаннями держави. Ігнорування цих дисбалансів унеможливорює повноцінну інтеграцію України до системи міжнародного кримінального правосуддя та може призвести до заперечення легітимності здобутих доказів у юрисдикційних органах *ad hoc* і Міжнародному кримінальному суді.

У зв'язку з цим доцільним убачається розроблення та закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві України спеціального правового режиму використання охоронюваних законом таємниць у провадженнях про міжнародні злочини, впровадження процесуальної моделі «обмеженого відкриття доказів» із застосуванням механізмів анонімізації та редагування, а також розширення контрольних повноважень прокурора та слідчого судді у сфері забезпечення пропорційності доступу до конфіденційної інформації.

Таким чином, гарантії збереження охоронюваних законом таємниць у доказуванні злочину геноциду слід кваліфікувати не як допоміжний інструмент кримінального процесу, а як самостійну процесуальну гарантію, що має методологічний характер і забезпечує узгодженість національної юстиції з міжнародними стандартами. Їх належне нормативне врегулювання становить стратегічну передумову зміцнення кримінальної юстиції України та підвищення її ролі у формуванні світової архітектури правосуддя, побудованої на принципі верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. Офіційний текст. URL: (дата звернення: 04.09.2025)
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 04.09.2025)

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. д.ю.н., академіка НАПрН України В.Я. Тація; кол. авт. – Х.: Право, 2013. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/154/1–28.pdf> (дата звернення: 04.09.2025)

4. Римський статут Міжнародного кримінального суду. Офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588 (дата звернення: 04.09.2025)

5. Місько Ю.В. Використання електронних доказів для доведення геноциду українців: матеріали наукової статті. Науково-практичний юридичний журнал «Наука і правоохорона». 2023. URL: <https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/download/324503/314609> (дата звернення: 04.09.2025)

6. Верховний Суд України. Роз'яснення щодо кваліфікації діянь як геноциду та воєнних злочинів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1427542/> (дата звернення: 04.09.2025)

7. Дослідження практики розслідування та притягнення до відповідальності за геноцид в Україні (УГСПЛ). URL: https://parliament.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/ali_chasopys_parliament_genocide.pdf (дата звернення: 04.09.2025)

8. Prosecutor v. Radovan Karadžić (Case No. IT-95-5/18-PT): Decision on Protective Measures for Witnesses and Victims. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. 13.11.2008. URL: <https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tdec/e/081113.pdf> (дата звернення: 04.09.2025)

9. Kudła v. Poland: рішення Європейського суду з прав людини від 26.10.2000 (заява № 30210/96). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-113046&filename=CASE+OF+KUDLA+v.+POLAND+-+%5BUkrainian+Translation%5D.pdf> (дата звернення: 04.09.2025)

10. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблеми поняття та класифікації. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 1(3). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf> (дата звернення: 04.09.2025)

11. Погорецький М.А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmakph.pdf> (дата звернення: 04.09.2025)

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДІЯНЬ З ОЗНАКАМИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ І ГЕНОЦИДУ

Микола ДЕНИСЕНКО,

кандидат юридичних наук,

директор Навчально-наукового інституту державної безпеки

Національної академії Служби безпеки України

Злочини проти людяності та геноцид належать до категорії найбільш тяжких злочинів, криміналізація яких передбачена низкою міжнародних договорів. Це, зокрема, такі міжнародно-правові акти, як Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р., Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 березня 1965 р., Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 р., Декларація ООН про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань від 25 листопада 1981 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р., Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26 листопада 1987 р., Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. та ряд інших. Особливістю відповідальності за ці злочини є відсутність строку давності, передбачене Конвенцією про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р.

Таким чином, ці злочини увійшли до правових систем окремих країн в порядку запозичення з міжнародних і міждержавних договорів. Водночас, різні країни застосовують неоднакові підходи до криміналізації зазначених діянь. Ряд країн, у тому числі Україна, прямо імплементували норми міжнародних правових актів до національного кримінального законодавства. Так, в Україні покарання за геноцид передбачено ст. 442 розділу XX Особливої частини КК Укра-

їни, а покарання за злочини проти людяності – статтею 442-1 того ж розділу. Таким чином, з точки зору вітчизняної правової доктрини, вказані злочини мають спільний родовий об'єкт (безпеку людства).

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 442 КК, характеризується вчиненням таких діянь, як позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи; заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; створення для національної, етнічної, расової чи релігійної групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі тощо. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 442-1 КК може полягати у переслідуванні будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, депортації, сексуальній експлуатації, примусовій стерилізації, оберненні в рабство або торгівлі людьми, незаконному позбавленні волі, катуванні та інших умисних нелюдських діяннях подібного характеру [4]. Вказані диспозиції повністю охоплюють діяння, які визнаються злочинними відповідно до зазначених вище міжнародних документів.

Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених статтями 442 і 442-1 характеризується виною у формі прямого умислу. Геноцид, тобто діяння, передбачені ч. 1 ст. 442 КК, характеризується наявністю мети – повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи, виготовлення матеріалів із закликами до геноциду (ч. 2 ст. 442 КК) – метою їх розповсюдження [5, с. 1059–1060].

Водночас, на сьогодні все більше держав визнають безпосередню юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо вказаних злочинів, і, відповідно, з їх національних кримінальних кодексів положення про відповідальність за міжнародні злочини (злочини проти миру та безпеки людства, воєнні злочини, геноцид тощо) зникають [2, с. 882].

Нарешті, деякі держави, які визнали юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, зберегли у національному законодавстві відповідні положення. Наприклад, це стосується КК Іспанії, в якому розділ XXIV «Злочини проти міжнародної спільноти» згідно з Законом від 25 листопада 2003 р. № 15 було доповнено главою II-bis «Злочини проти людства» (ст. 607-bis), а також ст.ст. 614-bis, 615-bis і 616-bis. Те саме стосується КК ФРН (§ 80-80-а, 220-а «Міжнародний кримінальний кодекс ФРН»), Франції (глава I розділу I книги II), Іспанії (розділ XXIV) та низки інших держав [там само].

Відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, держави приймають на себе обов'язок покарання за злочин геноциду безпосередньо на підставі Конвенції або про застосування щодо злочину геноциду відповідної норми національного закону, яка може бути сформульована відповідно до визначення геноциду, даного в Конвенції про геноцид, або з розширеним визначенням цього злочину [3, с. 605].

До головних проблем у правозастосуванні при притягненні до кримінальної відповідальності за вказані злочини, слід віднести:

- колізії між національним та міжнародним правом, наприклад, у питаннях підсудності та екстрадиції;
- проблеми доказування, особливо, коли злочини відбуваються в умовах війни або коли доступ до місця подій обмежений;
- політичний тиск;
- потреба у спеціалізації слідчих та прокурорів.

Для України вирішення вказаних проблем набуло особливої актуальності після початку повномасштабної військової агресії з боку країни-терориста, яка не дотримується правил та звичаїв війни.

Для вирішення вказаних проблем зусилля державних органів слід спрямувати у двох напрямках:

1) формування розвинутої підсистеми щодо виявлення, фіксації, розслідування вказаних злочинів, розшуку та притягнення до відповідальності винних осіб, у тому числі тих, що перебувають на території держави-агресора, підготовку достатньої кількості фахівців для слідчих, прокурорських та судових органів;

2) розвиток співробітництва з міжнародними судовими установами, насамперед, з Міжнародним кримінальним судом (МКС), створеним у 2002 р., юрисдикція якого поширюється на геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та військову агресію.

При цьому слід мати на увазі, що діяльність МКС також не позбавлена недоліків, до яких можна віднести:

- політичну залежність МКС від Ради Безпеки ООН у питанні передачі справ;
- обмежений доступ до місць злочинів через відсутність співпраці з відповідними державами;
- значну тривалість процесів і високі витрати на їх ведення;
- питання узгодження міжнародних рішень із національними судовими системами.

В цілому слід визнати, що робота міжнародних судових установ потенційно є більш ефективною у покаранні за вказані злочини, оскільки дозволяє притягати винних осіб до відповідальності навіть якщо вони знаходяться на території іноземних держав. Міжнародні судові органи є ключовим елементом системи притягнення до відповідальності за злочини проти людяності та геноцид. Їх діяльність забезпечує не лише покарання винних, але й відновлення історичної справедливості. Водночас, ефективність цих інституцій залежить від політичної волі держав, рівня міжнародної співпраці та належного ресурсного забезпечення. Тому відмова від розвитку національних інститутів, що забезпечують притягнення до відповідальності за злочини проти людяності і геноцид, для багатьох країн є передчасною і недоцільною. Особливо це стосується країн, які, подібно до України, зазнали військового вторгнення на свою територію. Такі країни мають розвивати як співпрацю з міжнародними судовими установами, так і готувати значну кількість власних фахівців відповідного профілю.

Список використаних джерел:

1. Антонович М.М. Обов'язок покарання за злочин геноциду: судова практика держав. Наукові Записки. Т. 144–145. Юридичні науки. 2013. С. 133–137.
2. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014. 944 с.
3. Замрига А.В. Визначення злочину проти безпеки людства (геноциду) в міжнародному кримінальному праві та обов'язок покарання за нього. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Розділ XI. Міжнародне Право. 2023. С. 601–606.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р., № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n698> (дата звернення 19.09.2025).
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
6. Ребриш Р.І. Геноцид як злочин проти безпеки людства за міжнародним кримінальним правом. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 41. Том 2. 2016. С. 127–129.

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ЗГВАЛТУВАННЯ ЯК ФОРМИ ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Оксана ДУФЕНЮК,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики,
факультет № 1,
Львівського державного університету внутрішніх справ

Станом на середину вересня 2025 р. за даними Офісу генерального прокурора зареєстровано 4 кримінальні провадження з кваліфікацією за ст. 442-1 КК України. Схоже норма, яка з'явилася не так давно в зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду, поволі проходить апробацію у практиці. Не зрозуміло, правда, чому досі у назві розділу «безпека людства» не трансформувалася на «людяність», що було б більш релевантним у світлі стандартів і засад міжнародного права, але це питання не є предметом цієї дискусії. Сьогодні немає чіткого розуміння, про які саме форми злочинів проти людяності йдеться у прокурорських даних (побачимо це в підсумкових судових рішеннях, оприлюднених в єдиному державному реєстрі), тож залишається широке поле питань, які потребують вивчення не тільки з точки зору правової кваліфікації, але й з точки зору доказування. Усі форми злочинів проти людяності потребують особливого підходу документування, доказування та розробки методики розслідування. Відтак і проблематика сексуального насильства у цьому контексті потребує окремої уваги.

Уникнемо тиражування численних публікацій, в яких викладено перелік основних форм злочинів проти людяності, а також безпосередньо способів учинення сексуального насильства, та звернемо увагу на таке.

1. Про контекст. І на рівні національного законодавства, і на рівні міжнародних документів існує одразу кілька норм, які визнають згвалтування порушенням міжнародного гуманітарного права. Часом один і той самий прояв поведінки може підпадати одночасно під ознаки воєнних злочинів, злочинів проти людяності та ге-

ноциду. Проте злочини проти людяності вирізняються своїм особливим контекстуальним елементом. Якщо для притягнення до відповідальності за вчинення воєнного злочину треба доводити контекстуальний елемент – збройний конфлікт (міжнародний або неміжнародний), для злочину геноциду – мета знищити повністю або частково національну, етнічну, расову чи релігійну групу, то для злочину проти людяності такий контекстуальний елемент полягає у вчиненні такого злочину в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення, що відповідно до п. 1 примітки до ст. 442-1 КК України, означає «багаторазове (два і більше разів) вчинення будь-якого з діянь, зазначених у вказаній вище статті, проти цивільного населення на виконання або на підтримку політики держави чи організації, що спрямована на вчинення такого нападу».

Якщо систематичність ще можна визначити (два і більше), то оцінює поняття широкого масштабу має свою унікальність. Масштабність нападу неможливо описати тисячами квадратних кілометрів чи кількістю населених пунктів, оскільки має суттєве значення співвідношення величин. Так, для країни, територія якої дорівнює площі двох українських областей, із населенням до 1,5 млн., навіть втручання в кілька десятків кілометрів є загрозливим і явно нееквівалентним у порівнянні з аналогічним втручанням на території багатомільйонної країни, яка простягається на тисячі кілометрів.

Щодо *mens rea* також існує проблема визачення. К. Задоя підкреслює, що лише діяння, яке не просто сталося «на фоні» патерну організованого насильства, спрямованого проти певної групи людей, а «було частиною цього патерну», становитиме злочин проти людяності. Перефразуємо приклад про вбивство, наведений вченим для ілюстрації сказаного: якщо сусід згвалтував сусідку з особистих причин, спостерігаючи як відбуваються на виконання політики держави чи організації систематичні насильницькі дії з місцевим населенням, таке сексуальне насильство не буде вважатися злочином проти людяності. Це «окремі дії», що відбулися «на фоні» патерну і за своїм характером, цілями та наслідками явно відрізняються від тих, що є частиною нападу [1, с. 107]. Разом з тим, в одному з публічних виступів І. Едвардс, голова комітету захисту Асоціації адвокатів МКС, заступник члена Дисциплінарної ради

МКС, стверджує, що звісно *mens rea* має охоплювати бажання злочинця бути «частиною нападу», але (1) навіть якщо він не міг передбачити на початку своїх діянь рівень систематичності чи рівень масштабності нападу, (2) навіть якщо він не може чітко сформулювати дискримінаційні положення політики держави, ба більше не підтримує їх, або (3) навіть якщо йому було відомо про напад на цивільне населення і він просто скористався ситуацією хаосу і з власних мотивів вчинив зґвалтування, якщо буде серія таких насильницьких дій – його можна притягнути до відповідальності за злочин проти людяності, оскільки фактично він став частиною такого нападу. Така практика в міжнародних трибуналах існує [2].

Отже, до кола особливих обставин, що підлягають доказуванню, обов'язково будуть відноситися факти контексту:

- зґвалтування відбулося під час нападу на цивільне населення;
- напад мав широкомасштабний або систематичний характер;
- злочинець, вчиняючи зґвалтування, знав, що діяння є частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення, або мав намір зробити його частиною такого нападу, розуміючи при цьому, що він діє на виконання або на підтримку політики держави чи організації, що спрямована на вчинення такого нападу.

2. Про згоду. Сторона обвинувачення не має обов'язку доказувати відсутність згоди особи та факт чинення фізичного опору, оскільки примусовий характер зґвалтування чи іншої форми сексуального насильства обумовлюється не тільки безпосереднім фізичним та/або психологічним примусом, але й загалом «середовищем примусу». В одному із посібників щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК), для слідчих та прокурорів серед іншого сформульовано наступні поради і правила: не шукати додаткових підтверджень показання потерпілого чи свідка, хоча докази на підтвердження залишаються важливими для будь-якого розслідування; немає вимоги призначати судово-медичну експертизу для підтвердження факту насильства чи тілесних ушкоджень під час такого; немає вимоги до потерпілої особи чітко сказати «ні» злочинцю або чинити фізичний опір, натомість слід зосередитися на зборі інформації про обставини, за яких стався сексуальний акт, і на фактах, що вказують на наявність примусу; слід уникати стереотипів щодо правильної чи неправильної поведінки потерпілих, не брати

до уваги попередній сексуальний досвід чи поведінку потерпілої особи [3, с. 49–50]. Такі ж рекомендації обґрунтовують закордонні фахівці, опираючись на практику міжнародних трибуналів [4]. Логічно вважати, що ці положення мають вагу і для практики розслідування зґвалтувань як форми злочину проти людяності.

У цій ситуації доказуванню підлягає факт існування прямого примусу та/або факт існування «середовища примусу», тобто інвазивні дії було здійснено із застосуванням сили або погрози застосування сили чи примусу, демонстрацією фізичної сили, психологічного пригнічення, зловживання владою щодо такої особи, користування середовищем примусу (затримання, перебування в оточенні осіб, які застосовують патерни організованого насильства, що має ефект залякування, сприйняття ситуації як безвихідної, а відтак відсутність мотивації чинити опір) або інвазію було скоєно проти особи, нездатної надати справжню згоду, наприклад, через малолітство, безпорадний стан і т.ін. При цьому примусова поведінка або середовище примусу можуть бути спрямовані на як потерпілу особу, так і на третіх осіб. Також слід враховувати, що злочинці-гвалтівники можуть застосовувати такі більш витончені форми примусу, як, до прикладу, спонукання, знуцання, маніпуляції для контролю поведінки, щоб створити або використати вразливість потерпілих, зробити їх залежними від злочинця або підлеглими йому [5, с. 519–521].

Отже, у порівнянні з доказуванням у справах про зґвалтування як злочину проти статеві свободи та недоторканості особи (ст. 152 КК України) доказування у справах про зґвалтування як злочину проти людяності (ст. 442–1 КК України) має суттєву відмінність через можливість не доводити відсутність добровільної згоди потерпілої особи на вчинення дій сексуального характеру, встановлювати факт тілесних ушкоджень та шукати підтвердження факту фізичного опору. Натомість слід приділити більшу увагу пізнанню обставин події та форми примусу та/або середовища примусу.

3. Про Мурад. Зґвалтування як форма злочину проти людяності під час нападу обумовлює ситуацію, коли доступ до інформації про злочин з'являється, як правило, або після відступу ворожих сил з території, на якій проживала/перебувала особа (в такому випадку є потенційні можливості доступу до місця, де це відбувалося, якщо воно не зруйновано, знищено), або після переміщення потерпілої

особи на вільну від окупантів територію (в такому випадку доступу до місця події немає). Ключовим джерелом інформації про подію залишається потерпіла особа, робота з якою в кримінальному провадженні потребує особливої уваги.

Зважаючи на вразливість і чутливість посягання на інтимну сферу приватного життя, численними є випадки замовчування фактів зґвалтування, або випадків, коли потерпілі особи не бажають говорити про певні дії (наприклад, калічення статевих органів) як про сексуальне насильство, а радше воліють вважати себе такими, що піддавалися катуванню, нелюдському поводженню чи такими, що піддавалися сильним стражданням. У відповідь на такі вики клики система кримінальної юстиції трансформувала деякі підходи до питання доказування і впровадила «потерпіло-центричний підхід», який інколи впливає на межі досудового розслідування. У цьому контексті можна привести приклад, який раніше вже нами був згаданий в одній із попередніх доповідей на Львівському форумі юстиції. Йдеться про вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області (справа № 650/1870/23, провадження № 1-кп/650/69/24) від 29 квітня 2024 р., в якому від потерпілої СніпК було отримано письмову заяву, згідно з якою вона просила не допитувати місцевих мешканців з приводу вчинення відносно неї сексуального насильства через «негативні емоційні переживання» [6; 7, с. 51]. Таке прохання було задоволено і таким чином у цьому провадженні було отримано тільки два допити свідків, які підтвердили факт перебування військовослужбовців рф на території громади, тобто контекстуальний елемент воєнного злочину. І все. Зауважимо, що ознайомлення з текстом вироку відбулося до того, як доступ до документа потрапив під обмеження [6; 7, с. 51].

Кодекс Надії Мурад, відомий як Кодекс Мурад, охоплює ключові засади проведення допиту таких потерпілих. Авторка, яка пережила сексуальне насильство, з власного досвіду розуміє проблематику комунікації щодо таких чутливих питань. Як зазначено у вступній частині, документ ґрунтується на міжнародному праві, враховує основоположні права людини, зокрема право на повагу гідності, право на приватність, здоров'я, безпеку, доступ до правосуддя, «право на правду», право на ефективний юридичний захист. Кодекс «відображає загальні, незаперечні основні стандарти, які повинні застосовуватися всіма суб'єктами в усіх контекстах, щоб

заохочувати підхід, орієнтований на інтереси осіб, які пережили сексуальне насильство». І хоча основний фокус уваги зосереджений на стандартах роботи з потерпілими від СНПК, проте слід погодитися, що чимало стандартів у цьому документі і можна, і треба застосовувати для збирання та використання інформації від осіб або про осіб, які постраждали й від інших злочинів [8].

Мурад кодифікувала наступні принципи:

- загальні принципи: (1) вбачати в постраждалих особистості; (2) поважати бажання постраждалих зберігати контроль та автономність; (3) бути відповідальними і зберігати доброчесність; (4) створювати корисне або не робити взагалі;
- принципи підготовки: (5) підготовка має фундаментальне значення; (6) знати та розуміти контексти; (7) створювати системи, розвивати компетенції та забезпечувати підтримку;
- принципи втілення: (8) збирати інформацію з інших джерел; (9) приділяти час, створювати простір; (10) забезпечувати ввічливу та безпечну взаємодію [8].

В умовах обмеженого дослідження докладно обговорити дію цих стандартів об'єктивно немає змоги. Утім сказаного достатньо для ще одного проміжного висновку. Отже, доказування у таких справах має враховувати чутливий підхід до потерпілих від сексуального насильства. Враховуючи фундаментальні основи і широкий потенціал для застосування, представники органів досудового розслідування, прокуратури та суду мали б пройти спеціалізоване навчання для здобуття навиків застосування принципів, стандартів та рекомендацій Кодексу Мурад в роботі з потерпілими, і не тільки з тими, які стали жертвами гвалту, але й з іншими катованими та скривдженими під час широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення, потерпілими від воєнних злочинів чи злочину геноциду.

Список використаних джерел:

1. Задоя К. Контекстуальний елемент злочинів проти людяності та окремі питання загальної частини кримінального права України. Протидія злочинності в умовах довготривалої війни: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 20 травня 2025 р.). Харків: Юрайт, 2025. С. 105–109.

2. Переслідування за злочини проти людяності: виклики, підходи, міжнародний досвід. JustTalk. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=m6OZaue1gaY&t=4060s> (дата звернення 15.09.2025).

3. Розслідування сексуального насильства, пов'язаного із збройним конфліктом: методичні рекомендації / Ю.А. Комісарчук, М.В. Бурак, Н.Ю. Небитова, Ю.М. Черноус, І.М. Калантай та ін.; за заг. ред. М.С. Цуцкірідзе. Львів: ЛьвДУВС, 2024. 152 с.

4. Рібейро С., Понтоз Д. ван дер С. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права. Вид. 2-ге. Лондон: Міністерство закордонних справ та Співдружності, 2017. 328 с.

5. Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини. Програма USAID «Справедливість для всіх». 823 с.

6. Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 29 квітня 2024 р. Справа № 650/1870/23. Провадження № 1-кп/650/69/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118734665>.

7. Дуфенюк О. «Сліпі зони» інформації при розслідуванні сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Війна та мир & злочин і покарання: матеріали XI (24) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 04–05 червня 2025 року) / упорядник І.Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2025. С. 54–49.

8. Кодекс Мурад українською / Murad Code in Ukrainian. URL: <https://euprostir.org.ua/resources/219175> (дата звернення 15.09.2025).

РАТИФІКАЦІЯ РИМСЬКОГО СТАТУТУ В УКРАЇНІ В МЕЖАХ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЩОДО ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНILI ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ І ГЕНОЦИД

Ігор ЄВТУШЕНКО,

кандидат юридичних наук
завідувач кафедри Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

З початком повномасштабного вторгнення рф в Україну всі сили сектору безпеки і оборони долучилися до відсічі збройної агресії, а також до збору та фіксації і документування воєнних злочинів та фактів порушення прав людини.

Однак, складність процесу фіксації та документування злочинів в умовах правового режиму воєнного стану складають наступні фактори: відсутність достатнього досвіду розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду; здійснення досудового розслідування в екстремальних умовах, що вимагає додаткових зусиль, концентрації та матеріально-технічного забезпечення, які сприяють мобільності сил сектору безпеки і оборони; ускладнений процес міжвідомчої взаємодії на всіх етапах отримання, збору, фіксації та документування злочинів що необхідно для ефективної належної передачі зібраної інформації та доказів без втрати змісту, сенсу та якості, необхідної для забезпечення подальшого доказування (chain of custody).

Крім того, в процесі документування та досудового розслідування злочинів переліченої категорії злочинів на території України компетентні правоохоронні органи дотримуються чинного законодавства України, проте, як ми розуміємо правова система України та європейських держав не є однаковими, а відповідно постало гостре питання подальшого ефективного представлення матеріалів до Міжнародного кримінального суду для притягнення до відпо-

відальності осіб винних у скоєнні найбільш тяжких злочинів, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства.

Міжнародний кримінальний суд (англ. The International Criminal Court (ICC), далі – МКС або Суд) – це постійний заснований договором міжнародний кримінальний суд, створений для розслідування, кримінального переслідування та притягнення до відповідальності осіб, яких звинувачують у скоєнні найбільш тяжких злочинів, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства в цілому, а саме злочину геноциду, злочинів проти людства, воєнних злочинів та злочину агресії. [1]

В той же час, МКС може здійснювати юрисдикцію стосовно цих міжнародних злочинів, тільки якщо вони були скоєні на території держави-учасниці або кимось з її громадян. Тому, одним з ефективних кроків на шляху до відновлення справедливості стало те що 21 серпня 2024 року Верховна Рада України 9-го скликання прийняла Закон України про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього (реєстр. № 0285 від 15.08.2024). [2]

Однак, зазначене вище щодо прийняття Закону України про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього не означає що Римський статут вже набирає чинність для України, а лише може започатковувати свою діяльність на підставі відповідного звернення Верховної Ради України.

Тому, для подальшої ефективної співпраці з міжнародними інституціями в умовах правового режиму воєнного стану представники сил сектору безпеки в ході документування та досудового розслідування злочинів доповнюють зміст документів посиланнями на відповідні Женевські конвенції та положення Римського статуту, що в свою чергу дозволяє якісно розглядати матеріали справ у МКС та сприймати диспозиції статей українського законодавства у потрібному співвідношенні до положень міжнародного законодавства.

Необхідно також зазначити що, відповідно до ч. 2. статті 11 Римського статуту МКС, якщо будь-яка держава стає учасницею цього Статуту після набрання ним чинності, Суд може здійснювати свою юрисдикцію лише стосовно злочинів, вчинених після набрання чинності цим Статутом для цієї держави, якщо тільки ця держава не зробила заяву згідно з пунктом 3 статті 12.

В свою чергу це означає що в Україні здійснюються необхідні кроки в межах міжнародного співробітництва з судовими інституціями, однак попереду є ще багато кроків, які необхідно вчинити для забезпечення миру у світовій спільноті та для відновлення справедливості і притягнення до відповідальності осіб які в умовах повномасштабного вторгнення в Україну вчинили та продовжують вчиняти особливо тяжкі злочини проти людяності, геноциду та вчинення яких викликає занепокоєння міжнародного співтовариства.

Список використаних джерел:

1. Міжнародний кримінальний суд. [Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд]: [PDF], 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rpr.pdf> (дата звернення: 21.09.2025);
2. Закон України про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду: Закон України від 20.08.2023 № 3317-IX. Офіційний вісник України. 2023. № 77. Ст. 4339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3317-IX#Text> (дата звернення: 22.09.2025).

МОТИВАЦІЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Віталій ЖУРАВЕЛЬ,

аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України

Сьогодні загальним знаменником емоційного фону українського соціуму є виснаження людей війною як фізично, так і морально. У зв'язку із цим наше суспільство, на жаль, має велику проблему з мотивацією виконання священного обов'язку – захисту Вітчизни. Як правильно зазначає фахівець у галузі дослідження військової злочинності та її кримінально-правової оцінки С.О. Харитонов: «Мотив самовільного залишення військовослужбовцем частини або місця служби може бути, негативним, наприклад, бажання відпочити від військової служби, допомога батькам, побиття з боку військовослужбовців, що може розглядатися як пом'якшуючі обставини, а в деяких випадках як обставини, які усувають кримінальну відповідальність» [1, с. 179].

Разом із тим, досліджуючи особу правопорушника, що вчинив самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 Кримінального кодексу України), слід брати до уваги значну мотиваційну палітру його дій. Напевно, мотивацію таких правопорушників (з позиції їх узагальненого портрету) слід характеризувати за допомогою префіксу «полі-», що означає принаймні відсутність єдиного мотиву, котрий виявлявся б обов'язковою ознакою під час констатації в діях особи складу злочину (наприклад, як це має місце під час кваліфікації крадіжки, де відсутність корисливого мотиву свідчить про відсутність у діянні особи складу цього злочину). Безумовно, припущення щодо полімотивності має знайти своє підтвердження та пояснення, щоб із гіпотетичного знання перетворитися на знання достовірне. Саме тому вивчення особи правопорушника має спиратися на глибоке розуміння його особистості, включаючи певну мотивацію, якою керувалася людина, вчиняючи противоправний вчинок.

На жаль, у судовій практиці не завжди відбиваються мотиви вчинення діяння, передбаченого ст. 407 Кримінального кодексу України. Серед тих, що зустрілися під час її вивчення вироків суду, слід вказати на такі, як: «тяжкі сімейні обставини», «особистісні негаразди» «емоційне виснаження та фізичне перевантаження», «необхідність звернутися по фахову медичну допомогу», «протиправні дії з боку військових начальників», «боязнь перед товаришами по службі через неможливість сплати борг, що виник», тощо.

На думку Є. Б. Пузиревського, мотиви військових злочинців здебільшого мають характерні особливості, властиві особистостям, що не володіють необхідним життєвим досвідом, зрілістю, стійкими ціннісними орієнтаціями [2, с. 12]. Це твердження, на наш погляд, є справедливим лише частково, оскільки є чимало випадків, що у підґрунті мотивації протиправних дій військовослужбовців перебувають у цілому схвалювані або принаймні прийнятні мотиви, як-от: необхідність турботи і підтримки рідних і близьких, допомога комусь, прагнення у самоствердженні, набуття авторитету серед побратимів, або ж, як це не парадоксально, намагання відновити чи захистити справедливість у власному розумінні цієї морально-етичної категорії, навіть якщо це суперечить закону.

На наш погляд, слід наголосити на таких групах мотивів самовільного залишення військової частини або місця служби, як:

а) мотиви сімейного характеру (наприклад, необхідність вирішення невідкладних особистих чи сімейних проблем – лікування хворого родича або догляд за літньою людиною, смерть близької людини, скрутне матеріальне становище родини, допомога у відновлення зруйнованого житла, розв'язання проблем з облаштуванням дитини та ін.);

б) мотиви конфліктогенного характеру внаслідок існування конфліктних ситуацій за місцем служби або неправомірних дій з боку начальства, товаришів по службі (наприклад, нестатутні відносини, сварки з командуванням або іншими військовослужбовцями, необхідність віддавати борг, погрози вбивством, доведення до самогубства, приниження, знущання, фізичне, психологічне та сексуальне насильство, побої і мордування, незаконне позбавлення волі та ін.);

в) мотиви уникнення перебування в неналежних умовах проходження служби (наприклад, погане матеріально-технічне забезпечення, незадовільні житлово-побутові умови, неякісне та / або недостатнє харчування, відсутність медичної допомоги належного рівня та засобів індивідуального захисту тощо);

г) мотиви фізичної та психологічної втоми (наприклад, стрес, відчуття страху, невизначеності або безнадії, психологічні травми, емоційне вигорання, пов'язані з бойовими діями або службовим навантаженням, та ін.);

д) мотиви, які виникають внаслідок таких, що з'явилися або загострилися, психічних розладів, котрі не були діагновано або проліковані (наприклад, хворобливі психічні стани, панічні атаки, депресивні епізоди, бажання відсторонитися від миру, ізолюватися, сховатися тощо);

е) мотиви егоцентричного характеру (наприклад, бажання повернутися до звичного та комфортного для особи способу життя, роду діяльності, розваг та проведення вільного часу, а так само бажання уникнути армійських обмежень та дисципліни тощо);

є) дезадаптивні мотиви (наприклад, неможливість / нездатність пристосуватися до умов армійського життя, індивідуальна «непереносимість» дисципліни та суворого розпорядку через відсутність досвіду життя за чітким графіком в умовах постійних обмежень і необхідності підкорятися наказам, перебування у новому специфічному колективі, туга за родиною і друзями, непереборний страх за свої життя та ін.);

ж) мотиви легковажного ставлення до дорученої справи (наприклад, ухилення від військової служби у будь-який спосіб та відмова від виконання бойових завдань навіть оборонного характеру через страх, моральні (пацифістські) або релігійні переконання, невіра в перемогу, не бачення доцільності відсічі агресору та ін.);

з) мотиви адиктивного характеру (мотиви залежності) (наприклад, перебування у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, що призводить до імпульсивних, мало контрольованих дій, необхідність пошуку чергової «доз», щоб полегшити абстинентний синдром, та ін.);

и) мотиви, пов'язані з бажанням уникнути покарання або іншого впливу (наприклад, спроба уникнути будь-якої відповідальності за раніше вчинений дисциплінарний проступок або кримінально каране правопорушення, спроба уникнути помсти товаришів по службі за борги, негідну поведінку та ін.);

і) інші [3, 53–54].

Таким чином, під час організації та проведення кримінологічного дослідження особи правопорушника-військовослужбовця важливе методологічне значення мають такі аспекти: 1) розкриття приро-

ди особи правопорушника відбувається за вектором «індивідуальні схильності людини – соціальний контекст проблеми», оскільки з огляду на контекстуальний аналіз збройної агресії РФ в Україні та дуже мінливі суспільні настрої щодо певних аспектів організації оборони нашої країни СЗЧ перестає бути лише одиничним (виключним) актом індивідуальної неспроможності особи виконати свій обов'язок перед Вітчизною чи свідченням моральної деградації людини як такої, тим самим перетворюючись на складне соціальне явище, в якому задіяні як внутрішні психологічні механізми (мотиви), так і зовнішні, дуже потужні, детермінанти; 2) акцент треба робити на біопсихологічному аналізі характеристик такого правопорушника, якими зумовлюється поведінка останнього, оскільки саме соматичні захворювання та неврологічні стани людини, яка перебуває в екстремальній ситуації, а так само характеристики рівня її емоційної стабільності, мотиваційної структури та ін. багато в чому визначають й впливають на поведінку в неординарних умовах перебування, якими, без сумніву, є бойова обстановка; 3) мотивацію розглядуваних правопорушників слід характеризувати як таку, в якій відсутній єдиний мотив вчинення діянь, передбачених ст. 407 КК України; 4) у цілому вивчення особи правопорушника повинно мати у своєму підґрунті всебічне розуміння його особистості, до структури якої сходять й питання мотивації, якою керувалася людина під час вчинення діяння, передбаченого ст. 407 КК України.

Список використаних джерел:

1. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.
2. Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Харківського національного університету внутрішніх справ. Харків, 2011. 21 с.
3. Журавель В.В. Кримінологічна характеристика особи військовослужбовця, що самовільно залишив військову частину або місце служби. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2025. Серія Право. Вип. 90. Ч. 4. С. 48–55.

ВИКЛИКИ РЕКОМЕНДАЦІЯМ ПРОТОКОЛУ БЕРКЛІ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Дмитро ЗОРЕНКО

завідувач кафедри

Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у лютому 2022 року світова демократична спільнота зіткнулася з безпрецедентними масштабами воєнних злочинів і грубих порушень міжнародного гуманітарного права. Українські населені пункти зазнали масованих обстрілів, відбувалися численні випадки катувань, вбивств цивільних осіб, згвалтувань, депортацій та інших дій, що можуть кваліфікуватися як злочини проти людяності та геноцид. Для притягнення винних до відповідальності необхідна системна робота зі збору та збереження доказів, які мають відповідати вимогам, визначеним як для національних, так і для міжнародних судових інстанцій.

За такого стану справ відкриті цифрові дані все частіше стають основним джерелом для формування належної доказової бази в рамках кримінальних проваджень. Саме тому важливим міжнародним документом, що встановлює стандарти роботи з такими матеріалами, став «Протокол Берклі щодо розслідувань з використанням відкритих цифрових даних» (далі – Протокол Берклі), розроблений у результаті трирічної співпраці Центру з прав людини Школи права Каліфорнійського університету в Берклі та Управління Верховного комісара ООН з прав людини за участі понад 150 міжнародних експертів.

Однією з ключових переваг вказаного документу є свідомість відмова від прив'язки до конкретних інструментів, програмного забезпечення чи онлайн-ресурсів під час здійснення пошуку та фіксації відомостей про можливу протиправну діяльність осіб. Натомість, його автори зосередилися на формулюванні універсальних принципів та методологій, які, на їх переконання, залишатимуться актуальними навіть в умовах подальшого стрімкого розвитку техноло-

гій. Цей підхід мав би забезпечити довгострокову життєздатність сформульованих положень Протоколу Берклі та їх адаптивність до нових реалій. Водночас, особливості війни в Україні, зокрема масове використання мережі «Інтернет» для поширення ворожої дезінформації та пропаганди, призвели до того, що застосування викладених у практичному посібнику рекомендацій зіткнулося з низкою викликів.

Перший і найочевидніший – це величезний обсяг даних для дослідження. Слідчі змушені ідентифікувати релевантні матеріали в щоденно зростаючому обсязі другорядних онлайн-відомостей, що створює значний ризик втрати потенційних доказів або просто переважанню інформаційним потоком. Вказана ситуація додатково ускладнюється й цілеспрямованими діями з боку країни-агресора, спрямованими на фальсифікацію, маніпулювання або знищення цифрових слідів з метою перешкоджання правосуддю.

Розробники Протоколу Берклі, узагальнюючи досвід попередніх локальних збройних конфліктів, зокрема у Сирії, виходили з того, що основний виклик для правоохоронців – це верифікація контенту, створеного певними користувачами, в хаотичному, але не обов'язково системно ворожому середовищі. Війна в Україні принципово інша, оскільки конфлікт відбувається між державами, де інформаційна навала є ключовим компонентом військової стратегії РФ, через що проблема полягає не просто у відсіюванні випадкової дезінформації, а у виявленні структурованої та багатовекторної, спонсорованої державою сукупності свідомо сфабрикованого контенту.

Крім того, поява та стрімкий розвиток технологій генеративного штучного інтелекту створило безпрецедентний виклик для всієї сфери розслідувань з використанням відкритих джерел. Відповідні алгоритми дозволяють створювати високореалістичні, але повністю невідповідні об'єктивно існуючому стану речей фото, відео та аудіозаписи, відомі як діпфейки (deepfakes). Вказана загроза є екзистенційною для OSINT, оскільки вона підриває один з фундаментальних принципів – довіру до візуальних та аудіальних доказових матеріалів, які раніше вважалися відносно достовірними.

Окреслена проблема має два потенційно небезпечні аспекти:

- ризик хибно-позитивного результату – слідчі та судді можуть прийняти якісно створений діпфейк за справжній доказ, що призведе до неправомірного звинувачення особи;

– ризик хибно-негативного результату – сторона захисту може використовувати т. зв. «захист діпфейком» (deepfake defense), безпідставно стверджуючи, що інші відносні та допустимі докази мають штучне походження, тим самим підриваючи довіру до них і ускладнюючи процес доказування.

Традиційні методи верифікації, які є основою Протоколу Берклі – геолокація (визначення місця), хронолокація (визначення часу за тінями, погодними умовами), аналіз метаданих – доволі часто стають безсилими проти сучасних різновидів діпфейків. Згенерований візуальний контент може бути створений таким чином, щоб ідеально відповідати реальному місцю та часу інциденту, але із підміненими обличчями його учасників, об'єктами чи діями. Способи виявлення діпфейків постійно перебувають у стані своєрідної «гонки озброєнь» з технологіями їх створення та, нажаль, нерідко відстають. Це вимагає кардинального перегляду підходів до перевірки подібних матеріалів.

Наведена ситуація змушує OSINT-спільноту до зміни парадигми верифікації: від переважно аналітичної (аналіз того, що зображено на відео чи фото) до криміналістично-технічної (аналіз того, як цей контент створено). Вказане вимагає не просто доповнення існуючих практичних рекомендацій, а й широкого залучення експертів (спеціалістів) у галузі комп'ютерних наук, цифрової криміналістики, машинного навчання та штучного інтелекту.

З метою адаптації до нової реальності положення Протоколу Берклі потребують комплексного опрацювання за такими напрямками:

- інтеграція технічної експертизи – практичний посібник повинен рекомендувати обов'язкове залучення фахівців з цифрової криміналістики та машинного навчання для аналізу підозрілого контенту. Вони можуть шукати специфічні артефакти, залишені алгоритмами генерації, аналізувати результати стиснення фото- чи відеоматеріалів, виявляти невідповідності у фізиці світла та тіні, що непомітні для звичайної людини тощо;

- розробка нової методології оцінки походження контенту – акцент у верифікації має зміститися з аналізу самого контенту на ретельний аналіз його походження та шляхів розповсюдження в глобальній мережі. Це включає пошук оригінального джерела (першоджерела), дослідження обставин появи контенту на різних онлайн-платформах, відстеження його можливої модифікації та поширення;

- стандартизація роботи з підтверджуючими доказами – навіть якщо візуальний контент виглядає автентичним, його доказова вага значно зростає, якщо зміст підтверджуватиметься іншими незалежними джерелами (приміром, свідченнями очевидців, супутниковими знімками, даними фото чи відео, знятих з іншого ракурсу);

- правова адаптація та протидія «захисту діпфейком» – документ має містити рекомендації для правників щодо того, як ефективно протидіяти безпідставним заявам про фальсифікацію цифрових доказів;

- взаємодія з технологічними компаніями та розробниками генеративних моделей штучного інтелекту щодо впровадження стандартів маркування створеного контенту (наприклад, за допомогою метаданих чи спеціальних водяних знаків), що значно полегшило б його ідентифікацію в подальшому.

Протокол Берклі, безперечно, є важливим кроком у стандартизації використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування злочинів проти людяності та геноциду. Однак його поточна редакція є лише відправною точкою. Стрімкий розвиток технологій, зокрема генеративного штучного інтелекту, поглиблення етичних дилем, стандарти допустимості цифрових доказів у національних та міжнародних судах вимагають його постійного удосконалення.

ДО ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ СКЛАДУ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІНШИХ ФОРМ ДОПОМОГИ ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Євгеній КОВАЛЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент,
професор Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, за даними Офісу Генерального прокурора України, задокументовано понад 170 000 воєнних злочинів [1]. Кількість таких злочинів невпинно зростає, і ця тенденція триватиме доти, доки міжнародна спільнота, використовуючи всі доступні механізми, зокрема норми міжнародного гуманітарного права, не змусить державу-агресора припинити агресію та понести справедливую відповідальність. До таких механізмів належить Римський статут Міжнародного кримінального суду, у статті 8 якого наведено визначення терміну «воєнні злочини» та їх перелік [2].

Окремі воєнні злочини здійснюються за сприяння прихильників ідеології «руського мира», які допомагають агресору завдавати ракетних та авіаційних ударів по цивільних об'єктах і населенню на території, підконтрольній Україні, а також передають окупаційним військам відомості про військовослужбовців ЗСУ, ТрО, СБУ, правоохоронців, проукраїнськи налаштованих громадян та членів їхніх сімей. Такі дії призводять до захоплення заручників, застосування катувань, умисних вбивств та інших тяжких правопорушень.

Нині подібні дії кваліфікуються кримінальним законодавством України як державна зрада (ст. 111 КК України), колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України), пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України), виправдовування, визнання правомірною або заперечення збройної агресії РФ проти України та глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України) [3]. Водночас існують проблеми

у розмежуванні зазначених складів злочинів, що, на наш погляд, ускладнюють їх належну кваліфікацію.

Зокрема, колабораційна діяльність за об'єктивними та суб'єктивними ознаками може нагадувати інші склади злочинів, передбачені Кримінальним кодексом України. Насамперед об'єктивна сторона колабораційної діяльності близька до державної зради. У ст. 111 КК України визначено діяння, які утворюють об'єктивну сторону державної зради.

Водночас можна виокремити такі відмінності між державною зрадою та колабораційною діяльністю:

- об'єктивна сторона державної зради охоплює перехід на бік ворога, шпигунство й надання допомоги іноземній державі у підривній діяльності проти України, тоді як колабораційна діяльність не включає шпигунство та перехід на бік ворога;

- державна зрада може бути вчинена як у мирний час, так і в умовах воєнного стану, тоді як колабораційна діяльність – виключно під час збройної агресії та окупації.

Колабораційну діяльність також необхідно відмежовувати від пособництва державі-агресору, передбаченого ст. 111-2 КК України.

Одноєю з форм колабораційного правопорушення (ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України) є зайняття посад у органах окупаційної влади. Особа, яка обіймає таку посаду, бере участь у реалізації та підтримці рішень держави-агресора, що може створювати основу для кваліфікації за ст. 111-2 КК України. Водночас між цими злочинами існують важливі відмінності:

- суб'єктами злочинів за ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 можуть бути виключно громадяни України, тоді як пособництво державі-агресору може вчинятися будь-ким;

- пособництво державі-агресору не обов'язково пов'язане з обійманням посад у окупаційних адміністраціях, воно може проявлятися і через інші форми підтримки агресора.

Існує проблема кваліфікації дій громадян України, які обіймають посади в органах окупаційної влади та втілюють рішення окупаційних адміністрацій: чи кваліфікувати їх як колабораційну діяльність (ч. 2, ч. 5 ст. 111-1), чи як пособництво державі-агресору (ст. 111-2).

Ще одна форма колабораційної діяльності за ч. 1 ст. 111-1 – публічне заперечення факту збройної агресії України. Інша форма,

передбачена у ч. 6 цієї статті, полягає в участі у політичних та інформаційних заходах, організованих представниками держави-агресора на окупованих територіях. Ці склади слід порівнювати з нормативним змістом ст. 436–2 КК України – відповідальністю за виправдовування, визнання правомірною, заперечення агресії або глорифікацію її учасників.

Між цими діяннями існують суттєві відмінності:

- об'єктом колабораційної діяльності є національна безпека України, тоді як об'єктом злочину за ст. 436-2 – мир, безпека людства та міжнародний правопорядок;
- колабораційна діяльність може бути вчинена лише на окупованих територіях України, а злочин за ст. 436-2 – на всій території України;
- для кваліфікації за ч. 1 ст. 111-1 КК України важливо, щоб заперечення агресії було публічним, тоді як дія за ст. 436-2 не обов'язково має мати публічний характер.

Отже, залишається відкритим питання кваліфікації дій громадянина України, який на окупованій території прославляє державу-агресора під час політичних заходів: чи підпадає він лише під ст. 111-1 КК України як колабораційна дія, чи також під ст. 436–2 КК України.

Для удосконалення законодавчого розмежування відповідних злочинів пропонується:

- встановити чітке визначення «підривної діяльності», яке застосовується у ст. 111 КК України;
- конкретизувати перелік діянь, які можна вважати наданням допомоги ворогу в підривній діяльності;
- розмежувати колабораційну діяльність та пособництво державі-агресору чіткими критеріями;
- вирішити питання кваліфікації дій громадян України, які займають посади в окупаційних адміністраціях, між ст. 111-1 та ст. 111-2;
- усунути протиріччя під час кваліфікації передачі матеріальних ресурсів представникам агресора між ст. 111-1 та ст. 111-2;
- визначити межі застосування ст. 436-2 КК України у випадках публічного чи непублічного виправдовування агресії або глорифікації її учасників.

Список використаних джерел:

1. Офіс Генерального прокурора України. «Понад 170 тисяч воєнних злочинів: Офіс Генерального прокурора окреслив масштаби злочинів РФ». 05 серпня 2025 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/ponad-170-tisyac-vojennix-zlociniv-ofis-generalnogo-prokurora-okresliv-masstab-i-zlociniv-rf-na-zustrici-z-miznarodnimi-partnerami> (дата звернення: 20.09.2025).
2. Римський статут міжнародного кримінального суду. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 20.09.2025).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.09.2025).

РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА ЯК ІНСТРУМЕНТ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСТВА

Іванна КОЛОМІЙСЬКА,

кандидат філологічних наук,

старший судовий експерт

Українського науково-дослідного інституту

спеціальної техніки та судових експертиз

Служби безпеки України

На сьогоднішній день в суспільно-політичному контексті здійснення збройної агресії Російської Федерації проти України стаємо свідками факту вже фізичного геноциду України та всього, що з нею пов'язане, якому передував інтелектуальний геноцид, що не один рік виражався у формі пропаганди.

Людина пізнає світ за допомогою органів чуття, мови та мислення, причому останнє вона часто формує під впливом того, що бачить, чує, спостерігає і т.п. Масова комунікація складається з різноспрямованих комунікаційних акцій, обумовлених п'ятьма ключовими чинниками (за Г. Ласвеллом): хто говорить, кому говорить, що говорить, яким каналом і яким медіа, з якими ефектами (результативністю). Тому залежно від акцентування та наповнення цих чинників оформлюється й набуває характерних ознак і сам дискурс. В цьому контексті розрізняють певні види масової комунікації, в основі поділу яких лежить найважливіший критерій – стратегічні комунікаційні наміри комуніканта (адресанта мовлення). Серед виділених типів комунікації чільне місце належить і пропагандистській. Існують різні тлумачення поняття «пропаганда», серед яких:

- пропаганда – це управління колективним ставленням шляхом маніпулювання значущими / значимими символами [4];

- пропаганда – це набір методів, які використовує організована група, яка хоче досягти активної або пасивної участі у своїх акціях маси індивідів, об'єднаних за допомогою психологічних маніпуляцій та включених до цієї організації [5];

- пропаганда – це сервіс політики, покликаний підказувати потенційним прихильникам певного політика або політичної ідеї необхідні комунікаційні дії (слова, емоції, наративи, інтерпретації тощо) [6].

Пропаганда може розглядатися в позитивному (наприклад, пропаганда здорового способу життя), проте все частіше розглядається в негативному світлі (пов'язана з політичною діяльністю та впливом на суспільну свідомість). Загалом пропаганда (від лат. *propaganda* – те, що піддається поширенню) – це поширення інформації – фактів, аргументів, чуток та інших відомостей, в тому числі завідомо неправдивих – для здійснення впливу на суспільну думку чи певну цільову аудиторію. Пропаганда зводиться до більш-менш систематичних спроб маніпуляції думками та переконаннями людей за допомогою різноманітних символів: слів, лозунгів, монументів, музики і т.д. Від інших способів поширення знань та ідей пропаганда відрізняється націленістю на маніпуляцію свідомістю та поведінкою людей.

Пропаганда завжди має ціль і набір цілей, для досягнення яких відбирає факти і представляє їх таким чином, щоб вплив на свідомість реципієнта був найбільш ефективним. Для досягнення своїх цілей пропаганда може відкидати певні важливі факти чи спотворювати їх, а також намагатися відвернути увагу аудиторії від інших (альтернативних) джерел інформації.

Отже, основними ознаками пропаганди є:

- поширення інформації (ідей, поглядів, уявлень, спонукань і закликів до дій),
- яке виражається мовними засобами (усними, письмовими чи аудіовізуальними),
- направлене на широке коло людей,
- що має на меті вплив (маніпуляцію) на громадську (суспільну) свідомість і поведінку,
- яке передбачає свідомий попередній відбір фактів та аргументів,
- що дозволяє відкидання деяких важливих фактів, викривлення окремих фактів чи використання неправдивих фактів, яке має форму закликів, звернень, повчань, порад, застережень, вимог, погроз і т.п.

Геноцид – це винищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними мотивами. Згідно зі ст. 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, «геноцид» означає будь-яке з таких діянь, які вчинено з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- а) вбивство членів такої групи;
- б) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи;

с) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення;

д) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи;

е) насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи.

У нашому матеріалі ми розглядатимемо поняття інтелектуального геноциду у формі пропаганди, інформаційно-психологічних операцій, тактик нейролінгвістичного програмування як засобів задля зміни чи керування мисленням та поведінкою людини за допомогою вербальних і невербальних сигналів та досягнення певних цілей.

Українство (вкраїнство) – відчуття причетності до України та її культури.

Українська ідентичність, українство – історично сформована адаптивно-еволюційна система, що являє собою систему ознак і властивостей, які вирізняють українську людину, українську спільноту й українську культуру з-поміж інших аналогічних об'єктів (феноменів) [3]. Українство – це унікальне поєднання історії, культури, традицій та мови, що формують самобутню ідентичність українського народу. Отже, поняття «українство» вважаємо за доцільне розглядати сукупно як «все те, що пов'язане з Україною, самобутнє, властиве Україні як державі: символи та люди, мова та культура, звичаї та менталітет».

Співвідносячи тлумачення згаданих вище термінів, бачимо, що в суспільно-політичному дискурсі з боку Росії траплялися раніше, а зараз превалюють висловлювання, які посягають на українство, знецінюють українське, часто імплікують деструктивність і неповноцінність того, що належить чи панує в Україні.

Після розпаду Радянського Союзу та отримання Україною незалежності Російська Федерація продовжувала мати вплив та здійснювати «brain-washing» українського народу. Саме тому, напевно, від початку ескалації конфлікту, особливо після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України та початку здійснення нею збройної агресії спостерігається збільшення кількості судово-лінгвістичних семантико-текстуальних експертиз та експертних досліджень, що є цілком передбачуваним, зважаючи на гібридність діяльності держави-агресора (ведення безпосередньо бойових дій поєднане з не менш запеклою боротьбою на інформаційному фронті).

Класичними проросійськими наративами та елементами російської пропаганди й надалі залишаються такі, що транслюють:

- ідею неподільності, сили у спільності, історичну єдність колишніх територій Радянського Союзу, які можуть протистояти всьому ворожому до них світу;

- ворожість на зовнішньому та внутрішньому рівні: вороже ставлення країн Заходу (Європи та США) до України та Росії, намагання «руками українці» знищити Росію; а також звинувачення української влади, яка має про-європейський вектор, у знищенні свого населення, акцент на дестабілізації нею внутрішньої ситуації в суспільстві, продажність, власну вигоду, антинародність, підпорядкованість іншим країнам, так званий «нацизм» / «неонацизм» на території України;

- вороже ставлення до жителів східної частини України як з боку влади, так і мешканців західноукраїнських регіонів;

- підкреслення винятковості Росії в світі, її сакралізація.

Такі наративи не є новими в російській пропаганді, проте з початком повномасштабного вторгнення вони набули особливого значення й перейшли в активну фазу впливу на свідомість людей та стали основою ст. 436–2 ККУ «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» [2]. Завдяки саме таким наративам експлікується ідея нібито благородності намірів Російської Федерації на території України, її протагоністська роль, що полягає у захисті та порятунку населення східної частини України, дії агресорів цілком виправдані та логічні – вони законно захищають свою країну, проти якої весь світ, це їхній військовий і громадянський обов'язок. У дописах чи публікаціях, публічних виступах чи токшоу уникають понять «війна», «збройна агресія» і т.п., замінюючи на пропагандистський евфемізм «спеціальна воєнна операція» чи її аббревіатуру «СВО», що є підміною понять. Осіб, що здійснюють збройну агресію проти сил оборони України, возвеличують, вихваляють (глорифікують), використовують позитивно конотовані лексеми (нерідко такі, що належать до високого стилю мовлення), семантика яких визначає змістове наповнення фреймів «захисники», «рятівники», «борці зі злом» і т.п.

На фонетичному рівні в російськомовному дискурсі досить рідко можна почути правильно наголошений прикметник «український», натомість «нормою» для них є наголошення «українский», який імплікує ототожнення України з певною «окраїною».

На граматичному рівні часто спостерігаємо нетипове поєднання прийменника та назви країни: «на Україні» замість правильного «в Україні» («Многие на Украине настолько хотели быть Непохожими на русских, что перестали быть похожими на людей...», «Напомним, Царьград ранее уже рассказывал в своём расследовании о том, что на Украине орудуют «чёрные трансплантологи»», «Чрезвычайный и полномочный посол Израиля на Украине Михаэль Бродский заявил в эфире Iton TV, что с пониманием относится к желанию украинцев восхвалять фашистов Бандеру и Шухевича»). Дискусії щодо такої особливості вживання прикметника саме з назвою країни «Україна» точаться вже досить давно, що стало своєрідним мовно-політичним фронтом. Росіяни продовжують використовувати неправильний варіант. Робитися це може, щоб принизити цінність українського народу, переконати світ, що української нації не існує. За правилами, з назвами країн прийнято вживати прийменник «в» (наприклад, «в Польщі», «в Америці», «в Італії»), тому, звичайно, правильно говорити і «в Україні». Прийменник «на» в місцевому відмінку вживається лише з назвами, які є частиною якоїсь держави (наприклад, «на Київщині», «на Волині» тощо). Саме росіяни звикли вживати сполуку «на Україні», адже віками владою насаджувався той факт, що Україна – це лише окраїна, край, колонія Російської Федерації, а не самостійна держава зі своєю культурою, історією і традиціями. Тому окупанти так затято і використовують прийменник «на», при чому роблять так лише з назвою держави «Україна».

Такі явища вже ніби як звичка, людина не замислюється над особливостями їх уживання, використовує «в готовому вигляді», як аксіому, але це суперечить правилам і є результатом тривалої російської пропаганди, яка дала свої плоди.

У ст. 436 поняття пропаганди війни зведене до публічних закликів [1], але тоді воно виявляється дуже звуженим. На практиці бачимо, що відверто не закликаючи ні до чого, держава-агресор у своїх наративах та своїй пропаганді, висловлюючи ідею, як уже зазначалося, так званої єдності, неподільності, сили у спільності колишніх територій Радянського Союзу, здійснила напад, проявила агресію, то чи не можуть такі роками вироблені наративи, тенденційно підібрані факти, оформлені у формі висловлювань, тверджень, гасел бути також своєрідною пропагандою війни?

І щоб не стати жертвою такої пропаганди людині як «homo sapiens» потрібно всю спожиту інформацію просіювати через сито свого критичного мислення та досвіду. Юлія Сливка на панельній дискусії «Українська мова як ідентичність» у рамках Світових днів української молоді-2025 у Римі сказала: «Ми будемо колонією росії доти, доки будемо говорити їхньою мовою». Мова – не лише засіб комунікації, це тип світогляду, вона має метафізичний вимір. Якою мовою говорити і що говорити – справа кожного, але кожен – цеглина тієї будівлі, яка невидимо зводиться та міцніє і має назву «країна».

Саме тому мовні злочини не повинні ставати другорядними в ряді «дії – слова», бо, як бачимо з власної історії, вони є передумовою та підґрунтям для дій. Інтелектуальний геноцид прокладає прямий шлях фізичному геноциду.

Список використаних джерел:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

2. За виправдовування збройної агресії РФ проти України – кримінальна відповідальність. Аналіз статті 436–2 КК України із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану, від 29.04.2022. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>. (дата звернення: 22.09.2025)

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

4. Harold D. Lasswell. The Theory of Political Propaganda. Published online by Cambridge University Press: 02 September 2013.

5. Ellul J. Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. New York: Vintage, 1973. 320 p.

6. Почепцов Г.Г. Пропаганда 2.0. Харьков: Фолио, 2018. 791 с.

7. Harras G. Performativität, Sprechakte und Sprechaktverben. Ders. (Hg.) Kommunikationsverben: Konzeptuelle Ordnung und semantische Repräsentation. Tübingen: Narr, 2001. S. 11–32.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ДІЯНЬ З ОЗНАКАМИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ В УКРАЇНІ: ПОГЛЯД У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Віктор ЛАЗОРЧИК,
здобувач вищої освіти
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася у лютому 2022 року, стала одним із найсерйозніших викликів для сучасної системи міжнародного правопорядку. Події останніх років змусили світову спільноту вкотре поставити питання про те, як кваліфікувати злочини, що вчиняються проти мирного населення, та якими мають бути механізми притягнення винних до відповідальності. Українське суспільство опинилося перед трагічною реальністю, коли порушення норм міжнародного гуманітарного права стали системними. Обстріли цивільних будинків, руйнування лікарень і шкіл, катування та масові страти людей, депортація дітей і насильницька асиміляція – усе це не випадкові дії, а елементи цілеспрямованої політики [4].

Щоб правильно оцінити події, що відбуваються, важливо виходити з норм національного та міжнародного права. В Україні основою для кваліфікації таких діянь є Кримінальний кодекс. Відповідні зміни, пов'язані з ратифікацією Римського статуту, передбачені Законом України № 4012-IX, зокрема: стаття 31–1 встановлює відповідальність військових командирів за злочини підлеглих; стаття 8 доповнена нормами про відповідальність іноземців за межами України; статті 437–438, 442 оновлені, а додано нову статтю 442-1 про злочини проти людяності [2].

Стаття 438 визначає відповідальність за порушення законів і звичаїв війни: це умисні напади на цивільне населення, катуван-

ня, насильницькі переміщення, знищення майна, обстріли житлових кварталів та об'єктів інфраструктури. Стаття 442 встановлює відповідальність за геноцид, тобто дії, спрямовані на повне або часткове знищення певної національної, етнічної чи релігійної групи. Для судів важливо враховувати системність і масштабність таких дій, їх умисний характер та доведеність кожного епізоду. Саме це потребує належної роботи слідчих органів і збору доказів, які відповідають міжнародним стандартам [3].

Важливим етапом стало набуття чинності Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який Україна ратифікувала 1 січня 2025 року. Це рішення не лише підтвердило прагнення держави дотримуватися міжнародних зобов'язань, а й дало можливість звертатися безпосередньо до МКС для відкриття розслідувань. Тепер Україна може офіційно передавати докази щодо найтяжчих злочинів, вимагати притягнення винних до відповідальності та ініціювати розгляд справ у Гаазі. Статті 6, 7 і 8 Римського статуту визначають критерії геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, що дозволяє українським правоохоронцям і суддям діяти у відповідності з міжнародними нормами, а також уніфікувати власну практику з європейськими підходами [1].

Документування злочинів є основою ефективного правосуддя. В Україні цим займаються Служба безпеки України, Офіс Генерального прокурора, Міністерство юстиції та інші органи досудового розслідування. Вони збирають свідчення очевидців, фото- та відеоматеріали, супутникові знімки, показання потерпілих, висновки експертів. На початок 2025 року офіційно зафіксовано понад 130 тисяч воєнних злочинів. Серед них – численні факти вбивств цивільних, депортацій дітей, утримання людей у так званих «фільтраційних таборах», катувань, сексуального насильства, руйнування лікарень, культурних пам'яток та інших об'єктів, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права. Зібрані матеріали стають частиною єдиної електронної бази, яка полегшує координацію дій між слідчими органами України та міжнародними структурами [5].

Міжнародне співробітництво відіграє ключову роль у притягненні винних до відповідальності. Україна активно взаємодіє з Міжнародним кримінальним судом, ООН, Радою Європи, ОБСЄ, Європейським Союзом та правозахисними організаціями. Створено спільні слідчі групи із державами-членами ЄС та Євроюстом, що

дозволяє швидше обмінюватися доказами, уникати дублювання розслідувань і передавати матеріали безпосередньо до міжнародних судів. Водночас українські слідчі отримують методичну допомогу від міжнародних експертів, що забезпечує відповідність зібраних доказів високим стандартам міжнародного правосуддя [4].

Сьогодні для України важливо не лише зібрати докази й забезпечити покарання винних, але й показати світові, що навіть у найважчі часи держава здатна залишатися вірною принципам права та справедливості. Це зміцнює довіру міжнародних партнерів, створює умови для майбутньої відбудови та формує впевненість у тому, що злочини проти людяності та воєнні злочини не залишаться безкарними. Лише невідворотність покарання може гарантувати відновлення справедливості та не допустити повторення подібних трагедій у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про ратифікацію Римського статуту...» Офіційний текст закону, який набрав чинності з 24 жовтня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>. (дата звернення: 17.09.2025)
2. Про внесення змін до Кримінального та КПК України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4012-20>. (дата звернення: 17.09.2025)
3. Кримінальний кодекс України (чинна редакція) Основний документ, де містяться статті 438 і 442, у поточній редакції станом на 17.07.2025: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>. (дата звернення: 17.09.2025).
4. Міжнародний кримінальний суд – Ситуація в Україні. Офіційний ресурс із інформацією про розслідування в контексті України. URL: <https://www.icc-cpi.int/ukraine>. (дата звернення: 17.09.2025)
5. Офіс Генерального прокурора України – Реєстр воєнних злочинів. Державна онлайн-платформа для документування фактів воєнних злочинів. URL: <https://warcrimes.gov.ua/>. (дата звернення: 17.09.2025)

РОЛЬ МВС У ВЗАЄМОДІЇ СИЛ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Богдан ЛИСЕНКО,

курсант 3-го курсу
навчально-наукового інституту
поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ

Артур САТИРОВ

викладач кафедри тактичної підготовки
навчально-наукового інституту
поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ

Збройна агресія Російської Федерації проти України супроводжується численними злочинами проти людяності та війсьними злочинами, що потребують належної протидії як у правовій, так і в організаційно-тактичній площині. Міністерство внутрішніх справ України відіграє ключову роль у забезпеченні внутрішньої безпеки, документуванні фактів порушення міжнародного гуманітарного права та координації дій із іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони. Саме взаємодія між різними структурами сектору безпеки визначає ефективність реагування держави на масштабні злочини проти цивільного населення [1, с. 8].

Одним із основних завдань МВС у цьому контексті є організація роботи Національної поліції щодо збору доказів злочинів проти людяності. Йдеться про фіксацію обстрілів цивільної інфраструктури, катувань, незаконних позбавлень волі та інших злочинів, що становлять загрозу не лише окремим громадянам, а й міжнародній безпеці загалом. У співпраці з прокуратурою та Службою безпеки України поліція забезпечує належне документування злочинів, що надалі передаються до міжнародних судових інституцій [2, с. 33].

Збройні сили України є провідним суб'єктом у відсічі агресії, проте саме підрозділи МВС відіграють ключову роль у забезпеченні громадської безпеки на звільнених територіях. У співпраці з армією та територіальною обороною поліція здійснює охорону громадського порядку, забезпечує гуманітарні коридори, організовує евакуацію цивільних осіб, що дозволяє запобігати масовим злочинам проти людяності. Важливим напрямом є також охорона та відновлення об'єктів критичної інфраструктури, які нерідко стають мішенню для ворога [3, с. 72].

Спільні навчання поліції та військових частин дозволяють підвищити ефективність дій у кризових ситуаціях, наприклад, під час проведення контрдиверсійних заходів або реагування на терористичні акти на звільнених територіях. Такий досвід сприяє посиленню міжвідомчої координації та виробленню спільних стандартів дій.

Не менш важливим є залучення МВС до міжнародної співпраці у сфері протидії злочинам проти людяності. Українські правоохоронці беруть участь у роботі спільних слідчих груп (Joint Investigation Teams), створених під егідою Євроюсту та Європолу, що дозволяє інтегрувати національні матеріали у міжнародні розслідування. Така кооперація не лише посилює позиції України на міжнародній арені, а й забезпечує визнання злочинів РФ у міжнародних судах [3].

Окремої уваги заслуговує питання взаємодії МВС із міжнародними гуманітарними та правозахисними організаціями. Працівники Національної поліції та інших підрозділів системи МВС регулярно співпрацюють із представниками Міжнародного комітету Червоного Хреста, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та правозахисними НУО, що спеціалізуються на документуванні порушень прав людини. Така співпраця дозволяє забезпечити незалежність і неупередженість фіксації злочинів, а також сприяє розширенню міжнародної доказової бази, яка може бути використана у процесах у Міжнародному кримінальному суді та спеціальних трибуналах.

Окремого значення набуває правове забезпечення діяльності МВС у сфері протидії злочинам проти людяності. Українське законодавство поступово адаптується до норм міжнародного гуманітарного права та стандартів Римського статуту, що дозволяє

ефективніше кваліфікувати дії агресора та збирати доказову базу у спосіб, прийнятний для міжнародних судових інституцій. Важливим є і тісна координація з Офісом Генерального прокурора, який здійснює процесуальне керівництво у справах про воєнні злочини. Такий підхід дозволяє уникнути дублювання функцій, забезпечити узгодженість дій правоохоронних органів та формування єдиної позиції України у міжнародно-правовому полі.

Окрім цього, важливим напрямом є обмін досвідом з іноземними партнерами у сфері криміналістики, використання сучасних ІТ-рішень та баз даних для збору й систематизації доказів. Використання цифрових технологій (Big Data, блокчейн-технологій для збереження цифрових доказів, геоінформаційних систем) відкриває нові можливості у забезпеченні прозорості та надійності доказової бази.

Значним викликом залишається морально-психологічна підготовка працівників МВС. Вони першими стикаються із жертвами воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що потребує високого рівня професійної та емоційної стійкості. У цьому контексті актуальним є впровадження програм психологічної підтримки, а також навчання правоохоронців методикам комунікації з постраждалими від воєнних злочинів. Такий підхід забезпечує не лише збереження доказів, але й захист прав потерпілих.

Важливим елементом діяльності МВС є також робота з місцевими громадами на деокупованих територіях. Організація спільних заходів із підвищення правової обізнаності населення, інформування про алгоритми дій у випадках виявлення доказів воєнних злочинів, а також створення безпечного середовища для свідків і потерпілих сприяють зміцненню довіри до правоохоронних органів. Залучення місцевих мешканців до процесу збору інформації дозволяє виявляти нові факти злочинів, що залишилися непоміченими під час бойових дій, та пришвидшує відновлення правопорядку.

За офіційними даними Офісу Генерального прокурора, станом на вересень 2025 року в Україні зареєстровано понад 185 тисяч кримінальних проваджень за фактами воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних російськими військовими та їхніми пособниками. Серед них – обстріли цивільних об'єктів, масові вбивства, випадки катувань та депортацій мирного населення. Такий масштаб правопорушень свідчить про системність агресії

та підкреслює необхідність активної участі МВС у зборі доказів і взаємодії з міжнародними партнерами для забезпечення невідворотності покарання.[4]

Таким чином, роль МВС у протидії злочинам проти людяності полягає у багатовекторній діяльності: документуванні воєнних злочинів, координації дій із сектором безпеки і оборони, забезпеченні громадської безпеки, а також у міжнародній взаємодії. Лише за умов тісної кооперації з усіма суб'єктами безпекового середовища можна досягти належної ефективності у протидії злочинам проти людяності та забезпечити притягнення винних до відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Юрчак Ю. Пархомов О. Інформаційна безпека–невід’ємний компонент безпеки державного кордону. С. 1540 2023 р.
2. Капітан О. Соціальна політика держави в умовах воєнного часу. С. 481. 2024р.
3. Угода про продовження на два роки діяльності Спільної слідчої групи з розслідування ймовірних основних міжнародних злочинів в Україні. Eurojust. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/ua/news/uhoda-pro-prodovzhennya-na-dva-roky-diyalnosti-spilnoyi-slidchoyi-hrupy-z-rozsliduvannya> (дата звернення: 08.09.2025).
4. Офіс Генерального прокурора | Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення рф | URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 09.09.2025).

НОВА ПОЛІТИКА НАТО ЩОДО ЖІНОК, МИРУ ТА БЕЗПЕКИ

Микола МИКУЛЕНКО,

аспірант кафедри адміністративно-правових
дисциплін та публічного управління
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ

На Вашингтонському саміті НАТО (10 липня 2024 р.) глави держав і урядів країн Альянсу схвалили нову політику НАТО щодо жінок, миру та безпеки [8]. Відповідно до ухваленої в 2022 р. на мадридському саміті НАТО Стратегічної концепції Альянсу, нова політика забезпечує політичну основу для подальшого сприяння порядку денному «Жінки, мир, безпека» у всіх трьох основних завданнях Альянсу [3]:

1. Стимування та оборона. Це завдання є основою зобов'язань членів НАТО захищати один одного згідно зі статтею 5 Вашингтонського договору. З огляду на це, інтеграція порядку денного «Жінки, мир, безпека» і гендерних аспектів у військові та невійськові інструменти сили покращує здатність Альянсу розуміти фактори конфлікту та відповідне операційне середовище, визначати ризики та вразливі місця для безпеки, а також розробляти більш адаптовані та гендерно-чутливі заходи та ефективні рішення. В усіх сферах і в рамках свого мандата на захист цивільного населення НАТО вживатиме заходів для запобігання і протидії загрозам, які непропорційно впливають на жінок і дівчат.

2. Запобігання та управління кризами. Інтеграція гендерних аспектів у весь спектр заходів щодо реагування на кризу, готовності та управління, планування та виконання операцій значно поліпшує розуміння НАТО операційного середовища. Персонал НАТО, який бере участь у плануванні та виконанні операцій, особливо члени військового планування Альянсу та розвідувальні служби, мають враховувати гендерні аспекти та забезпечувати тісні робочі стосунки з радниками з гендерних питань та координаторами з гендерних питань для посилення обміну інформацією (згідно з відповідною політикою та процедурами НАТО, а також відповідно до угод про

безпеку) та гендерного аналізу. НАТО й надалі включатиме гендерно-чутливі показники до процесів раннього попередження, запобігання кризам і раннього реагування.

3. Безпека шляхом співпраці. Сфера безпеки за визначенням надає особливий імпульс для Порядку денного «Жінки, мир, безпека». НАТО за необхідності об'єднуватиме відповідних учасників для досягнення цілей нової політики. У межах цього завдання НАТО співпрацюватиме зі своїми партнерами, у тому числі й з Україною, щодо «Жінки, мир, безпека» за допомогою усталених інструментів та механізмів партнерства: зусилля з розбудови спроможності, діалог і спільні політичні повідомлення, обмін інформацією, передовим досвідом і досвідом, залучення до взаємозв'язку гендерних питань і нових викликів безпеці, а також навчання та навчальні заходи.

Зазначається, що гендерний мейнстрімінг посилює процес прийняття політичних рішень НАТО, оперативну ефективність і всі зусилля, спрямовані на досягнення гендерної рівності. Також союзниками визнається, що гендерна рівність і порядок денний «Жінки, мир, безпека» є невід'ємною частиною сталого миру та відображають основні цінності та пріоритети Альянсу.

В документі, стосовно нової політики щодо жінок, миру та безпеки констатується, що мир у євроатлантичному регіоні зруйновано, оскільки рф порушила норми і принципи, які сприяли стабільному і передбачуваному порядку європейської безпеки. Загрози, з якими стикається НАТО, є глобальними і взаємопов'язаними, а рф визнається найбільш значною і прямою загрозою безпеці Альянсу та миру і стабільності на євроатлантичному просторі. Найбільш безпосередньою асиметричною загрозою безпеці громадян країн Альянсу і міжнародному миру й добробуту є тероризм в усіх його формах і проявах. Стратегічне суперництво, повсюдна нестабільність і періодичні потрясіння формують ширше середовище безпеки, в якому діє Альянс [9].

В НАТО особливо наголошують, що у загарбницькій війні росії проти України на мирних людей свідомо здійснюються напади, що є порушенням міжнародного гуманітарного права. Серед інших методів ведення війни, які рф застосовує проти усіх категорій населення і які мали особливо негативні наслідки для жінок і дівчат, також є випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфлік-

том (СНПК), незаконні вбивства, позбавлення волі та катування. Водночас, наголошується в документі, українські жінки перебрали на себе провідну роль у підтриманні соціальної тканини, стаючи на захист своєї держави, часто на передовій [8].

Мінливе середовище безпеки по-різному позначається на жінках і дівчатах і може посилювати існуючу гендерну нерівність. Жінки виконують різні ролі у виявленні загроз і викликів, що виникають, і реагуванні на них. У зв'язку із цим, у новій політиці окреслено чотири стратегічні цілі [8]:

1. Зміцнення лідерства та підзвітності з урахуванням гендерних аспектів. Необхідно забезпечити, щоб лідери НАТО підвищували кваліфікацію з гендерних питань, докладали зусиль для гарантування гендерної рівності і відповідали за реалізацію порядку денного «Жінки, мир, безпека».

2. Збільшення участі жінок на всіх рівнях, включаючи прийняття рішень і керівництво. Створення гендерно збалансованого робочого колективу на усіх рівнях, включаючи рівень прийняття рішень і керівні посади, використовуючи переваги ширшого набору навичок і нових перспектив скрізь у робочих структурах НАТО. Також необхідно сприяти цілковитій, рівноправній, безпечній і значимій участі жінок у справах миру і безпеки на місцевому, національному, регіональному і глобальному рівнях, визнаючи, що участь, запобігання і захист пов'язані між собою та підкріплюють один одного.

3. Запобігання загрозам, які мають непропорційний вплив на жінок і дівчат. Посилення ролі НАТО у досягненні цієї, а також сприяння активному залученню жінок до ініціатив із запобігання і управління кризами на усіх рівнях, реалізація проєктів з надання допомоги у межах постконфліктного і повоєнного відновлення. За даними Структури ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок «ООН Жінки» у 2023 р. частка жінок, які загинули під час збройних конфліктів, подвоїлася порівняно з попереднім роком, а кількість підтверджених ООН випадків СНПК, зросла на 50%. Жінки становили лише 9,6% учасників понад 50 мирних процесів у всьому світі. Серед мирних процесів, очолюваних або спільно очолюваних ООН, ця цифра зросла, але лише до 19% [6].

4. Захист і убезпечення жінок і від усіх форм гендерно зумовленого насильства (ГЗН). За даними Агентство ООН у справах біженців (УВКБ ООН) ГЗН залишається одним із найпоширеніших

порушень прав людини у світі, в тому числі й в Україні. Повномасштабне вторгнення РФ в лютому 2022 р. значно підвищило ризик для жінок і дівчат зазнати ГЗН у різних його формах. Економічна нестабільність, переміщення, погіршення ситуації з безпекою та вплив на психічне здоров'я – все це сприяло підвищенню ризику насильства з боку інтимних партнерів, СНПК, сексуальної експлуатації та зловживань, торгівлі людьми та домагань. За оцінками УВКБ ООН, 2,5 млн. внутрішньо переміщених осіб, репатріантів та інших постраждалих від війни людей наражаються на високий ризик ГЗН, зокрема СНПК, і потребують негайних і безперервних заходів із запобігання ГЗН, зниження ризиків та реагування на нього по всій Україні [4].

В документі визнається тісний зв'язок між порядком денним НАТО «Жінки, мир, безпека» та планами безпеки людини, зокрема у сфері сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, як це набуло актуальності під час повномасштабної війни, що триває в Україні.

В НАТО зазначають, що вперше політика щодо миру, жінок і безпеки посиляється на нові виклики, що виникають, такі як гендерна дезінформація, гендерне насильство за допомогою технологій, а також гендерні аспекти зміни клімату та штучного інтелекту (ШІ). Також в Альянсі наголошують на важливості партнерства з громадянським суспільством і закликають до більшої співпраці з приватним сектором, зокрема щодо загроз, пов'язаних з технологіями [5].

Спеціальний представник Генерального секретаря з питань жінок, миру та безпеки пані Ірен Феллін зазначила, що в контексті 75-ї річниці НАТО та майбутнього 25-річчя Резолюції РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» нова політика втілює оновлене зобов'язання союзників підтримувати цінності, які зміцнюють єдність і стійкість Альянсу [5].

Перша в історії політика НАТО щодо жінок, миру та безпеки була прийнята в 2007 р., а на Вільнюському саміті в 2023 р. члени Альянсу зобов'язалися її оновити. Хоча реалізація глобального порядку денного «Жінки, мир, безпека» залишається передусім національною відповідальністю, НАТО забезпечує унікальну платформу для координації зусиль і сприяння більш тісній співпраці між державами, країнами-партнерами та іншими регіональними та міжнародними зацікавленими сторонами.

Україна опублікувала другий Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» (НПД) на період 2020–2025 років після завершення першого НПД на період 2016–2020 років. Однак наприкінці 2022 р., на тлі повномасштабного російського вторгнення в Україну, що триває, уряд України зініціював перегляд другого НПД, щоб відобразити порядок денний «Жінки, мир, безпека» на практиці та вивчити попередні ініціативи уряду та громадянського суспільства щодо того, як найкраще оновити та реалізувати план у мінливому контексті повномасштабної війни [7].

НПД містить п'ять стратегічних цілей: участь жінок у прийнятті рішень; стійкість до викликів безпеки; постконфліктне відновлення та правосуддя перехідного періоду; боротьба з ІЗН та СНПК; та інституційну спроможність учасників національного плану. У рамках цих стратегічних цілей також визначаються оперативні цілі, які включають «назву завдання», «назву діяльності», суб'єкта(ів), відповідального за реалізацію, часові рамки реалізації, джерело фінансування та передбачувані фінансові ресурси, необхідні для реалізації задачі [2]. Структура моніторингу та оцінки НПД передбачає аналіз досягнення ключових індикаторів та їх відхилення від цільових значень, визначення причини їх відхилення та проведення аналізу стану виконання завдань і заходів НПД. Збір інформації про досягнення індикаторів визначено обов'язком центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, залучених до реалізації НПД, Ради міністрів АР Крим, обласних державних адміністрацій, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

У результаті зміни контексту основні цільові групи та принципи НПД також були скориговані [7]. Це включало посилання на важливість вирішення питань, що стосуються: внутрішньо переміщених осіб; маломобільні особи, які проживають поблизу лінії зіткнення; особи, які проживають у районах бойових дій; особи, звільнені з полону; особи, які перебувають на тимчасово окупованих територіях; близькі родичі учасників бойових дій або військовополонених; жертви торгівлі людьми; особи, які отримали інвалідність внаслідок бойових дій; та осіб, які зазнали матеріальних втрат внаслідок бойових дій. По суті, НПД створив більш розширений перелік тих, на кого він зосереджуватиметься, усвідомлюючи зміни контексту та зміни потреб різних груп населення [2].

В «ООН Жінки» вважають, що недоліком НПД України є відсутність згадки про стрілецьку та легку зброю (СЛЗ), а також жодного посилання на ширшу політику у сфері озброєнь чи роззброєння. Експерти зазначають, що враховуючи глобальне занепокоєння щодо контролю над озброєннями та питаннями роззброєння у зв'язку з війною, сформувалось загальне визнання того, що збільшення доступності СЛЗ ускладнює дотримання міжнародного права, а також сприяє та посилює насильство щодо жінок і дівчат. У цьому контексті відсутність згадок про політику України в зазначеній сфері означає, що ці питання все ще залишаються поза увагою НПД [7]. Втім, на нашу думку, в умовах тривалої повномасштабної війни проблема не обмежиться лише СЗЛ. Наявність на руках населення значної кількості автоматичної зброї (наприклад, 24 лютого 2022 р. лише в Києві протягом кількох годин було видано членам добровольчих формувань територіальної громади близько 10 тис. автоматів [1]), боєприпасів та вибухових пристроїв у тому числі внаслідок інфільтрації із зони бойових дій ще дасться взяти в повоєнний час і на цей виклик треба буде належним чином реагувати.

В новій політиці НАТО щодо жінок, миру та безпеки практично не згадуються гендерні аспекти міграційних процесів. Однак, експерти зазначають, що НАТО все більше залучатиметься до надання допомоги державам-членам, які стикаються з гібридними атаками з боку супротивників, які маніпулюють або створюють потоки нелегальної міграції [10].

З 2021 р. росія та її союзник білорусь навчилися інструменталізувати (або «використовувати як зброю») мігрантів проти держав-членів НАТО. Тому до НАТО все частіше звертатимуться з проханням допомогти європейським країнам, які стикаються з такими гібридними атаками, хоча ймовірно, що ці атаки будуть менш однозначними з точки зору походження, мети та причин, ніж міграційна криза на кордоні між росією та білоруссю та ЄС.

Люди все більше й більше мігрують через конфлікти та війни, бідність і голод, а також все більш комплексний вплив зміни клімату, а також надії на краще життя та майбутнє деінде. Оскільки поширеним явищем є нелегальна міграція, то саме вона є особливо вразливою до експлуатації та інструменталізації. В умовах інструменталізованої міграції переміщення людей стратегічно спрямовується для досягнення геополітичних цілей, чи то ворогуючими дер-

жавами, які діють безпосередньо проти своїх ворогів у сірій зоні, чи то недержавними суб'єктами, які виступають у ролі довірених осіб супротивника, що робить встановлення винуватців, а отже, і реагування на їх дії, менш чітким.

Список використаних джерел:

1. Кізілова С. Київ: людям за кілька годин роздали 10 тисяч авокадів для спротиву рф. URL: <https://surl.li/miubnd> (дата звернення: 20.03.2025).

2. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: розпорядження Кабінету міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р. URL: <https://surl.li/wzkiok> (дата звернення: 20.03.2025).

3. Стратегічна концепція НАТО – 2022. Ухвалена главами держав і урядів на Мадридському саміті НАТО 29 червня 2022 року. URL: <https://surl.li/ccmdihck> (дата звернення: 21.03.2025).

4. Addressing Gender-Based Violence in Ukraine: challenges and response in frontline and displaced communities. URL: <https://surl.li/cffgwu> (Last accessed: 19.03.2025).

5. Allies endorse a new NATO Policy on Women, Peace and Security at the Summit in Washington. URL: <https://surl.li/kuebkt> (Last accessed: 19.03.2025).

6. Eight actions to advance women's role in peace and security. URL: <https://surl.li/wpcmgf> (Last accessed: 20.03.2025).

7. National Action Plans for the implementation of UNSCR 1325 by region. Ukraine. URL: <https://surl.li/izfvbd> (Last accessed: 20.03.2025).

8. NATO Policy on Women, Peace and Security (2024). URL: <https://surl.li/vkbmfx> (Last accessed: 19.03.2025).

9. Vilnius Summit Communiqué. Issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Vilnius 11 July 2023. URL: <https://surl.li/wncbxx> (Last accessed: 19.03.2025).

10. Wohlfeld M., Nickels B.P. and Jensen B. NATO and Instrumentalized Migration. URL: <https://surl.li/trtzbv> (Last accessed: 23.03.2025).

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ПЕРЕСЛІДУВАННІ, ЗА РИМСЬКИМ СТАТУТОМ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Петро НАГОРНИЙ,

аспірант Пенітенціарної Академії України

Заснування у 1998 році Міжнародного кримінального суду стало одним із визначальних кроків світового співтовариства у створенні дієвих гарантій забезпечення виконання ООН її статутних завдань. Зокрема, функціонування цього судового органу забезпечує реалізацію такої статутної цілі ООН, як підтримання міжнародного миру та безпеки [1].

Завдяки діяльності Міжнародного кримінального суду з'явилася реальна можливість здійснювати розслідування та кримінальне переслідування осіб, винних у вчиненні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і злочину агресії. Тож можна констатувати, що у Римському статуті Міжнародного кримінального суду як особливому міжнародному договорі закріплено інституційні засади діяльності уповноважених міжнародних органів кримінальної юрисдикції, систему їхньої взаємодії з державами у цій сфері, а також процедуру притягнення винних у вчиненні найбільш тяжких злочинів до кримінальної відповідальності.

Окремим аспектом, що знайшов своє відображення у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, є аспект забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у розслідуванні та кримінальному переслідуванні. Вважаємо, що результати аналізу його правової основи та узагальнення практики реалізації можуть стати корисними для вироблення пропозицій щодо удосконалення відповідного інституту у вітчизняному кримінальному провадженні. Отже, метою доповіді є аналіз інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у розслідуванні та кримінальному переслідуванні, за Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

Забезпечення захисту таких осіб можна виокремити як окремий напрям діяльності Міжнародного кримінального суду. Виходячи зі змісту ч. 6 ст. 44 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, це «заходи захисту і процедури безпеки, консультаційна та інша відповідна допомога свідкам, потерпілим, які з'являються до Суду, та іншим особам, яким загрожує небезпека внаслідок показань, даних такими свідками» [2]. Ці заходи реалізуються у консультації з Офісом прокурора спеціальним Підрозділом з надання допомоги потерпілим і свідкам, створеним у структурі Секретаріату.

Окремо у ст. 68 Римського статуту Міжнародного кримінального суду регламентовано діяльність щодо захисту потерпілих і свідків та їхню участь у провадженні. Зокрема, ця стаття визначає коло осіб, стосовно яких застосовуються відповідні заходи (потерпілі, свідки, обвинувачений тощо), окреслює об'єкти захисту (безпека, фізичне і психічне благополуччя, гідність та недоторканність приватного життя), визначає уповноважених на застосування таких засобів посадових осіб або органи Міжнародного кримінального суду (Підрозділ з надання допомоги потерпілим і свідкам, Прокурор, Суд), а також регламентує зміст відповідної діяльності (заходи захисту, процедури забезпечення безпеки, надання консультаційної та іншої допомоги).

З аналізу положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду можна виокремити такі аспекти регламентації діяльності щодо захисту осіб, які беруть участь у розслідуванні та кримінальному переслідуванні, здійснюваному цієї міжнародної судової установою:

- визнання однією із засад розгляду справи у Міжнародному кримінальному суді необхідності забезпечення захисту потерпілих і свідків;
- визначення мети застосування заходів та процедур захисту, а саме – гарантування безпеки, фізичного і психічного благополуччя, гідності та недоторканності приватного життя потерпілих і свідків;
- створення спеціально уповноваженого суб'єкта захисної діяльності – Підрозділу з надання допомоги потерпілим і свідкам;
- закріплення системи заходів безпеки та порядку застосування заходів і процедур забезпечення захисту (ст. 68);

– визначення суб'єктного складу: осіб, яким гарантується безпека (потерпілі, свідки, члени їхніх сімей, інші особи, яким загрожує небезпека), а також органів і посадових осіб, які забезпечують такий захист (Підрозділ з надання допомоги потерпілим і свідкам, Прокурор, Суд);

– визначення видів дій щодо захисту осіб у провадженні (заходи захисту, процедури безпеки, надання консультаційної та іншої допомоги таким особам тощо).

Як убачається з наведеного вище опису, у Римському статуті Міжнародного кримінального суду сформовано та закріплено основу діяльності цього судового органу щодо захисту осіб, які беруть участь у розслідуванні та кримінальному переслідуванні. Вважаємо її такою, що має ознаки певної цілісної системи, становить окремий напрям діяльності цього органу, а також утворює відповідний порядок (процедуру), які у сукупності спрямовані на досягнення мети та виконання статутних завдань Міжнародного кримінального суду.

Слід звернути увагу, що правові конструкції, наведені у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, а також відповідні процедури й практики розслідування та кримінального переслідування, які він передбачає, відповідають сучасним міжнародним стандартам кримінального правосуддя та ґрунтуються на них. У цьому акті містяться найкращі зразки правозастосовної діяльності й напрацювання у цій сфері.

Порівнюючи цей напрям діяльності Міжнародного кримінального суду з національною системою забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, закріпленою у Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та Кримінальному процесуальному кодексі України, можна відзначити, що система захисту, передбачена Римським статутом Міжнародного кримінального суду, має певні спільні риси з аналогічною національною системою заходів. Поряд з цим варто зауважити на певні відмінності у підходах в реалізації вказаного інституту між законодавством України та Римським статусом Міжнародного кримінального суду, які потребують свого більш докладного вивчення.

Отже, аналіз і врахування цього напрямку діяльності Міжнародного кримінального суду вітчизняним законодавцем, ученими-правниками та практиками є нагальною потребою. Це, зокрема,

доцільно з огляду на подальший розвиток правової системи України у напрямі приведення її у відповідність із міжнародними стандартами кримінального судочинства.

Таким чином, напрацювання та практики забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у розслідуванні та кримінальному переслідуванні, регламентовані у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, можуть стати основою для оновлення національного кримінального процесуального права та окремих його інститутів, зокрема й вітчизняного інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Список використаних джерел:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй: Статут, Міжнародний документ ООН від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення 15.09.2025).

2. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут, Міжнародний документ ООН від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n283 (дата звернення 15.09.2025).

КОНТЕКСТУАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ

Денис ОЛЄЙНІКОВ

кандидат юридичних наук,
професор Національного юридичного
університету ім. Ярослава Мудрого

Міжнародне кримінальне право так само, як і інші галузі міжнародного права, мають свій, притаманний тільки йому предмет правового регулювання. Що стосується МКП, то під його охорону підпадають винятково важливі та такі, що становлять інтерес для всієї світової спільноти, суспільні відносини. І тільки злочинні діяння, які за своїм масштабом та інтенсивністю переважають принцип непорушності державного суверенітету, є предметом розгляду МКС та відповідних трибуналів *ad hoc*.

Разом із цим необхідно враховувати, що сам факт вчинення злочинів проти людяності чи геноциду не є безумовною підставою запуску механізму міжнародного кримінального судочинства. Згідно із принципом комплементарності, на якому заснована діяльність міжнародних кримінальних судів, такий механізм починає діяти лише в тому випадку, коли держава в особі своїх національних судових органів не бажає чи не має можливості притягнути до відповідальності винних осіб.

Структура складу міжнародного злочину, так само, як і складу ординарного злочину внутрішньодержавного характеру, містить як об'єктивні, так і суб'єктивні елементи, проте не обмежується ними. Відмінністю та унікальністю цих найтяжчих та найнебезпечніших злочинів є наявність у їх структурі контекстуальних елементів, які характеризують обставини, що самі по собі є самостійними юридичними елементами (або навіть фактами).

Ті категорії, що притаманні вітчизняному кримінальному праву, «об'єктивна сторона», «суб'єктивна сторона» не отримали свого поширення в судовій практиці міжнародних кримінальних судів. Так, іноді вони згадуються у судових рішеннях, як, наприклад, у судових справах проти Тадіча [1] або проти Галіча[1], проте такі

посилання містять поодинокі випадки. Міжнародне кримінальне право у відповідних питаннях ґрунтується на таких категоріях:

- 1) «mens rea» (суб'єктивний елемент);
- 2) «actus reus» (об'єктивний елемент);
- 3) контекстуальні елементи конкретного виду злочину.

Кожний із згаданих елементів складу міжнародного злочину є обов'язковим та притаманним усім без винятку суспільно небезпечним діянням, кримінальна відповідальність за які регулюється нормами МКП. І необхідно враховувати, що підхід, застосований при конструюванні структури міжнародного злочину, дещо відрізняється від підходу, застосованого вітчизняними законодавцями.

Кай Амбос зазначає, що п. 7 Загального вступу до Елементів злочинів пояснює структуру складу міжнародного злочину. Такими елементами є поведінка, наслідки й фактичні обставини злочину, що супроводжуються суб'єктивними умовами кримінальної відповідальності (ментальний елемент), і, нарешті, так звані контекстуальні обставини [3].

Контекстуальний елемент, який характеризує особливі обставини, що супроводжують злочинне діяння або передують йому, є найбільш спірним і специфічним елементом з погляду вітчизняної доктрини кримінального права. Всебічне урахування контекстуальних обставин як обов'язкового елемента складу міжнародного кримінального злочину є запорукою правильної кваліфікації, оскільки цей структурний елемент у більшості випадків і визначає характер міжнародних злочинів, відмежовуючи їх хоча й від схожих діянь, проте тих, що вчиняються поза особливими умовами і обставинами. Як зазначив Генріх Верле, всі міжнародні злочини невід'ємно передбачають широкомасштабне насильство проти осіб та майна, які охороняються міжнародним правом. Таке насилля утворює «контекст», що перетворює «базові» загальнокримінальні злочини в міжнародні, він може мати матеріальний (у злочинах проти людяності, воєнних злочинах та злочинах агресії) і психологічний (у злочині геноциду) зміст [4].

У частині **визначення контекстуального елемента** складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, необхідно погодитись із міжнародними практиками у тому, що склад злочину геноциду створює значну кількість проблемних питань, оскільки контекстуальний елемент геноциду не вказаний явно. І саме це призводить

до ілюзії можливості одноосібного вчинення цього злочину. Разом із цим, жодна людина не має спроможності знищити групу, що може бути ідентифікована, шляхом спорадичного акту насильства, не враховуючи якихось виняткових ситуацій [5].

Нагадаємо, що, згідно із Елементами злочинів, контекстуальним елементом геноциду є те, що окремі діяння вчинялись у контексті явних ознак типовості подібних діянь, спрямованих проти групи, що може бути ідентифікована. Типовість неможлива без систематичності, а систематичність вказує на можливе існування відповідної політики держави чи організації, яка прагне винищити певну групу або спільноту людей.

Прийняття Елементів злочину (2002 р.) передувало рішення у справі проти Крістіча, у якому Суд вирішив, що злочини геноциду мають вчинятися в контексті явної лінії аналогічної поведінки, спрямованої на повне чи часткове знищення захищеної групи, чи поведінки, яка сама по собі могла призвести до такого знищення [6]. Апеляційна ж палата по цій справі наголосила на тому, що кваліфікація спорадичного акту насильства як злочину геноциду «знищує історичне коріння цього складу злочину як злочину проти людяності» [7].

Про те, що політичний контекст є елементом, притаманним злочину геноциду, свідчать як статутні документи, так і прецедентне право МКС. Зокрема під час широкої дискусії при розгляді питання про видачу ордера на арешт президента Судану Омара Аль-Башира абсолютна більшість суддів дійшли висновку, що політичний контекст є не просто юрисдикційною передумовою для здійснення судом юрисдикції, а й елементом злочину геноциду [8]. І дійсно, вчинення геноциду є фактично неможливим без прямої чи опосередкованої участі держави або організації, які спроможні ефективно впливати на формування певних подій на цій території чи здійснювати ефективний супротив існуючій державній владі.

К. Кресс припустив, що наміру вчинити геноцид однією особою має передувати кампанія по вчиненню геноциду, як певна нульова точка відліку початку злочинної діяльності. Відсутність такої кампанії фактично свідчить про відсутність можливості настання геноциду. Особа, яка не знаходилась у такій точці відліку у вигляді кампанії по вчиненню злочину геноциду, не має достатніх засобів для знищення частково або повністю групи, що може бути іденти-

фікована, відповідно, не може сформувати такий намір. Її переконання і бажання, не підкріплені реальною можливістю, є, швидше за все, надією вчинити геноцид [5, р. 622].

І в цьому питанні досить значущими є висновки, зроблені Судом у справі проти Єлісіча. Зокрема, як зазначили судді, можна змодельовувати ситуацію, в якій у суб'єкта існує намір, спрямований на знищення групи, що може бути ідентифікована. Можна також уявити, що цей намір не був підтриманий якоюсь організацією, в якій би брали участь інші особи. Разом із цим, довести намір вчинити геноцид досить складно, якщо дії обвинуваченого не були підтримані будь-якою організацією, а також у разі відсутності у цього індивідуального злочинного діяння ознаки широкомасштабності [9].

Контекстуальними елементами складу злочину, передбаченого ст. 442-1 КК України, визначено вчинення діянь, передбачених цією нормою, в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Тобто по факту контекстуальними ознаками, окрім вказівки на умисну форму вини, визначено:

- широкомасштабність або систематичність нападу;
- спрямованість нападу проти цивільного населення.

Наступні обов'язкові ознаки наведено в примітці 1 до ст. 442-1 КК України, якою розтлумачено, що для цілей цієї статті під **нападом на цивільне населення** слід розуміти багаторазове (два і більше разів) вчинення будь-якого з діянь, зазначених у цій статті, проти цивільного населення на виконання або на підтримку політики держави чи організації, що спрямована на вчинення такого нападу.

Таким чином, незважаючи на те, що диспозицією ч. 1 та ч. 2 ст. 442-1 КК України визначено 2 контекстуальні елементи, формально вони не є достатніми для визнання того чи іншого суспільно небезпечного діяння злочинами проти людяності. Необхідно також враховувати елементи, передбачені приміткою 1 до ст. 442-1 КК України:

- багаторазовість (два і більше разів) вчинення будь-якого з діянь, що утворюють ту або іншу форму злочинів проти людяності;
- спрямованість нападу на виконання або на підтримку політики держави чи організації, що спрямована на вчинення нападу на цивільне населення.

Стаття 7(2)(а) Римського статуту МКС визначає **напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення** як «лінію поведін-

ки, що включає багаторазове вчинення діянь, зазначених у пункті 1, проти будь-якого цивільного населення в рамках проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу, чи з метою сприяння реалізації такої політики». Як бачимо, визначення в міжнародному кримінальному праві є майже аналогічним, проте вітчизняне визначення терміну «напад» прямо визначає кількість діянь, які утворюють обсяг, необхідний для визнання дій суб'єкта нападом на цивільне населення в контексті злочинів проти людяності.

Є декілька нюансів, якими доповнено зміст поняття «напад». Так, у вирокі по справі проти Кунараца та ін., Суд зазначив, що «напад можна описати як лінію поведінки, що включає вчинення актів насильства» [10]. Таке визначення було підтримане Апеляційною палатою МТКЮ, яка додала наступне: «Поняття «напад» і «збройний конфлікт» не є тотожними. Згідно зі звичаєвим міжнародним правом, напад може передувати збройному конфлікту, тривати після нього або продовжуватися під час нього, але не обов'язково бути його частиною. Крім того, напад у контексті злочинів проти людяності не обмежується застосуванням збройної сили; він охоплює будь-яке жорстоке поводження з цивільним населенням» [11].

Таким чином, напад не обов'язково повинен мати воєнний характер, а особи, які здійснюють його, не обов'язково повинні належати до воєнної, правоохоронної або державної організації. Це можуть бути члени екстремістського чи терористичного угруповання, політичних партій, рухів, течій, громадських організацій. Що ж стосується того, що напад вчиняється «на виконання або на підтримку політики держави чи організації, що спрямована на вчинення такого нападу», то це означає, що держава або організація активно заохочували напад на цивільне населення, чи підбурювали до нього. Про зазначений факт можуть свідчити статутні документи організації, стенограми засідань, спеціальна література, висловлювання в засобах масової інформації й інші зібрані докази.

Хоча напад на цивільне населення й передбачає множинність кримінально караних діянь, він не обов'язково передбачає множинність виконавців, і не обов'язково, щоб один виконавець діяв у різний час. Наприклад, якщо один виконавець отрує воду у джерелі, яке є єдиним способом існування значної популяції населення певної місцевості, тим самим він вчиняє множинність убивств (а, отже, і множинність кримінально караних діянь) однією дією.

1. Широкомасштабність нападу на цивільне населення. Під **широкомасштабністю** як кількісною характеристикою, у першу чергу, необхідно розуміти сукупний ефект низки діянь проти людяності або ефект окремого діяння, що спричинило виключну тяжкість наслідків, очевидну спрямованість діяння на спричинення шкоди значній кількості потерпілих. В рішенні Судової палати МТР по справі Акаєсу від 2 вересня 1998 р. вказано на необхідність встановлення направленості злочину проти достатньо великої кількості людей, що підпадають під визначення «цивільне населення», а не обмеженого та випадкового кола осіб. При цьому, як підкреслювалось, жертвами злочину необов'язково повинно бути все населення регіону, в якому має місце вчинення злочину.

Широкомасштабність вказує на масштаб нападу і кількість уражених осіб. Елемент широкомасштабності не повинен оцінюватись виключно кількісно чи географічно, а повинен аналізуватись на основі конкретних встановлених фактів. При цьому широкомасштабність не обмежується географічним масштабом, проте може включати й велику кількість жертв на невеликій території. Наприклад, декілька скоординованих нападів на дві великих багатоповерхівки, у ході яких загинули сотні цивільних осіб, можуть бути визнаними широкомасштабними з огляду на значну кількість жертв, незважаючи на те, що географічна характеристика таких дій є менш вагомим, ніж, наприклад, напад на декілька малонаселених сіл. Це поняття в кожному конкретному випадку має встановлюватись у сукупності з іншими обставинами по справі.

2. Систематичність нападу на цивільне населення. У вирокі по справі Тадіча було констатовано, що систематичний напад вимагає існування «схеми або методичного плану» [12]. У справі ж по обвинуваченню Акаєсу систематичний напад було визначено як «ретельно організований і такий, що дотримується регулярного зразка на основі спільної політики, яка передбачає використання значних державних або приватних ресурсів» [13]. Іншими словами, систематичність нападу є тією ознакою, яка вказує на існування певної політики такого нападу з боку держави чи організації, і навпаки, така політика держави чи організації реалізується через системні цілеспрямовані дії.

Отже, **систематичність**, як якісна характеристика злочину проти людяності визначає його не як одиничний акт суспільно не-

безпечної поведінки, а презюмує регулярність та організованість таких дій, їх повторюваність. Такі дії в більшості випадків є однотипними та такими, що вчиняються по одному шаблону (серія повторюваних злочинних дій) та спрямовані на досягнення одного й того ж ефекту або злочинного результату щодо цивільного населення. Систематичний напад має складатись з більш, ніж декількох епізодів. Систематичність виключає можливість випадкового збігу обставин злочинних дій, а вказує на їх координацію і організованість.

Напади на цивільне населення, якщо навіть деякі члени цього населення не стали його жертвами, все одно можуть вважатися систематичними. Суд, досліджуючи обставини вчинення злочинів проти людяності, повинен спочатку визначити, яку саме групу населення було піддано нападу, а потім, урахувуючи засоби, методи та ресурси і наслідки нападу, встановити, чи був він дійсно широкомасштабним та систематичним.

Для кваліфікації вчиненого діяння як злочину проти людяності, достатньо доведення тільки одного з вказаних вище контекстуальних елементів, тобто вчинюваний напад може бути або тільки широкомасштабним або тільки систематичним. Інакше кажучи, не будь-який широкомасштабний напад є систематичним, і не будь-який систематичний напад є широкомасштабним. На наявність названих елементів може вказати наявність необхідних і достатніх для такого нападу засобів, методів, ресурсів і наслідків нападу. При цьому тільки сам напад, а не окремі дії суб'єкта має бути широкомасштабним або систематичним. Зазначені категорії не є ідентичними за своїм змістом та в контексті ст. 442–1 КК України є альтернативними.

Разом із цим такі характеристики нападу проти цивільного населення, як «широкомасштабність» і «систематичність», в більшості випадків тісно пов'язані та не можуть бути охарактеризовані окремо одна від одної, на практиці їх досить складно відмежувати. Вирішення цього питання є індивідуальним в кожному конкретному випадку та має ґрунтуватися на встановлених фактичних обставинах.

Як широкомасштабний, так і систематичний напад є результатом скоординованих дій, в яких бере участь значна кількість виконавців. А, отже, це свідчить про те, що такий напад може мати свій план, епізоди попередньої підготовки та розподілу ролей, зв'язок

між виконавцями та їх уявлення про бажаний кінцевий результат. Проте такий план має реалізовуватись в контексті «політики держави чи організації, що спрямована на вчинення такого нападу».

Що стосується змісту політики, то цілком зрозуміло, що вона має містити положення, які б були приводом до вчинення чи до виправдання, толерування або підбурювання масових і систематичних нападів на цивільне населення певного району чи окремі групи такого населення. При цьому політика може полягати як у спонуканні до вчинення активних дій, так і до утримання від вчинення дій, які необхідні, наприклад, для врятування потерпілих осіб. Наприклад, Палата у справі Купрешкіча прямо включила потурання, схвалення, підтримку тощо як можливі методи реалізації політики [14].

Список використаних джерел:

1. Рішення у справі «Прокурор проти Душко Тадіча, він же «Дуле» [Dusko Tadić aka «Dule»]» (МКТЮ, Апеляційна Судова Палата), IT-94-1-A (15 липня 1999 р.), § 220.

2. Рішення у справі «Прокурор проти Станіслава Галіча [Stanislav Galić]» (МКТЮ, Апеляційна Судова Палата), IT-98-29-A (30 листопада 2006 р.), § 121.

3. Some Preliminary Reflections on the Mens Rea Requirements of the Crimes of the ICC Statute and of the Elements of Crimes // Man's Inhumanity to Man. Essays in Honour of Antonio Cassese / L. C. Vohrah et al. (eds.). The Hague, 2003. P. 11–40.

4. Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини [електронний ресурс]. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1687510022%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%97%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%9D%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%96.pdf>.

5. Kress C. The International Court of Justice and the Elements of the Crime of Genocide // Eur. J. Int. Law. 2007. № 18 (4). P. 619–629.

6. Рішення у справі «Прокурор проти Радислава Крістіча [Radislav Krstić]» (МКТЮ, Судова Палата), IT-98-33-T (2 серпня 2001 р.), § 682.

7. Рішення у справі «Прокурор проти Радислава Крістіча [Radislav Krstić]» (МКТЮ, Апеляційна Судова Палата), IT-98-33-A (19 квітня 2004 р.), § 36.

8. Рішення у справі «Прокурор проти Омара Хассана Ахмада Аль Башира [Omar Hassan Ahmad Al Bashir]» (МКК, Попередня Судова Палата), ICC-02/05-01/09 (4 березня 2009 р.), § 121.

9. Рішення у справі «Прокурор проти Горана Єлісіча [Goran Jelisić]» (МКТЮ, Судова Палата), IT-95-10-T (14 грудня 1999 р.) § 100-101.

10. Рішення у справі «Прокурор проти Драголюб Кунараца, Радоміра Ковача та Зорана Вуковіча [Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač and Zoran Vuković]» (МКТЮ, Судова Палата), IT-96-23-T&IT-96-23/1-T (22 грудня 2001 р.), § 415; Рішення у справі «Прокурор проти Мілорада Крноєлаца [Milorad Krnojelac]» (МКТЮ, Судова Палата), IT-97-25-T (15 березня 2002 р.), § 54.

11. Рішення у справі «Прокурор проти Драголюб Кунараца, Радоміра Ковача та Зорана Вуковіча [Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač and Zoran Vuković]» (МКТЮ, Апеляційна Судова Палата), T-96-23&IT-96-23/1-A (12 червня 2002 р.), § 89.

12. Рішення у справі «Прокурор проти Душко Тадіча, він же «Дуле» [Dusko Tadić aka «Dule»]» (МКТЮ, Судова Палата), IT-94-1-T (7 травня 1997 р.), § 648.

13. Рішення у справі «Прокурор проти Жана-Поля Акайєсу [Jean-Paul Akayesu]» (МКТР, Судова Палата), ICTR-96-4-T (2 вересня 1998 р.), § 580.

14. Рішення у справі «Прокурор проти Зорана Купрешкіча, Мір'яна Купрешкіча, Влатко Купрешкіча, Драго Йосіповіча, Драгана Папіча та Владіміра Сантіча, він же «Влодо» [Zoran Kupreškić, Mirjan Kupreškić, Vlatko Kupreškić, Drago Josipović, Dragan Papić, and Vladimir Šantić aka «Vlado»]» (МКТЮ, Судова Палата), T-95-16-T (14 січня 2000 р.), § 552.

ПОСЯГАННЯ НА ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Юрій ОРЛОВ,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри
кримінального права і кримінології
навчально-наукового інституту № 1
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Андрій ЯЩЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
кримінального права і кримінології
навчально-наукового інституту № 1
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Злочини проти людяності є відносно новою категорією для вітчизняного кримінального законодавства. Тож не є дивною більш ніж скромна практика застосування однойменної статті 442-1 КК України. Не зважаючи, що у формах статистичної звітності Офісу Генерального прокурора станом на серпень 2025 року не виділено навіть окремої графи під цю категорію злочинів, зібрані нами експерти оцінки засвідчують, що вже перші факти офіційної кваліфікації діянь за ст. 442-1 КК України є. Також примітним є те, що всі вони пов'язані із тим чи іншим насильством, депортацією, насильницьким переміщенням населення. Вітаючи перші кроки у сфері застосування нової для вітчизняної правової системи норми, варто звернути увагу на те, що спектр проявів злочинів проти людяності – досить широкий. І хоча фізичне насильство є їх смисловим (цілком й відверто антигуманним) осердям, менше з тим, ми прагнемо привернути увагу й до інших, менш очевидних, але наявних і інших стрижневих проявів цього злочинного діяння, що вимагають адекватного правового реагування.

Мова йде про посягання на об'єкти культурного надбання. Свідомо застосовуємо цей термін, який не є ані доктринально ustalеним, ані законодавчо передбаченим. Справа в тому, що триваюча російська агресія засвідчила наявність численних, системних (систематичних) атак не просто на культурні цінності, чи об'єкти культурної спадщини, а ширше – на об'єкти культури, пов'язані з функціоналом соціальної пам'яті, і не тільки у площині політичної ідентичності, а й інших складників культурного надбання Українського народу, зокрема у сфері освіти, науки, музейної, архівної, бібліотечної справи.

Широковідомими є випадки російських збройних атак на музеї (Меморіальний музей Романа Шухевича, Одеський художній музей, Харківський літературний музей та ін.). Численими є атаки і на школи, університети. Зруйнована будівля Національної академії правових наук України. Масштабними є російські атаки і на українські книговидавчі виробництва. Крім того, за офіційними даними Міністерства культури, тільки у період з 24 лютого 2022 року по 25 листопада 2023 року зруйновано або пошкоджено 863 об'єкти культурної спадщини. З них пам'яток національного значення – 119, місцевого значення – 674, щойно виявлених – 70 [1]. Наразі всі ці випадки кваліфікуються як воєнні злочини за ознакою атак на цивільні об'єкти. Себто не відбувається розрізнення між загальною категорією цивільного об'єкту і того, що вмонтований в механізм передачі соціальної пам'яті, збереження можливостей для відтворення інтелектуального, загалом культурного потенціалу української політичної нації. Гадаємо, цю ситуацію варто змінювати. Чи надає для цього можливості чинна редакція ст. 442-1 КК України? В цілому – так.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 442-1 КК України одним з різновидів злочинів проти людяності закон визначає «переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі» [2]. Примітка до вказаної статті не надає тлумачення категорії «переслідування», що відкриває простір для доктринального, спираючись на джерела міжнародного права, роз'яснення змісту цього терміну.

Згідно з п. «g» ч. 2 ст. 7 Римського статуту МКС: «переслідування» означає умисне і грубе позбавлення основоположних прав у супереч міжнародному праву за ознакою належності до тієї чи іншої групи або спільноти [3]. Ідентичне розуміння викладене і у ст. 7 (1) (h) Елементів злочинів: «Суб'єкт злочину, порушивши норми міжнародного права, грубо позбавив *основоположних* прав одну чи кілька осіб» [4]. Примітка (посилання) 21 до Елементів злочинів вказує, що ця вимога не впливає на п. 6 Елементів. Відповідно до останнього «Вимога «протиправності», визначена у Статуті чи інших частинах міжнародного права, зокрема в міжнародному гуманітарному праві, загалом не уточняється в елементах злочинів» [4]. Це означає реляцію міжнародного кримінального права та міжнародного права прав людини, у системі якого й варто черпати уявлення про ті самі основоположні права в контексті вчинення злочинів проти людяності.

Тож чи можна вважати культурні права (які задовольняються через функціонування об'єктів культурного надбання: закладів освіти, бібліотек, музеїв, архівів тощо) основоположними? Певно, що так. Кожен, хто ознайомиться із положенням хоча б ст. 1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 16.12.1966 р. [5] позбавиться сумніву у тому. Тож переслідування ідентифікованої групи осіб, якою є українська політична нація, шляхом атак на об'єкти їх культурного надбання цілком можна і доцільно кваліфікувати як злочини проти людяності. Міжнародна судово-практика в цілому поділяє такий підхід.

Так, корисно звернути увагу на важливу для розвитку міжнародно-правової концепції злочинів проти людяності подію – винесення 26.06.2024 р. вироку МКС у справі «Прокурор проти Аль Хасан Аг Агдул Азіз Аг Мохамед Аг Махмуд» («Prosecutor v. Al Hassan Ag Abdoul Aziz Ag Mohamed Ag Mahmoud»), в якому посягання на об'єкти культурної спадщини, зокрема релігійні святині, обрядові споруди було пов'язано із контекстом широкомасштабного нападу на цивільне населення за ознакою їх релігійних переконань. Так, судом доведено, що угруповання Ансар Едін (Ansar Eddine), яке за інформацією Ради Безпеки ООН визнане терористичною організацією [6], розгорнуло свою діяльність на території Республіки Малі та нав'язувала ісламсько-фундаменталістські правила та заборони населенню малійського міста Тімбукту, що

відображали їхнє власне розуміння та суб'єктивне тлумачення джерел шариату. Нав'язування цих правил та заборон місцевому населенню було центральною метою Ансар Едін – впровадити своє тлумачення «шариату» та контролювати Тімбукту та його мешканців з цією метою. Правила та заборони Ансар Едін охоплювали багато аспектів життя місцевого населення, забороняючи або встановлюючи суворі обмеження на релігійні, традиційні, соціальні та культурні практики чи повсякденну діяльність. Ці правила та заборони були різноманітними та стосувалися, зокрема, того, як, якщо такі були, мешканці Тімбукту могли сповідувати власну релігію та спілкуватися з Богом, чи могли вони святкувати релігійні, традиційні, соціальні та культурні події, що вони могли споживати, як вони могли одягатися, а також як і з ким вони могли спілкуватися та вступати в стосунки [7]. Для керівництва Ансар Едін повне виконання шариату означало необхідність припинити всі антимонотеїстичні прояви. Між 30 червня та 12 липня 2012 року члени Ансар Едін поступово зносили пам'ятники по всьому Тімбукту. Використовуючи кирки, сокири, молотки, дерев'яні жердини та залізні пруті, руйнатори зрівняли з землею кілька мавзолеїв, пам'ятників – такі як пам'ятник Аль-Фарук та Пам'ятник мученикам, а також стерли зображення людських обличь та малюнки на білбордах, вивісках та фресках, зокрема на Монументі Миру [7].

Такі дії, в тому числі по знищенню й пошкодженню пам'яток культури, були кваліфіковані МКС саме як злочини проти людяності за ознакою переслідування групи через їх релігійні погляди (порушення права на свободу думки, совісті та релігії) – за п. «h» ч. 1 ст. 7 Римського статуту МКС: «Переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна виокремити, з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних мотивів... у поєднанні з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду» [3]. Тож, від цього прецеденту, вочевидь, корисно перекинути юридико-семіотичний місток й до ситуації в Україні.

Список використаних джерел:

1. Марні атаки на музеї через поразки на фронті: як росіяни знищують українські пам'ятки. Армія Info. 2024. 4 січня. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/01/04/marni-ataky-na-muzeyi-cherez-porazky-na-fronti-yak-rosiyany-znyshhuyut-ukrayinski-pamyatky/> (дата звернення: 10.09.2025).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // БД «Законодавство України» / Верховна Рада. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.09.2025).
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ ООН. Статут від 17.07.1998 р. // БД «Законодавство України» / Верховна Рада. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 10.09.2025).
4. Елементи злочинів (складова частина статті 9 Римського статуту Міжнародного кримінального суду): Міжнародний документ ООН від 09.09.2002 р. // БД «Законодавство України» / Верховна Рада. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a7_001-02#n3 (дата звернення: 10.09.2025).
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: Міжнародний документ ООН. Пакт від 16.12.1966 р. // БД «Законодавство України» / Верховна Рада. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 10.09.2025).
6. Ansar Eddine / The ISIL (Da'esh) and Al-Qaida Sanctions Committee; Security Council of United Nations. URL: https://main.un.org/securitycouncil/en/sanctions/1267/aq_sanctions_list/summaries/entity/ansar-eddine (дата звернення: 10.09.2025).
7. Trial Judgment. Situation in The Republic of Mali in the Case of the Prosecutor v. Al Hassan Ag Abdoul Aziz Ag Mohamed Ag Mahmoud / Trial Chamber X. № . ICC-01/12-01/18. Date: 26 June 2024 / International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd1808b650c.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).

МОДЕЛЬ ПРІОРИТЕЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАНЬ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ: УРОКИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РФ ТА ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ

Микола ПАШКОВСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент

Науково-дослідний інститут

вивчення проблем злочинності

імені академіка В.В. Сташиса

Національної академії правових наук України

При формуванні підходів до досудового розслідування, переслідування та судового розгляду воєнних та інших міжнародних злочинів (далі під міжнародними злочинами розуміються злочин агресії, воєнні злочини, геноцид і злочини проти людяності, відповідальність за вчинення яких наразі передбачена також і КК України – відповідно ст.ст. 437, 438, 442, 442-1), що вчиняються в контексті міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією проти України, та власне самого злочину агресії важливо враховувати досвід інших держав, в яких нещодавно завершилися конфлікти. Український досвід є унікальним оскільки навіть під час агресії та збройного конфлікту національна система кримінальної юстиції зберегла свою спроможність здійснювати правосуддя у т.ч. у справах про міжнародні злочини. Проте, це не виключає врахування досвіду зокрема балканських держав, які в 90-ті роки також пережили збройний конфлікт і стикнулися з викликом забезпечення притягнення до відповідальності осіб за вчинення воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти людяності. Для прикладу можна взяти досвід Боснії і Герцеговини. Хоча, переслідування за вчинення міжнародних злочинів, вчинених на території Боснії і Герцеговини (далі – БіГ), первинно знаходилося в юрисдикції МТКЮ,

відповідно до стратегії завершення роботи МТКЮ, нерозглянуті справи мали бути передані національним органам БіГ. Для цього у 2003 році було створено Суд Боснії і Герцеговини та Прокуратура Боснії і Герцеговини, у структурі яких передбачалися підрозділи з питань воєнних злочинів з участю міжнародних суддів і прокурорів. Ці органи почали функціонувати у 2005 році.

БіГ є федеративною державою, що складається з ентитетів (утворень): Федерації Боснії та Герцеговини та Республіки Сербської. Крім того, округ Брчко управляється окремо від цих ентитетів. Кожен з ентитетів має свою правову систему, у т.ч. щодо кримінального судочинства. І юрисдикцію у справах про воєнні злочини мали як судові органи ентитетів та округу Брчко, так і спеціалізовані органи – Суд БіГ і Прокуратура БіГ. Отже, в БіГ існує різнорівнева система судів, що розглядають по суті справи про воєнні злочини. Найскладніші справи про воєнні злочини – у Суді та Прокуратурі Боснії і Герцеговини. А справи, які вважаються менш складними, – у кантональних або районних судах та прокуратурах ентитетів БіГ, а також у Суді першої інстанції та Прокуратурі округу Брчко БіГ. Різнорівневність призводила до конфліктів в практичній діяльності, а кількість нерозглянутих судами справ про воєнні злочини лише росла. У зв'язку з цим була визнана необхідність розробки стратегії щодо забезпечення розгляду справ про воєнні злочини, зокрема, встановлення чітких термінів завершення розгляду справ і правил їх розподілу між судами і прокуратурами для ефективного управління обмеженими ресурсами.

Розробником Стратегії була Робоча група з розробки Національної стратегії щодо воєнних злочинів та вирішення питань, пов'язаних з воєнними злочинами, створена Міністром БіГ у вересні 2007 року.

Основним завданням Стратегії була розробка системного підходу до вирішення великої кількості справ про воєнні злочини, значна частина з яких були нерозкритими, а основним пріоритетом – судові аспекти вирішення справ про воєнні злочини. Ця Стратегія розглядалася як доповнення Стратегії реформування сектору юстиції, прийнятої Радою міністрів БіГ, та майбутньої стратегії перехідного правосуддя.

Структурно Стратегія складалася зі вступу (обґрунтування її розробки, цілі та очікувані результати) та декількох розділів,

присвячених окремим її цілям: розділу про ефективність розслідування і розгляду справ про воєнні злочини (зареєстровані випадки, управління справами, можливості переслідування та обвинувачення); розділу про регіональну співпрацю у цій категорії справ; розділу про підтримку та захист потерпілих і свідків; розділу про фінансові аспекти та розділу про реалізацію та нагляд за реалізацією Стратегії.

Однією з проблем, з якими пов'язувалася відсутність системного підходу, була «відсутність централізованих, точних та якісних статистичних даних про кількість та характер справ про воєнні злочини», що розглядалися на той момент, «які б слугували показниками ефективності кримінального переслідування та були б необхідними для планування інвестицій у людські та матеріальні ресурси», тобто відсутність централізованого обліку усіх цих справ [1, § 1.1(b)]. В Україні централізований облік кримінальних проваджень забезпечується через Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР). Проте його функціональних можливостей недостатньо для надання повноцінних статистичних даних у розрізі вчинення воєнних та інших міжнародних злочинів. Навіть доповнення Довідника 9, передбаченого додатком 7 до Положення про ЄРДР [2], додатковими відмітками щодо кваліфікації правопорушень (наприклад 181 «Депортація та насильницьке переміщення населення», 196 «Примушування до служби у збройних силах», 197 «Умисне вбивство» і т.д.) не виконує завдання швидкої побудови звіту про структуру воєнних чи інших міжнародних злочинів. Це призводить до того, що при побудові справ про злочини щодо порушень міжнародного права під час збройного конфлікту, але вищого рівня, аніж справи про окремих виконавців чи осіб, які віддали накази – наприклад, *щодо* відповідальності командирів і начальників за нежиття заходів з запобігання, припинення міжнародних злочинів чи повідомлення про них, або ж *щодо* злочинів проти людяності (в частині обґрунтування існування широкомасштабного або систематичного нападу), структурувати відповідні події злочинів приходиться *ad hoc* та вручну, практично без використання засобів автоматизації цього процесу. Очевидною є потреба інформаційно-комунікаційної системи досудового розслідування для органів досудового розслідування Нацполіції та СБУ, прокуратури, що здійснюють процесуальне керівництво досудового розслідування цих кримінальних

проваджень. І ця система має бути адаптована під потреби саме розслідування міжнародних злочинів, які мають істотні особливості. Наприклад, ці злочини, як правило, вчиняються структурами (представниками військових підрозділів чи окупаційних органів), що обумовлює необхідність з'ясування ланцюга командування (підпорядкування) та розширення кола осіб, відповідальних за ці злочини.

Ще однією проблемою, з якою пов'язувалася необхідність розробки стратегії в БіГ, була відсутність гармонізації судової практики в різних судах БіГ (крім Суду БіГ, справи про воєнні злочини розглядаються також кантонні та районні суди, суди ентитетів БіГ), що застосовують різне матеріальне кримінальне право. Це призводило до різної, іноді протилежної правової оцінки ідентичних або подібних правопорушень, призначення різних покарань [1, § 1.1(c)]. Через особливості юридичної конструкції ст. 438 КК України, як раніше щодо ст. 437 КК України – через різне розуміння судами суб'єкта злочину агресії, суди в Україні також досить часто по-різному застосовують положення міжнародного права (щодо воєнних злочинів – міжнародного гуманітарного права), що не сприяє верховенству права. Офіс Генерального прокурора намагається цю ситуацію виправити через навчання прокурорів, формування єдиних підходів до кваліфікації, зокрема воєнних злочинів, розробку і затвердження стандартів розслідування воєнних злочинів – з єдиними підходами до їх кваліфікації. Проте, наразі це поки що часткові ініціативи, які вимагають більш жорстких правових інструментів, аніж рекомендації та більш послідовної правової політики.

Окрім того, необхідність розробки Стратегії в БіГ була обумовлена і непослідовністю регіональної співпраці, недостатньою підтримкою та захистом свідків, потерпілих тощо.

Стратегія висувала амбітну ціль – «розслідувати найскладніші та найпріоритетніші справи про воєнні злочини протягом 7 років та інші справи про воєнні злочини протягом 15 років з моменту прийняття Стратегії» [1, § 1.2(a)], для чого пропонувалося централізувати реєстри справ про воєнні злочини, забезпечити функціональний механізм управління ними; на основі аналізу даних – узгодити критерії відбору та визначення пріоритетності справ, зокрема, в першу чергу притягнути до відповідальності найбільш відповідальних порушників у Суді БіГ, гармонізувати судову практику

тощо. Реалізація Стратегії в частині пріоритезації справ про воєнні злочини передбачала передачу справ між різними рівнями відповідно до критеріїв пріоритезації – для чого необхідні були зміни до процесуального законодавства. Україна стикалася з ситуацією масової зміни підслідності та підсудності кримінальних проваджень при запровадженні системи антикорупційних органів. Проте, у цій частині досвід БіГ нерелевантний українському. Існування в БіГ різних рівнів судів, та належність їх до різних правових систем (БіГ як держави і окремих ентитетів) призвела до ускладнень, коли Суд БіГ не мав доступу до великої кількості справ та міг взяти справу до провадження лише за ініціативою сторони.

У грудні 2008 році національна стратегія розгляду справ про воєнні злочини була прийнята Радою міністрів БіГ.

Реалізація Стратегії показала хибність встановлення строків 7 і 15 років для розгляду справ з вищим і нижчим пріоритетом, попри розбудову спроможності національних інституцій. Одна з 5 цілей Стратегії – щодо переслідування та притягнення до відповідальності (судового розгляду) найбільш відповідальних виконавців воєнних злочинів протягом 7 років (до кінця 2015 року) не була виконана. З цієї та інших причин почалася розробка нової – Переглянутої стратегії, яка була прийнята у 2020 році і передбачала завершення розгляду всіх справ про воєнні злочини до кінця 2023 року, перегляд критеріїв пріоритезації справ та створення наглядового органу за виконанням Стратегії. Лише у 2023 році рішенням Ради міністрів БіГ було утворено наглядовий орган за виконанням Переглянутої стратегії [3]. Але розгляд справ про воєнні злочини не був завершений протягом наступних п'яти років, тобто до 2023 року. Тому у січні 2024 року і цей термін було продовжено до кінця 2025 року відповідними змінами до Переглянутої стратегії [4]. При цьому представники громадських організацій жертв і свідків воєнних злочинів, геноциду скаржилися на погану комунікацію представників державних органів з приводу відбору справ про воєнні злочини, про їх перебіг та прийняття рішень про продовження термінів закінчення розгляду справ [5].

Дослідження «Гонка з часом. Успіхи та виклики у впровадженні Національної стратегії Боснії і Герцеговини щодо розслідування воєнних злочинів», проведене і опубліковане в 2022 році під егідою ОБСЄ, дає загальне уявлення про стан впровадження Стратегії. Не-

зважаючи на посилення спроможності національних органів, вони станом на 2022 рік могли забезпечувати в середньому розгляд до 42 справ на рік [6, с. 17], тому залишок справ в прокуратурі та судах поступово зростає. Станом на кінець 2021 року залишалося нерозглянутими 495 справ [6, с. 15]. Якість розслідування і судового розгляду різняться залежно від органів, що їх забезпечують [6, с. 19]. Стратегія орієнтує на зосередження ресурсів на забезпечення розгляду справ щодо найбільш відповідальних командирів і начальників, щоб забезпечити справедливості найширшому колу потерпілих. Тому Стратегія містить «критерії складності» як засіб класифікації складності справ (Додаток А до Стратегії). Проте, аналіз вироків показав, що частина з них (близько 15%) стосується менш складних справ, ніж очікувалося, а розподіл справ не завжди застосовується [6, с. 22]. Частково це можна було пояснити відсутністю до 2023 року наглядового органу. Негативними факторами також виявилися політизація цих справ та вплив часу насамперед на докази [6, с. 44].

Викладене дозволяє зробити такі висновки. Унікальність досвіду БіГ полягає в тому, що це перша держава, яка проаналізувала стан розгляду справ про воєнні злочини, з'ясувала причини неефективності національної системи, через розробку першої комплексної національної стратегії розслідування воєнних злочинів після завершення збройного конфлікту поставила 5 цілей, спрямованих на покращення ситуації. Причини не досягнення запланованих результатів: нереалістичність строків – 7 років для найскладніших справ, відсутність наглядового органу, непослідовність у впровадженні змін, незважаючи на очевидне зростання спроможності національного механізму. Важливим також виявилось завдання забезпечення ефективної комунікації з громадянським суспільством, зокрема з громадськими організаціями жертв і свідків злочинів.

Україна веде розслідування під час триваючого збройного конфлікту, а не після його завершення. Формування стратегії Офіс Генерального прокурора розпочав лише після повномасштабного вторгнення РФ на територію України (через 8 років після початку конфлікту і документування перших серйозних порушень МГП та інших міжнародних злочинів). Перша стратегія у формі Стратегічного плану щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 роки, затвердженого Генеральним проку-

пором 15.09.2023 [7], є надзвичайно лаконічною та зосередженою переважно на воєнних злочинах. Видається, що цей документ у 2025 році має бути переглянутий з урахуванням нових реалій – ратифікації Римського статуту МКС, доповнення КК України ст. 31-1 про відповідальність командирів і начальників, ст. 442-1 – про злочини проти людяності, ініціювання процесу створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, широким використанням в доказуванні інформації з відкритих джерел, необхідністю розширення використання штучного інтелекту, цифрових платформ для управління досудовим розслідуванням, доказами, у т.ч. міжнародних, як CISED. Також потребує критичного аналізу впровадження пріоритезації кримінальних проваджень за визначеними і прозорими критеріями для раціонального використання обмежених ресурсів національної системи кримінального правосуддя, навіть посиленої міжнародною технічною та консультативною допомогою, та з'ясування узгодженості інституту пріоритезації з вимогами ст. 2 КПК України. Щодо критеріїв пріоритезації для розподілу справ про міжнародні злочини важливим буде врахування досвіду БіГ, зважаючи що ці критерії періодично переглядалися і це може становити предмет подальших наукових досліджень.

Тези підготовлено на виконання фундаментальної теми «Пріоритезація та технологізація у кримінальному провадженні у воєнний та повоєнний час» (Державний реєстраційний номер: 0124U005212).

Список використаних джерел:

1. National War Crimes Strategy: 2008 no. Dec08 – БІН. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/5eefcd5d2a1f37244289ffb6/62c597f7f6902afde64b3802_2008%20National%20War%20Crimes%20Strategy%2018-12-08.pdf.

2. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: Наказ Офісу Ген. прокурора від 30.06.2020 № 298: станом на 6 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (дата звернення: 24.09.2025).

3. O formiranju nadzornog organa za praćenje provođenja Revidirane državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina:

Odluku of 30.03.2023 no. 82/23. URL: <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/YZjndWmyLC8=>.

4. Oproduženju roka provedbe strateškog cilja 1.2.a Revidirane državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina: Odluku of 22.01.2024 no. 20/24. URL: <http://sluzbenilist.ba/page/akt/rwwzDVO2xqI=>.

5. Grebo L. Moguće produženje roka Revidirane strategije za rad na predmetima ratnih zločina. Detektor. URL: <https://detektor.ba/2025/08/26/moguće-produženje-roka-revidirane-strategije-za-rad-na-predmetima-ratnih-zlocina/> (date of access: 24.09.2025).

6. A race against time: successes and challenges in the implementation of the National War Crimes Processing Strategy of Bosnia and Herzegovina. OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 2022. 60 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/0/521149.pdf>.

7. Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 роки, затверджений Генеральним прокурором 15.09.2023. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=236832 (дата звернення: 12.11.2023).

ДЕПОРТАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФОРМА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Анна ПОЛІТОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права

Маріупольського державного університету

Відзначимо, що право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання належить до фундаментальних прав людини та передбачає можливість самостійно обирати місце проживання та перебування, а також право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну. Це право закріплено у Загальній декларації прав людини, 1948 р. (ст. 13) та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, 1966 р. (ст. 12). Разом з тим, в умовах воєнного стану людина обмежена у своїх правах, проте воєнні дії виступають тим чинником, що змушує населення переміщатися у безпечні місця для захисту свого життя (в даному випадку, на нашу думку, правильніше буде збереження свого життя).

Відповідно до IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, 1949 р., забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні (ст. 49) (підкресл. – автор) [1]. Однак окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру. Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. Особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території (ст. 49) [1].

Сьогодні багато говорять про депортацію українських дітей, проте це лише маленька частка того, що вчиняла Російська Федерація.

Так, зокрема, в аналітичному звіті «Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь» зазначено, що «вже з початку березня 2022 року стала надходити інформація про примусове вивезення українських громадян на території, що були окуповані до 24 лютого 2022 року, а пізніше – про їх депортацію на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь. Вивезення відбувалося з районів активних бойових дій, а також із зайнятих російською армією населених пунктів Київської, Чернігівської, Харківської, Сумської, Запорізької, Донецької, Луганської, Херсонської областей» [2]. І не можна порахувати точну кількість депортованих українських громадян, адже таке переміщення відбувалося цілими родинами і без їх обліку. Такі дії країни-агресорки свідчать про руйнацію сімейних і суспільних зв'язків, інтеграцію у чужий культурний контекст, що, у свою чергу, веде до травматичних переживань та завдання шкоди фізичному і психічному здоров'ю.

Отже, можна констатувати, що депортація цивільного населення з території їх проживання здійснюється на територію держави-окупанта чи іншої держави. Проте, використання у міжнародному гуманітарному праві такого терміну як «примусове переміщення» свідчить про насильницьке переміщення цивільного населення з території проживання на іншу територію у межах держави їхнього громадянства. окрім того, саме використання Російською Федерацією дітей, які в силу свого фізичного та розумового розвитку не можуть повною мірою усвідомлювати вчинення проти них протиправних діянь, має негативні наслідки. Це пов'язано не тільки з втратою наших маленьких громадян, а найстрашніше – психологічний примус, обмеження в інформуванні, втрата родинних зв'язків (не тільки матері та батька, брата або сестри, а в деяких випадках й бабусь, дідусів, тіток, дядька тощо).

Римським статутом Міжнародного кримінального суду, 1998 р., індивідуалізована відповідальність за найбільш тяжкі злочини, серед яких також й злочин проти людяності. У ч. 1 ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду вказано, що «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу:

- a) вбивство;
- b) винищення;
- c) обертання в рабство;
- d) депортація або насильницьке переміщення населення;
- e) ув'язнення або інше істотне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права;
- f) катування;
- g) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства;
- h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна виокремити, з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (у значенні пункту 3) мотивів, або за іншими ознаками, що загально визнані неприйнятними згідно з міжнародним правом, у поєднанні з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду;
- i) насильницьке зникнення осіб;
- j) злочин апартеїду;
- k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю (підкресл. – автор) [3].

У ч. 2 цієї ж статті надано тлумачення «депортація або насильницьке переміщення населення», під якими розуміють насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом [3].

Окрім того, на нашу думку, цікавим з точки зору практики, було б відзначити приклади притягнення до відповідальності Міжнародними трибуналами за «депортація або насильницьке переміщення населення». Так, наприклад, справа Stakić («Milomir Stakić», ICTY Appeal Judgement, 2006). Апеляційна палата визначила, що «депортація» як злочин проти людяності включає такі елементи (actus reus): примусове переміщення осіб шляхом висилки або інших форм примусу з території, де вони законно перебувають, через державний кордон (де-юре) або в певних випадках через фактичний кордон, без законних підстав згідно з міжнародним правом.

У справі *Krajišnik* («*Momčilo Krajišnik*», ICTY Appeal Judgement, 2009) підтверджено, що для злочину депортації не обов'язково, щоб переселення мало бути постійним. Суть злочину полягає в наявності примусового переміщення через кордон, тобто переселення має бути «*forced*» або «*by expulsion or other form of coercion*»

Зауважимо, що Законом України від 09.10.2024 № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» було внесено суттєві зміни до Розділу XX. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку Особливої частини КК України. Так, зокрема, законодавець привів у відповідність до ст. 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду положення Закону України про кримінальну відповідальність, серед яких, змінено назву ст. 438 з «Порушення законів та звичаїв війни» на «Воєнні злочини», доповнено ст. 442-1. Злочини проти людяності.

У ч. 1 ст. 442–1 КК України встановлена відповідальність за умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення:

1) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

2) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

3) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

4) згвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

5) обертання в рабство або торгівлі людьми;

6) насильницького зникнення;

7) незаконного позбавлення волі;

8) катування;

9) інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю (підкресл. – автор) [4].

Так, беззаперечно, що у національному законодавстві закріплено чітке розмежування між «депортацією» та «насильницьким переміщенням населення». Разом з тим, зауважимо, що у ситуації щодо українських дітей (їх депортація або насильницьке переміщення) за міжнародним кримінальним правом кваліфікація можлива за такими злочинами (при цьому можлива кваліфікація за одним або декількома), а саме:

1) Воєнний злочин незаконної депортації, як серйозне порушення Женевських конвенцій, відповідно до ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту;

2) Воєнний злочин незаконного переміщення, як серйозне порушення Женевських конвенцій, відповідно до ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту;

3) Воєнний злочин депортації, як «інше серйозне порушення» законів і звичаїв війни, відповідно до ст. 8(2)(b)(viii) Римського статуту;

4) Воєнний злочин примусового переміщення, як «інше серйозне порушення» законів і звичаїв війни, відповідно до ст. 8(2)(b)(viii) Римського статуту;

5) Злочин проти людяності у вигляді депортації передбачений ст. 7(1)(d) Римського статуту;

6) Злочин проти людяності у вигляді примусового переміщення передбачений ст. 7(1)(d) РС;

7) Злочин невинуватого затримки репатріації військовополонених або цивільних осіб, який визначається як «серйозне порушення» статтею 85(4)(b) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій.

8) Злочин проти людяності у вигляді тюремного ув'язнення або іншого тяжкого позбавлення фізичної свободи з порушенням основних норм міжнародного права відповідно до ст. 7(1)(e) Римського статуту;

9) Воєнний злочин незаконного позбавлення свободи, як серйозне порушення Женевських конвенцій, передбачений ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту;

10) Злочин геноциду, передбачений ст. 6(е) Римського статуту [5].

Разом з тим, як відзначає С.В. Семенов, «лише у 2023 році сотні тисяч жителів тимчасово окупованих територій отримали паспорти РФ за спрощеною процедурою, причому нерідко така паспортизація супроводжувалася примусом або залякуваннями. Примусова паспортизація стала однією з ключових складових стратегії Російської Федерації, спрямованої на інтеграцію окупованих територій до свого політичного, соціального та економічного простору, а також інструментом для депортації. Ця практика охопила широкий спектр заходів: від створення «виїзних обмежень» для осіб, які не оформили російські документи, до запуску інтенсивних інформаційних кампаній, що просувають ідею «русского мира» та підкреслюють «вигоди» від російського громадянства. Паспортизація також супроводжувалась введенням обов'язкової реєстрації за місцем проживання, примусовою участю в «місцевих виборах» під егідою окупаційної влади і, в деяких випадках, включенням мешканців до лав «територіальної оборони» чи інших збройних формувань. Услід за отриманням паспорта на людей часто чинився психологічний тиск з метою «переїзду» до віддалених регіонів Росії за програмами «переселення» або «працевлаштування»» [6, с. 179].

Відповідно до національного законодавства, такі діяння щодо депортації громадян України до Республіки Білорусь або Російської Федерації можуть кваліфікуватися і як воєнні злочини (ст. 438 КК України), і як злочини проти людяності (ст. 442-1 КК України). Але аналіз статистики Офісу Генерального прокурора України щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень та результатів їх досудового розслідування за січень-серпень 2025 р. показав, що ст. 442-1 КК України у переліку Розділ XX. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – відсутня, натомість у Єдиному державному реєстрі судових рішень така стаття є, але жодного судового вироку не ухвалено.

Так, сьогодні складно визначити як кваліфікувати такі діяння Російської Федерації, пов'язані з депортацією громадян України, адже ми маємо три варіанти:

- 1 – ч. 1 ст. 438. Воєнні злочини;
- 2 – ч. 1 ст. 442-1. Злочини проти людяності;
- 3 – за сукупністю ч. 1 ст. 438. Воєнні злочини, ч. 1 ст. 442-1. Злочини проти людяності.

Разом з тим, правоохоронні органи сьогодні діяння, вчинені щодо дітей, кваліфікують за ст. ст. 438. Воєнні злочини КК України. Але чи вірною є така кваліфікація і чи врахували ми всі обставини, покаже час, а поки ми не маємо жодного облікованого злочину проти людяності у формі депортації.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949: станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 24.09.2025).

2. Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь: Аналітичний звіт. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf (дата звернення: 24.09.2025).

3. Римський статут міжнародного кримінального суду: Статут Міжнар. судів від 17.07.1998: станом на 21 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 24.09.2025).

4. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 24.09.2025).

5. Справедливість для жертв злочинів, скоєних Російською Федерацією: кейс депортації та примусового переміщення осіб. Аналіз відкритих джерел у світлі Римського статуту Травень 2024. URL: https://www.nhc.nl/assets/uploads/2024/09/Towards-Justice-for-Victims_UA.pdf (дата звернення: 24.09.2025).

6. Семенов С.В. Депортація як інструмент демографічної зміни на окупованих територіях. Podilian Bulletin Agriculture Engineering Economics. 2025. № 46. С. 178–184. DOI: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2025-1.26> (дата звернення: 24.09.2025).

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Лілія ПОЛУНІНА

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри правового забезпечення
та правоохоронної діяльності
Київського інституту Національної гвардії України

Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року виникла проблема щодо визначення виду та кваліфікації злочинів, які вчиняють російські військові на українській території.

Правоохоронні органи України та міжнародні організації, які працюють на території України, щодня документують тисячі злочинів, які підпадають під категорію воєнних злочинів (масові та цілеспрямовані напади на цивільне населення, обстріли житлових районів, руйнування критичної інфраструктури, викрадення людей та ін.) та можуть також частково містити елементи злочинів проти людяності.

Злочини проти людяності належать до найтяжчих злочинів міжнародного характеру, що посягають на фундаментальні права та свободи людини, закріплені міжнародним правом. Їх визнання як окремої категорії правопорушень вперше закріплене у Статуті Нюрнберзького трибуналу (1945 р.) [1], а згодом – у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (1998 р.) [2]. В Україні відповідальність за такі діяння передбачена статтею 442-1 Кримінального кодексу України.

Відповідно, Статут Нюрнберзького трибуналу ((с) ст. 6) до злочинів проти людяності відносить: вбивства, винищення, поневолення, виселення та інші жорстокі дії, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів з метою вчинення будь-якого злочину [1]. Згодом Римський статут Міжнародного кримінального Суду значно розширив перелік злочинів проти людяності (ст. 7) і відносить до них наступні дії: «... а) вбивство; б) винищення;

с) обертання в рабство; d) депортація або насильницьке переміщення населення; е) ув'язнення або інше істотне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; f) катування; g) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства; h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна виокремити, з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (у значенні пункту 3) мотивів, або за іншими ознаками, що загально визнані неприйнятними згідно з міжнародним правом, у поєднанні з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду; i) насильницьке зникнення осіб; j) злочин апартеїду; k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю» [2].

В Україні відповідальність за такі діяння передбачена статтею 442-1 Кримінального кодексу України [3]. Злочини проти людяності включають наступні умисні дії, які вчинені в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення:

1) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

2) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

3) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

4) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

- 5) обертання в рабство або торгівлі людьми;
- 6) насильницького зникнення;
- 7) незаконного позбавлення волі;
- 8) катування;
- 9) інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю [3].

Перш ніж перейти до розгляду поняття та структури криміналістичної характеристики злочинів, необхідно визначитись із поняттям «злочинів проти людяності». В українській мові паралельно вживають два переклади терміну – «злочини проти людства» та «злочини проти людяності». Наприклад, в українській версії Конвенції «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» вжито слово «людство», а у тексті Європейської конвенції «Про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів» – слово «людяність». З філологічної точки зору, обидва терміни є правильними, але мають трохи різне значення. Так, «злочини проти людяності» – це злочини, що завдають шкоди людині – здоров'ю, добробуту, честі. Вони належать до кримінально караних діянь. Це вбивство, доведення до самогубства, побої, катування, ненадання допомоги особі в небезпеці, незаконне позбавлення волі, захоплення заручників, торгівля людьми, експлуатація дітей, зґвалтування, розбещення неповнолітніх. Натомість «злочини проти людства» несуть загрозу не конкретній людині, а людській спільноті, докільлю, порушують правила людського співжиття. Вони караються не тільки законами певної країни, а й міжнародним законодавством. Це пропаганда війни, планування та ведення війни, застосування зброї масового знищення, піратство, хуліганство на вулиці, наруга над могилою, жорстоке поводження з тваринами, забруднення довкілля, створення злочинної організації, бандитизм, терористичний акт. Таким чином, злочини проти людства є одночасно злочинами проти людяності, але не всі злочини проти людяності є одночасно злочинами проти всього людства [4, с. 70–71].

Криміналістична характеристика необхідна для того, щоб допомагати виробляти певні методики щодо розкриття кримінальних

правопорушень; розробляти модельні програми розкриття кримінальних правопорушень; сприяти правильному спрямуванню розслідування певного виду кримінального правопорушення. Вона виступає для органу розслідування певним підґрунтям інформаційного характеру, сукупністю даних щодо певної групи кримінальних правопорушень [5, с. 20–21].

Криміналістична характеристика є інформаційною моделлю, що описує на якісно-кількісному рівні типові ознаки і властивості певної групи (виду) злочинів. Структура криміналістичної характеристики розкриває її зміст, тобто елементи злочину, які підлягають опису. Порівняльний аналіз запропонованих науковцями-криміналістами структур криміналістичних характеристик дозволяє стверджувати, що, в основному, вони описують чотири сторони злочину: 1) предмет безпосереднього посягання; 2) спосіб вчинення злочину в його широкому розумінні; 3) типову обстановку – «слідову картину» в її широкій інтерпретації; 4) особу злочинця [6, с. 419].

На нашу думку центральне місце в криміналістичній характеристиці даного виду злочину займають: 1) предмет злочинного посягання; 2) спосіб вчинення злочину; 3) обстановка вчинення злочину; 4) сліди злочину та механізм їх утворення; 5) особа злочинця.

У кримінально-правовій науці та міжнародному праві предметом злочинів проти людяності визнаються: 1) життя та фізична недоторканність людини (вбивства, знищення, катування, заподіяння тяжких страждань); 2) свобода та особиста недоторканність (депортація, насильницьке переміщення, ув'язнення, переслідування та ін.); 3) гідність людини (рабство, сексуальне поневолення, расова чи етнічна дискримінація); 4) основні права людини, гарантовані міжнародним правом, – право на життя, фізичну свободу, рівність незалежно від раси, національності, релігії, політичних переконань.

Отже, предметом цих злочинів є сама людина, як носій основних невід'ємних прав та свобод, а також основоположні цінності людяності – життя, гідність, свобода, рівність.

Типовими способами вчинення злочинів проти людяності є: 1) масові вбивства та катування; 2) насильницькі депортації; 3) переслідування певних груп населення за різними ознака-

ми (національність, професія, віросповідання, стать, вік та ін.); 4) організоване застосування збройних формувань та органів державної влади.

Такі злочини здебільшого здійснюються в умовах воєнних конфліктів, окупаційних режимів або за умов існування тоталітарних систем. Особливу роль відіграє пропаганда, що використовується для виправдання зазначених протиправних дій, які у міжнародному праві і за національним законодавством кваліфікуються як злочини.

Під час вчинення всіх видів злочинів проти людяності залишається значний обсяг матеріальних та інформаційних слідів. Зокрема, місця масових поховань, руйнування інфраструктури, медичні документи, архівні матеріали, показання свідків та потерпілих; цифрові докази (фото-, відеоматеріали, супутникові знімки).

Сучасна криміналістика активно використовує всі можливі методи судово-медичної експертизи, інших видів експертиз, криміналістичної фотографії та цифрові технології для правильного і якісного документування злочинів проти людяності та, в подальшому, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Суб'єктами розглядуваних видів злочинів здебільшого виступають представники окупаційної влади або посадові особи країни агресора, військові командири, військовослужбовці армії РФ, лідери політичних чи воєнізованих угруповань. Для них характерні жорстокість, ідеологічна вмотивованість та підпорядкування злочинним наказам. Також важливе значення відіграє почуття безкарності.

Потерпілими переважно стають великі групи цивільного населення, етнічні, релігійні та політичні спільноти, які не мають можливості захиститися.

Отже, злочини проти людяності становлять загрозу міжнародному миру та безпеці. Розгляд елементів криміналістичної характеристики злочину дасть можливість правоохоронним органам виробити ефективні методи розкриття та розслідування, спрямовані на виявлення винних та забезпечення справедливості для потерпілих. В умовах сучасного воєнного конфлікту в Україні ця проблема набуває особливої актуальності для світової спільноти та міжнародного права загалом.

Список використаних джерел:

1. Статут Нюрнберзького трибуналу. URL: https://zakononline.ua/documents/show/140950___140950 . (дата звернення: 20.09.2025).
2. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Міжнародний документ від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text . (дата звернення: 20.09.2025).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 20.09.2025).
4. Термінологічний словник міжнародного гуманітарного права / О.М. Волуйко, Л.В. Полуніна. Київ: КІ НГУ, 2024, 148 с.
5. Полуніна Л.В. Методика розслідування незаконного збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ун-т. держ. фіскал. служ. Укр. Ірпінь, 2021. 250 с.
6. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. К. Кондор, 2005. 588 с.

ГЕНОЦИД ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУДОВОГО РОСЛІДУВАННЯ

Надія ПОПЛАВСЬКА,

старший судовий експерт
сектору будівельних, земельних досліджень
та оціночної діяльності
відділу товарознавчих, економічних, будівельних,
земельних досліджень та оціночної діяльності
Житомирського НДЕКЦ МВС України

Збройна агресія Російської Федерації проти України, яка триває з 2014 року та набула відкритого і масового характеру з 24 лютого 2022 року, вивела на перший план питання юридичної кваліфікації скоєних злочинів. Окрім численних воєнних злочинів та злочинів проти людяності, дедалі більше обґрунтовано постає питання про наявність ознак геноциду у діях РФ проти українського народу.

Згідно з Конвенцією ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 1948 року (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948), геноцидом вважається будь-яка з низки дій, вчинена з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. До таких дій належать: убивства членів групи; завдання серйозних тілесних або психічних ушкоджень; навмисне створення таких умов життя, що ведуть до знищення групи; насильницьке переміщення дітей; запобігання народженню тощо [1].

У контексті сучасної війни РФ проти України ці ознаки можна прослідкувати в низці масових злочинів, а саме:

- масових убивствах цивільного населення в Бучі, Ірпені, Ізюмі, Маріуполі;

- примусовій депортації понад 19000 українських дітей на територію Росії (за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини) [3];

- систематичному знищенні об'єктів критичної інфраструктури;
- риториці державних органів РФ, яка заперечує існування української нації як окремої етнічної спільноти [4].

Ці дії мають ознаки не лише воєнних злочинів, а й геноциду – в частині наявності умислу знищити українців як національну групу.

Ключовим у доказуванні геноциду є доведення «особливого наміру» – «*dolus specialis*», який відрізняє геноцид від інших злочинів міжнародного характеру. Такий намір може бути встановлений не лише через прямі вказівки, а й на основі сукупності обставин: офіційних заяв посадовців, пропагандистських матеріалів, характеру дій на окупованих територіях [5].

Особливу тривогу викликає насильницьке переміщення дітей. Згідно з оцінками ЮНІСЕФ та ООН, дії РФ щодо перевезення українських дітей до своєї території супроводжуються спрощеною процедурою «усиновлення» та зміною особистих даних, що прямо порушує статтю II(е) Конвенції про геноцид [1], [3].

Щодо правових механізмів відповідальності, ключову роль відіграє «Міжнародний кримінальний суд» (МКС), що функціонує на підставі Римського статуту (Rome Statute of the International Criminal Court, 1998) [2]. Попри те, що Україна не ратифікувала Римський статут, вона двічі визнала юрисдикцію МКС (у 2015 і 2016 роках), що дозволяє розглядати справи про злочини, скоєні на її території.

У березні 2023 року МКС видав ордер на арешт президента РФ за депортацію українських дітей [6], що стало першим юридично закріпленим кроком у напрямку міжнародного переслідування. Водночас тривають збори доказів, які мають потенціал бути використаними для пред'явлення обвинувачення саме у геноциді. Як відзначає Кассезе, доведення наміру геноциду є складним, проте можливим при належному документуванні [5].

У національному вимірі Україна також активізувала зусилля. Створено Офіс документування воєнних злочинів при Офісі Генерального прокурора, ведеться база «Єдиний доказ», а в червні 2024 року ухвалено законопроект про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо гармонізації з нормами Римського статуту [4].

У підсумку, юридичне визнання геноциду РФ проти України має не лише символічне, а й практичне значення. Воно дозволить:

- притягнути до відповідальності вище політичне і військове керівництво РФ;
- створити правові підстави для репарацій і компенсацій постраждалим;
- закріпити історичну правду в міжнародному праві.

Для цього необхідно забезпечити ратифікацію Римського статуту, продовжити фіксацію злочинів, посилити міжнародну адвокацію та співпрацю з партнерами.

Одним із ключових інструментів для забезпечення належної відповідальності за злочини геноциду є ефективне документування та збереження доказової бази. Особливо це актуально з огляду на складність доказування суб'єктивної сторони складу злочину геноциду – «особливого наміру» знищення національної групи. Відповідно до практики Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (ICTR) та Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (ICTY), докази цього наміру можуть включати:

- характер і масштаби вчинених дій;
- повторюваність злочинів у різних географічних точках;
- публічні заяви керівництва держави-агресора;
- спрямованість атак проти окремої групи населення [5].

У випадку України, багато з цих критеріїв уже мають документальне підтвердження. Такі матеріали можуть і повинні бути включені до доказової бази [4].

Варто також звернути увагу на питання юридичної кваліфікації злочинів РФ у контексті геноциду на національному рівні. Відповідно до Кримінального кодексу України (ст. 442), геноцид є злочином, за який передбачено найсуворіше покарання. Проте правозастосовча практика у цій сфері лише починає формуватись. Наразі в Україні відкрито кілька кримінальних проваджень за ознаками геноциду, зокрема за фактами депортації дітей, але жодне ще не доведено до обвинувального вироку [4].

Ключовою проблемою залишається недостатня імплементація норм міжнародного кримінального права в українське законодавство, що обмежує можливості правоохоронних органів ефективно здійснювати розслідування таких злочинів. Прийняття у 2024 році

закону про гармонізацію Кримінального кодексу України з Римським статутром є позитивним кроком, однак необхідна також підготовка фахівців, розробка методик фіксації злочинів та системне навчання для суддів і прокурорів.

З огляду на наявність складових міжнародного збройного конфлікту, застосування положень доктрини командної відповідальності (command responsibility) також має бути предметом уваги. Вона дозволяє притягати до відповідальності не лише безпосередніх виконавців, а й вищих посадових осіб, які знали або мали знати про вчинення злочинів і не запобігли їм [5], [6].

У цьому контексті слід посилити взаємодію між українськими слідчими органами, міжнародними правозахисними структурами та судами інших держав у межах принципу «універсальної юрисдикції». Деякі країни Європи (зокрема Німеччина, Литва, Іспанія) уже відкрили національні провадження проти громадян РФ за злочини, вчинені на території України.

Окрему увагу варто приділити захисту жертв геноциду та забезпеченню їхніх прав. Юридичне визнання геноциду має мати не лише символічне, але й компенсаційне значення. Постраждалі особи мають право на відшкодування шкоди, збереження пам'яті, доступ до правди та справедливого суду. Це відповідає загально-визнаним стандартам перехідного правосуддя (transitional justice), які Україна має інтегрувати у свою політику післявоєнного відновлення.

У підсумку, кваліфікація дій РФ як геноциду є не лише юридично обґрунтованою, а й морально необхідною. Вона повинна базуватись на ретельному документуванні, належній доказовій базі, тісній міжнародній співпраці та ефективному правозастосуванні. Україна має шанс не лише добитись справедливості для себе, а й створити прецедент у світовому праві, який зміцнить механізми захисту від геноциду для інших народів у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Amnesty International. Порушення прав дітей на тимчасово окупованих територіях України у 2022–2024 рр. \Електронний ресурс]. – 2024. – Режим доступу: [<https://amnesty.org/ua/reports/children-rights-violations-ukraine-2024>](<https://amnesty.org/>)

ua/reports/children-rights-violations-ukraine-2024) – Дата звернення: 20.09.2025.

2. Cassese, A. *International Criminal Law*. – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 450 p.

3. *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. – 1948. – United Nations Treaty Series, Vol. 78, p. 277.

4. International Criminal Court. Warrant of arrest for Vladimir Putin. – 17 March 2023. – \[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int> – Дата звернення: 20.09.2025.

5. Krstić case (Prosecutor v. Radislav Krstić), Case No. IT-98–33. – ICTY, 2001. – \[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icty.org/case/krstic> – Дата звернення: 20.09.2025.

6. Office of the Prosecutor General of Ukraine. Аналітичний звіт щодо депортації дітей з території України. – Київ, 2024. – 48 с.

НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ В МОРСЬКІЙ ВІЙНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Денис РАБОМІЗО,

аспірант Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

Наталія ХЕНДЕЛЬ,

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

Застосування у сучасному збройному конфлікті новітніх технологій ведення бойових дій створює нові виклики для міжнародного гуманітарного права. Зокрема це стосується використання безпілотних систем/апаратів (дронів) [13]. Не стало винятком ведення бойових дій в морських просторах та щодо портової інфраструктури, з використанням безпілотних морських систем/апаратів (дронів) (далі – БМС) та безпілотних повітряних систем/апаратів (дронів) (далі – БПС).

Масштаби їх використання Україною під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією РФ проти України, дозволяють констатувати перетворення БМС в окремий вид зброї, що здатний завдавати суттєвої шкоди супротивнику навіть при асиметричному співвідношенні сил та значно обмежувати дії військово-морських кораблів [11].

Звісно використання безпілотних систем/апаратів має оцінюватися не лише в контексті військової стратегії, але й через призму міжнародного гуманітарного права, зокрема статті 36 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (ДП І).

Окрім застосування загальних принципів і норм міжнародного гуманітарного права щодо методів і засобів ведення війни (зо-

крема, звичаєвого міжнародного гуманітарного права і ДП І, із застереженням статті 49(3) ДП І. Це застереження передбачає, що «положення цього розділу [Розділ 1 Загальний захист від наслідків воєнних дій Частини IV Цивільне населення ДП І] застосовуються до будь-яких воєнних дій на суші, у повітрі або на морі, які можуть завдати шкоди цивільному населенню або цивільним об'єктам, що розміщені на суші. Вони також застосовуються до всіх нападів з моря або з повітря на об'єкти, що розміщені на суші, але не торкаються будь-яким чином норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів на морі або в повітрі)», слід враховувати спеціальні норми щодо права збройних конфліктах на морі [5], які містяться в Керівництві Сан-Ремо по міжнародному праву щодо збройних конфліктів на морі 1992 року [4], а також деяких діючих Гаазьких конвенціях 1907 року щодо морської війни.

Також врахуванню підлягають загальні норми міжнародного морського права в контексті можливості третіх держав використовувати міжнародні простори Світового океану для правомірних видів діяльності.

БМС активно використовуються для проведення розвідувальних операцій, атак на військові кораблі, військово-морські бази та портову інфраструктуру, яка використовується у військових цілях, інші об'єкти, що відповідають критеріям військової цілі відповідно до міжнародного гуманітарного права (стаття 52(2) ДП І), наприклад, міст через Керченську протоку.

При застосуванні будь-яких видів бойових дронів – повітряних, наземних, морських – діють усі принципи операційного міжнародного гуманітарного права, зокрема, принципи розрізнення, пропорційності і вжиття запобіжних заходів. Сучасний збройний конфлікт об'єднує війну новітніх технологій і класичну війну, а міжнародний збройний конфлікт між рф та Україною демонструє як військово-вий вимір цього питання, так і правовий [13].

Можна констатувати, що Україна дотрималася принципу розрізнення під час нападів на військові кораблі рф в Севастопольській бухті [2; 16], Новоросійську та інших місцях (4 серпня 2023 року під час атаки бази флоту рф в Новоросійську було пошкоджено великий десантний корабель «Оленегорський горняк» [1]; в ніч з 31 січня на 1 лютого 2024 року морські дрони атакували корабель рф «Івановець» [15]; 5 березня 2024 року був потоплений корабель

рф «Сергей Котов» [12]), а також на міст через Керченську протоку [3]. Останній є об'єктом «подвійного використання» у зв'язку із експлуатацією мосту для перевезення військових вантажів і вантажів подвійного призначення [10], у зв'язку з чим він робить ефективний внесок у військові дії і надає значну військову перевагу росії, тобто повністю відповідає критеріям військової цілі за статтею 52(2) ДП I та пункту 40 Керівництва Сан-Ремо.

Натомість, широке застосування росією дронів-камікадзе типу «Шахед» для ударів по об'єктах цивільної портової інфраструктури України є прикладом системного порушення принципу розрізнення при застосуванні новітньої зброї, що є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права [6; 8; 9; 14]. Прикладом порушення принципів розрізнення є атаки рф за допомогою БПС на зернові елеватори в Ізмаїлі 23 серпня 2023 року [7], тобто порушенням відповідних методів ведення війни.

Слід зазначити, що на відміну від БМС, застосування яких зараз здійснюється під керівництвом оператора, БПС частіше відносяться до безпілотних автоматичних систем, програмування яких здійснюється перед запуском, що виключає можливість (1) оцінки цілі під час безпосередньої атаки; (2) відміну атаки/зміну цілі при зміні обставин та характеру цілі.

Ці недоліки відсутні у керованих БМС, але вони можуть містити загрози, які слід враховувати при плануванні нападу для дотримання основних принципів міжнародного гуманітарного права, зокрема принципів вжиття запобіжних заходів і пропорційності:

(1) при плануванні атак на військові цілі у військово-морських базах і портах противника важливим є чітка ідентифікація цілі нападу та дотримання принципу пропорційності;

(2) під час здійснення нападів на військові кораблі або військово-допоміжні судна противника в морських просторах необхідно забезпечити чітку ідентифікацію військової цілі;

(3) враховувати спеціальні вимоги міжнародного права, які застосовується до театру морської війни;

(4) при атаках на об'єкти подвійного призначення необхідно врахувати можливість динамічної зміни обставин. Особливу увагу слід приділяти перевірці змін обставин безпосередньо перед атакою, що має забезпечити дотримання принципу пропорційності та вжиття необхідних запобіжних заходів;

(5) передбачити відповідні заходи на випадок втрати керування БМС, враховуючи потенційну загрозу для торговельних суден, цивільних об'єктів або цивільних осіб при потраплянні некерованого апарату на берег.

На нашу думку, при застосуванні БМС у морських просторах, які використовуються для торговельного мореплавства або є прилеглими до держав, які не є стороною міжнародного збройного конфлікту, доцільним є вжиття заходів із загального інформування Міжнародної морської організації, прибережних держав та інших учасників торговельного мореплавства про потенційну можливість застосування в таких регіонах БМС.

Отже, застосування таких новітніх технологій, таких як БМС та БПС, у сучасному міжнародному збройному конфлікті відкриває нові можливості для досягнення військових цілей, але водночас створює виклики для дотримання основних принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій.

Україна демонструє дотримання цих принципів під час ведення бойових дій за допомогою безпілотних систем, зокрема при атаках на об'єкти з підтвердженим військовим статусом, як-от військові кораблі РФ, військово-морські бази РФ, міст через Керченську протоку. Навпаки, РФ демонструє системне та серйозне порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема принципу розрізнення при застосуванні дронів-камікадзе для ударів по цивільній портовій інфраструктурі України, такий як зернові елеватори, цивільна портова інфраструктура, що є ймовірними воєнними злочинами.

Список використаних джерел:

1. Атака на базу флоту РФ у Новоросійську: пошкоджений корабель «Оленегорский горняк» – BBC News Україна. BBC News Україна. 04.08.2024. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66403178> (дата звернення: 18.03.2025).

2. Відео атаки підводних дронів на російські кораблі у Севастополі, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=O0glD242Znw> (дата звернення: 14.09.2025).

3. Кацімон О. Волонтери забезпечили «найкращий зв'язок у світі» на морських дронах Sea Baby, які вдарили по Кримському мосту. Суспільне. Новини. 25.11.2023. URL: <https://suspilne>.

media/625021-volonteri-zabezpecili-najkrasij-zvazok-u-sviti-namorskih-dronah-sea-baby-aki-vdarili-po-krimskomu-mostu-sbu/ (дата звернення: 12.08.2025).

4. Керівництво Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі 1994 року. Сайт МКЧХ. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400087258a.pdf>

5. Короткий Т., Кориневич А. Право війни на морі: основні джерела та інститути. Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського: моногр. / авт. кол.; за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. Львів; Одеса: Фе-нікс, 2017. С. 522–544.

6. Коршак Н. Армія РФ ударила по Одеському порту касетною ракетою – голова ОВА. Суспільне Одеса. 12.03.2025. URL: <https://suspilne.media/odesa/969003-armia-rf-udarila-po-odeskomu-portu-kasetnou-raketou-golova-ova/> (дата звернення: 12.08.2025).

7. Наконечна Є., Чайковська В. Російські дрони знищили вночі в Ізмаїлі 13 тисяч тонн зерна. DW. 23.08.2023. URL: <https://www.dw.com/uk/rf-atakuvala-dronami-odesinu-v-portu-izmaila-zniseno-13-tisac-tonn-zerna/a-66605169> (дата звернення: 20.09.2025).

8. Росія завдала удару по порту в Чорноморську: загинула 1 людина, ще 7 поранено – Українська правда. 04.07.2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/07/4/7464125/> (дата звернення: 17.03.2025).

9. Росіяни атакували морський порт у Чорноморську. Ukrainian Shipping Magazine. 31.01.2025. URL: <https://usm.media/rosijany-atakuvaly-morsjkyj-port-w-czornomorsjku/> (дата звернення: 17.09.2025).

10. РФ використовує Кримський міст для забезпечення власної військової агресії – МЗС. Укрінформ. 18.03.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3737067-rf-vikoristovue-krimskij-mist-dla-zabezpecenna-vlasnoi-vijskovoi-agresii-mzs.html> (дата звернення: 18.09.2025).

11. Україна створює перший у світі флот морських дронів: на нього збиратимуть через United24. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Офіційне інтернет-представництво Президента України. 11.11.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-stvoryuye-pershij-u-sviti-flot-morskih-droniv-na-po-79089> (дата звернення: 17.09.2025).

12. Українські морські дрони потопили ще один корабель ЧФ РФ: патрульний «Сергей Котов». Defense Express. 05.03.2024. URL: https://defence-ua.com/news/ukrajinski_morski_droni_potopili_sche_odin_korabel_chf_rf_patrulnij_sergej_kotov-14642.html (дата звернення: 18.09.2025).

13. Хендель Н., Короткий Т. Новітні технології у збройних конфліктах та міжнародне гуманітарне право. Інформаційне агентство «Українське право». 17.09.2024. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/novitni-tekhnologiyi-u-zbroynykh-konfliktakh-ta-mizhnarodne-gumanitarne-pravo/ (дата звернення: 17.09.2025).

14. Черговий масований повітряний удар Росії по Одесі пошкодив порт, зернову інфраструктуру, готель. Голос Америки. 25.09.2023. URL: <https://www.holosameryky.com/a/raketnyi-udar-rosiyi-po-odesi/7283226.html> (дата звернення: 17.09.2025).

15. BBC News Україна. Атака дронів на «Івановец». Перші кадри і що відомо про корабель, 2024. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=E4xQfVValdQ> (дата звернення: 12.09.2025).

16. Youtube Відео – «Морський малюк» дав жару! СБУ показала унікальні кадри атаки на Кримський міст – Сторінка відео – tsn.ua. ТСН.ua. 16.08.2023. URL: <https://tsn.ua/youtube/morskiy-malyuk-dav-zharu-sbu-pokazala-unikalni-kadri-ataki-na-krimskiy-mist.html> (дата звернення: 18.09.2025).

ТРУДНОЩІ РОЗСЛІДУВАННЯ ГЕНОЦИДУ В УКРАЇНІ

Олена РЯШКО,

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

факультет № 1

Львівського державного університету внутрішніх справ

Розслідування геноциду являє собою досить складну логічну структуру проведення досудового розслідування, що містить значний обсяг процесуальних дій. Особи, які уповноважені на здійснення такого роду розслідувань, мають володіти необхідними знаннями та бути висококваліфікованими у цій галузі.

Цілком зрозуміло, що з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну національна система кримінальної юстиції зазнала нових викликів та труднощів щодо ефективної протидії новому, для більшості слідчих та прокурорів, виду злочинності – міжнародним (транскордонним) злочинам, кількість яких щоденно зростає. Такі посягання є порушенням державою міжнародно-правових норм, що мають основоположне значення для забезпечення міжнародного миру і безпеки, захисту людської гідності та довкілля. Відповідно, злочини, які віднесено до міжнародно-правових злочинів, тобто суспільно небезпечні умисні посягання на життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, основи існування держав і народів – міжнародний мир і міжнародну безпеку розслідуються Міжнародним кримінальним судом.

Той факт, що російські війська вчиняють такі звірства в Україні, не дивує з трьох основних причин. По-перше, російські військові мають жажливий досвід безпосередніх нападів на цивільних осіб або невибіркового перетворення їх на жертв як в Чечні, так і в Сирії. По-друге, Кремль загорнувся в жорстку ультранационалістичну ідеологію, яка вважає українську державу, що схиляється до Заходу, нелегітимною та значною політичною та культурною загрозою для росії, що розбиває давній міф про те, що президент путін є прагматичним, а не ідеологічним. Це саме той світогляд, який зазвичай асоціюється з винуватцями звірств, і який, як зазначає провідний

історик Тімоті Снайдер, передбачає ефективне стирання будь-якого почуття незалежної національної ідентичності України, яке Путін представляє як штучне відхилення від міфічної єдиної російської нації. По-третє, воєнні зусилля Росії переросли в застійну кампанію, в якій конвенційна тактика не досягла цілей Путіна. Це є класичним сценарієм, подібним до радянського вторгнення в Афганістан між 1979 та 1989 роками, за яким досить жорстокі уряди часто вдаються до звірств для тероризування своїх опонентів, аби вони здалися [1]

Необхідно зазначити, що ст. 438 ККУ є ключовим інструментом для притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів. У свою чергу, ефективне розслідування таких злочинів вимагає тісної співпраці між національними та міжнародними органами, а також вдосконалення законодавчої бази для забезпечення справедливості та дотримання норм міжнародного права, але на практиці, розслідуючи даного виду злочини, слідчі, прокурори відчують певні труднощі, а саме відсутність чітких формулювань. Наприклад, деякі терміни, використані в ст. 438 ККУ, не мають чітких визначень у національному законодавстві, що ускладнює їх застосування, тому для ефективного застосування ст. 438 ККУ необхідно забезпечити її відповідність нормам міжнародного права. Також, існує проблема щодо зібрання доказів, так як в умовах збройного конфлікту складно забезпечити належний збір та збереження доказів, особливо це стосується тимчасово окупованих територій, а також нагальною є проблема забезпечення захисту свідків та потерпілих, тому що важливо гарантувати безпеку осіб, які надають свідчення, особливо в умовах триваючого конфлікту [2, с. 387]

Усі найтяжчі міжнародні злочини (злочин агресії, геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності) є контекстуальними злочинами, тобто в їх структурі виокремлюються певні контекстуальні елементи, які носять також характер розмежувальних ознак у випадку конкуренції відповідних норм кримінального законодавства про «загально-кримінальні» та міжнародні злочини (наприклад, для воєнних злочинів – це зв'язок діяння зі збройним конфліктом, для злочинів проти людяності – широкомасштабність або систематичність нападів на цивільне населення, для геноциду – спеціальний намір). Одним із завдань структурного розслідування – це встановлення контекстуальних обставин, що необхідно не лише для кримі-

нально-правової кваліфікації, але й в цілому для організації, планування розслідування [3, с. 659]

Варто зазначити, що під час досудового розслідування воєнних злочинів досить часто постають проблеми кваліфікації і розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень. Так, поряд із кваліфікацією за ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», може бути кваліфіковано за такими складами злочинів як: - ст. 127 «Катування»; – ст. 373 «Примушування давати показання»; – ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»; – ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження»; – ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» – ст. 126 «Побої і мордування»; – ст. 129 «Погроза вбивством» та інші. Принциповим під час розмежування цих злочинів із воєнними злочинами є обстановка його вчинення. Так, злочини, передбачені ст. 438 КК України, вчиняються лише в умовах збройного конфлікту (за національним законодавством – в умовах воєнного стану). Вчинення інших злочинів (катування, тілесні ушкодження, побої, мордування тощо) не прив'язуються до певної обстановки.

Для правової аргументації того, що дії російської федерації під час повномасштабної агресії проти України є геноцидом українського народу, необхідно встановити, що вони: а) спрямовані проти групи людей за ознакою їх приналежності до певної нації, етносу, раси чи релігії; б) мають на меті повне чи часткове знищення цієї групи людей; в) полягають принаймні в одній із форм, передбачених у вказаних вище міжнародних актах [4, с. 14–15]

Однією з перешкод на шляху кваліфікації злочинів росії проти України геноцидом є факт недостатнього документування діянь, що можуть становити злочин геноциду, труднощі щодо повноцінного збирання доказів, опитувань свідків, відсутність спеціальних баз даних тощо. Окрім проблеми невизнання міжнародною спільнотою факту вчинення росією злочину геноциду проти України, на превеликий жаль, мають місце проблеми та перешкоди саме на національному рівні. Так, об'єктивною перешкодою для кваліфікації діянь росії злочином геноциду, ефективного розслідування справ та документації всіх доказів є наявність суттєвих прогалин у національному законодавстві. Через застарілість норм кримінального та кримінально-процесуального права, які не відповідають нормам і принципам міжнародного права (міжнародного гуманітарного

та кримінального права), органам державної влади складно кваліфікувати й розслідувати злочини росії проти України у контексті міжнародних злочинів. Зрештою, нагальною проблемою є розбіжність між нормами на папері та їх застосуванням на практиці.

У цьому контексті серйозним викликом є недостатній рівень знань у галузі міжнародного права (міжнародного гуманітарного та кримінального права, міжнародного захисту прав людини) серед працівників органів прокуратури, правоохоронних органів та органів судової влади. Через брак знань працівники згаданих органів не можуть ефективно та швидко розслідувати і розглядати справи про злочини росії в межах категорій міжнародних злочинів, що уповільнює весь процес правосуддя й ускладнює кваліфікацію злочинів як воєнних чи злочину геноциду. Втім, окрім зазначених проблем, є і більш поверхневі недоліки, наприклад, некоректне використання термінології, що розмиває поняття і сприйняття широкого загалу й призводить до неправильного використання термінології міжнародного права. Журналісти й окремі юристи і досі використовують термін «злочини проти людства», що не відповідає англomовній термінології та не має нічого спільного із категорією міжнародних злочинів, закріплених у Римському статуті та статутах міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*.

Однією з головних перешкод на шляху до визнання сукупності злочинів проти України злочином геноциду є політичний аспект питання. Доволі часто відбувається посилення на вже сформовані й усталені в міжнародній практиці позиції та думки лідерів іноземних держав і високопосадовців міжнародних організацій. Проте ключовим залишається питання, наскільки важливою є політична складова та чи варто робити її еквівалентною правовій складовій. Головною проблемою у цьому контексті є розгляд кваліфікації злочинів геноцидом тільки з політичного погляду, що ґрунтується на національних інтересах і політичній позиції іноземних урядів.

Відповідно постає питання, чи готові вони відійти від усталеного підходу, за яким злочин геноциду є надто серйозним і тяжким міжнародним злочином, що потребує надмірної доказової бази. Окрім цього, політична складова питання полягає у двох факторах: 1. Рівні пов'язаності уряду іноземної держави з державою-агресором і державою-жертвою. 2. Колишні держави-колонізатори мають особливий страх щодо публічного обговорення та кваліфікації зло-

чинів злочином геноциду (такий підхід обґрунтовується ризиком притягнення їх самих до відповідальності за ті порушення прав людини та, в окремих випадках, злочини геноциду, які вони вчиняли проти корінного населення та своїх колоній).

Існують ознаки того, що військово-політичне керівництво РФ має намір частково знищити українців за критерієм національності (nation criteria), що проявляється в системному викраденні людей, вбивствах патріотично налаштованих громадян на окупованих територіях, викраденні та депортації дітей, перешкоджанні освітньому процесу тощо. Наразі органи прокуратури переглядають всі провадження на наявність патернів поведінки, що свідчать про геноцидальний умисел та виокремлюють їх в окреме провадження, що дозволяє кваліфікувати такі дії як злочин геноциду. На відміну від воєнних злочинів чи злочинів проти людяності, де важливі масштаби і системність, геноцид має передбачати намір повністю або частково знищити одну з захищених груп (расову, релігійну, національну або етнічну). Іншими словами – необхідно довести умисел на часткове знищення українців за національним критерієм. Поки остаточної юридичної кваліфікації ні з боку України, ні з боку інших юрисдикцій немає.

Список використаних джерел:

1. Джонатан Лідер Мейнард. Чи відбувається геноцид в Україні? Пояснення експерта про індикатори й оцінки. 6 квітня 2020 року <https://www.justsecurity.org/81015/is-genocide-occurring-in-ukraine-an-expert-explainer-on-indicators-and-assessments-ua/>.

2. Соловйова О.В. Міжнародна співпраця у розслідування воєнних злочинів: механізми та перспективи впровадження в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. № 4/2025. С. 386–388.

3. Пашковський М.І. Структурні розслідування міжнародних злочинів: досвід Німеччини. Юридичний науковий електронний журнал. № 11/2023. С. 656–661. С. 659

4. Андрушко А. Проблемні питання кваліфікації геноциду в контексті російсько-Української війни. Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні. Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу 14–15 березня 2024 року, м. Київ. Київ: Алерта, 2024. 344 с.

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ТАКТИЦІ ДОПИТУ У ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ

Діана СЕРГЄЄВА

головна наукова співробітниця
Національної академії Служби безпеки України,
докторка юридичних наук, професорка,
заслужена юристка України,
почесна членкиня Асоціації поліграфологів України

У сучасній системі розслідування міжнародних злочинів – геноциду та злочинів проти людяності – особливу складність становить отримання достовірних показань від осіб, які перебувають у стані психотравми, мають ретроспективну пам'ять подій і високий рівень емоційного напруження. У таких ситуаціях звичайні тактичні прийоми допиту не завжди дозволяють відтворити об'єктивну картину. Тому актуалізується питання використання допоміжних психофізіологічних методів, серед яких поліграф виступає як інструмент верифікації достовірності показань та оптимізації тактичного контакту між слідчим і допитуваним.

Криміналістична сутність поліграфа полягає не у визначенні істинності висловлювань у прямому сенсі, а у фіксації фізіологічних реакцій організму, що супроводжують процеси психічного напруження, пов'язаного зі сприйняттям або відтворенням неправдивої інформації. У контексті допиту це дозволяє оцінити психоемоційний стан особи, виявити реакції на контрольні або релевантні питання та відповідно скоригувати подальшу тактику допиту.

Науково доведено, що ефективність застосування поліграфа визначається не технічними параметрами пристрою, а рівнем кваліфікації поліграфолога, коректністю підготовки запитань і дотриманням психологічних умов тестування. Водночас важливо підкреслити, що результати поліграфа не мають самостійного доказового значення, але можуть бути використані як орієнтовна інформація для перевірки показань, побудови версій і формуван-

ня лінії допиту. Такий підхід відповідає позиції українських судів і міжнародних стандартів доказування, де домінує принцип оцінки всіх доказів у сукупності.

Психологічна доцільність застосування поліграфа у провадженнях про злочини проти людяності та геноциду зумовлена особливим емоційним станом допитуваних, що часто мають посттравматичний синдром. У цих умовах поліграф може виступати не як інструмент тиску, а як засіб структурованого й контрольованого відтворення подій під наглядом фахівця, що знижує ризик повторної травмизації. Саме такий гуманістичний, криміналістично-психологічний підхід має стати методологічною основою його використання в сучасному кримінальному процесі.

Питання допустимості й правомірності застосування поліграфа у кримінальному провадженні, особливо щодо злочинів проти людяності та геноциду, перебуває на межі між правом, етикою та психологією. У міжнародному праві відсутні норми, які прямо регулюють використання поліграфа, однак загальні принципи гуманного поводження з особою, заборони тортур і примусу під час допиту є безумовними. Ці засади закріплені у статті 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), статті 1 Конвенції проти катувань (1984 р.), статті 3 Європейської конвенції з прав людини (1950 р.), а також у статті 55 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998 р.), яка забороняє будь-які форми фізичного або психологічного примусу при отриманні показань.

Практика Міжнародного кримінального суду (МКС) свідчить, що будь-яке втручання в психічну сферу особи під час допиту розцінюється як потенційне порушення права на справедливий суд. Саме тому поліграф може застосовуватися лише за умов добровільної згоди, усвідомлення цілей тестування та можливості відмови. У рішенні *Prosecutor v. Lubanga Dyilo* (ICC-01/04-01/06) МКС підкреслив, що достовірність показань має визначатися сукупністю об'єктивних факторів, а не результатами психофізіологічних тестів. Таким чином, поліграф не може бути використаний як самостійний доказ, але може відігравати допоміжну роль у перевірці послідовності показань.

В українському правовому полі використання поліграфа не має прямої законодавчої регламентації. Однак, згідно з ч. 1 ст. 94 КПК України, оцінка доказів здійснюється слідчим, прокурором і судом

за внутрішнім переконанням, що не виключає можливості залучення спеціалістів для встановлення психофізіологічного стану особи. У змагальному кримінальному процесі захисник є повноцінним суб'єктом доказування, а отже його доказова ініціатива має прямо відбиватися у змісті загальних правил оцінки доказів. Це означає, що ст. 94 КПК слід тлумачити (а оптимально – доповнити) так, щоб внутрішнє переконання слідчого, прокурора і суду формувалося на основі всієї сукупності джерел, у тому числі матеріалів, ініційованих стороною захисту та отриманих із додержанням гарантій прав людини. Звідси випливає кореспондуюче право захисника ініціювати залучення спеціалістів для встановлення психофізіологічного стану особи – як у формі клопотання про проведення судової експертизи, так і шляхом залучення спеціаліста для отримання висновку чи консультації з подальшим долученням цих матеріалів до провадження. Така ініціатива має ґрунтуватися на принципах добровільності, інформованої згоди, заборони примусу і навіювання, повної аудіо- та відеофіксації процедури, протоколювання методики й умов тесту, відкриття результатів іншій стороні та забезпечення права на перехресне опитування спеціаліста в суді. При цьому результати психофізіологічних досліджень набувають статусу допоміжного орієнтира для перевірки версій і планування допиту, а не самостійного доказу винуватості; їхня допустимість і вагомість зумовлюються надійністю методики, кваліфікацією фахівця та процесуальними гарантіями отримання. Запропонований підхід узгоджується з доктринальною позицією вітчизняних науковців (М. Погорецький, О. Старенький та ін.) про захисника як суб'єкта доказування на досудовій стадії, який не лише спростовує обвинувачення, а й формує власну позитивну доказову лінію, використовуючи спеціальні знання для захисту прав підозрюваного. Слід зауважити, що ст. 242 КПК України допускає проведення експертизи у разі необхідності встановлення психофізіологічних характеристик поведінки підозрюваного або свідка, що дозволяє інтерпретувати поліграфне дослідження як різновид спеціальної психофізіологічної експертизи. Водночас ст. 87 КПК України встановлює імператив: будь-який доказ, отриманий із порушенням прав людини або внаслідок примусу, є недопустимим. Це вимагає особливої процесуальної обережності при використанні поліграфа, щоб уникнути тиску або навіювання.

Українські суди неодноразово підкреслювали, що результати поліграфного тесту можуть розглядатися лише як допоміжна інформація, яка сприяє оцінці достовірності показань у контексті всієї доказової бази. Зокрема, у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 січня 2023 р. у справі № 183/3452/19 зазначено, що будь-яке дослідження, яке стосується психічного стану особи, не може використовуватись як безпосередній доказ вини чи невинуватості, а лише як орієнтовний матеріал для перевірки показань та побудови слідчих версій.

У контексті злочинів проти людяності та геноциду, де допит часто стосується масових і травматичних подій, поліграф може мати практичне значення для психологічної оцінки реакцій свідка чи підозрюваного, однак його застосування повинно супроводжуватись дотриманням принципів пропорційності, добровільності та поваги до людської гідності. Будь-які результати тестування повинні інтерпретуватися лише в сукупності з іншими доказами та бути піддані процесуальній верифікації.

На відміну від традиційної уяви про поліграф як «детектор брехні», сучасна криміналістика та юридична психологія розглядають його як інструмент діагностики психоемоційного стану, а не визначення істини в логічному сенсі. У структурі доказування поліграф може бути віднесений до допоміжних тактичних засобів, спрямованих на верифікацію показань і перевірку слідчих версій, але не як самостійне джерело доказів. Його функція полягає у створенні додаткових орієнтирів для побудови лінії допиту, визначення психологічних бар'єрів комунікації та оцінки готовності особи до правдивого спілкування.

З позицій юридичної психології поліграф спирається на концепцію «емоційної пам'яті брехні»: кожен обман викликає фізіологічні зміни, що пов'язані з внутрішнім конфліктом між правдивою і неправдивою інформацією. За моделлю Лурія–Бенусса–Рейда, фізіологічна реакція на релевантне питання вказує на «емоційно значущий слід», але не на сам факт брехні. Саме тому поліграфологічне дослідження вимагає спеціальної структури запитань: контрольних, нейтральних, релевантних та уточнюючих, що дозволяє зіставити реакції особи та оцінити їхню закономірність у контексті загальної поведінкової моделі.

У міжнародній науці (W.G. Iacono, M. Handler, C.R. Honts) поліграф розглядається як психофізіологічний інструмент оцінки до-

стовірності (Credibility Assessment Tool), що має високу кореляцію з рівнем когнітивного навантаження та емоційного контролю. Проте дослідники однастайні в тому, що поліграф не доводить істину, а лише вказує на можливі емоційні реакції, які потребують додаткової перевірки слідчим шляхом.

Таким чином, наукова концепція використання поліграфа в тактиці допиту ґрунтується на комплементарності психологічного і криміналістичного підходів: він є не доказом сам по собі, а допоміжним індикатором достовірності показань. Його значення полягає у підвищенні ефективності слідчих дій, але за умови чіткої валідації методики, професійної кваліфікації оператора й дотримання прав людини.

У тактичній площині допиту застосування поліграфа слід розглядати як елемент інтегрованої криміналістичної стратегії, що поєднує методи психологічного впливу, інформаційно-аналітичної перевірки і класичної слідчо-процесуальної логіки. Ключовою ідеєю є не заміна традиційних слідчих прийомів «апаратом», а використання результатів психофізіологічного моніторингу для інформованого коригування тактики допиту – вибору питань, зміни ходу інтерв'ювання, визначення моменту для застосування креативних прийомів (перехресний допит, «реагування-наведення», робота з контрверсіями). Практичний алгоритм тактичного застосування поліграфа складається з трьох взаємопов'язаних фаз: пре-тест (підготовка), тест (проведення) та пост-тест (інтерпретація і тактичні наслідки). Цей алгоритм є загальноприйнятим у практиці поліграфологів і детально описується у фахових публікаціях та практичних посібниках з поліграфії.

Пре-тестова фаза має вирішальне значення для криміналістичної ефективності. На цьому етапі слідчий і поліграфолог оцінюють юридичні та психологічні передумови виконання тесту: встановлюють добровільність згоди, перевіряють розумову придатність та емоційний стан особи, формулюють чіткий перелік релевантних і контрольних питань, узгоджують слово-запитання і протокол взаємодії. У провадженнях щодо злочинів проти людяності і геноциду особлива увага приділяється попередній роботі з потерпілими та свідками, оскільки високий рівень травматизації може змінювати базові фізіологічні реакції і створювати ризики фальшивих сигналів; тому пре-тест має включати психологічну

підготовку, пояснення мети тестування і можливості припинення процедури без негативних наслідків для особи. Практичні стандарти підготовки і документування пре-тесту мають відповідати критеріям верифікованих методик і найкращій практиці криміналістичних процедур.

Фаза тестування повинна проводитись за чітко регламентованими методиками з використанням валідованого обладнання, каліброваного згідно з інструкціями виробника, та при дотриманні умов, які мінімізують зовнішні артефакти (шум, фізична активність, медикаментозний вплив). Ключове тактичне правило – поліграф не «вимагає» відповіді, а створює додатковий інформаційний шар: реакції на контрольні питання порівнюються з реакціями на релевантні питання, а аномалії інтерпретуються в контексті поведінкової моделі допитуваного. У тактичному арсеналі слідчого поліграф може використовуватись як індикатор для уточнення версій, підготовки наступних конкретних доказових кроків (пошук цифрових слідів, товариства контакту, кореляція з матеріалами OSINT) або як стимул для подальшого інтерв'ювання у форматі, що знижує опір. Важливою тактичною вимогою є документування всіх кроків тесту – аудіо- та відеофіксація, запис параметрів приладу, протокол пре- і пост-тестових бесід; це забезпечує обґрунтованість процесуальної оцінки результатів у майбутньому.

Пост-тестова фаза зосереджена на інтерпретації даних і формуванні практичних висновків для слідства. Тут поліграфолог і слідчий спільно аналізують відповіді з погляду їхньої когерентності з іншими доказами; тактичний висновок може містити рекомендації щодо подальшого набору питань, черговості допитів інших учасників процесу, пріоритизації експертиз або верифікації конкретних деталей події. У провадженнях з масовими та травматичними подіями важливо уникати двозначних формулювань у висновку поліграфолога: замість категоричних «бреше/не бреше» має використовуватися нормативно-технічна мова про наявність/відсутність значущих реакцій на релевантні питання та межі інтерпретації таких реакцій. Ця технічно-детальна пост-тестова позиція відповідає міжнародним рекомендаціям щодо обережного використання психофізіологічних даних у правозастосуванні.

З тактичної точки зору застосування поліграфа у справах про злочини проти людяності і геноциду має враховувати низку спе-

цифічних ризиків і обмежень. По-перше, травматизація може спотворювати базову фізіологію відповіді; по-друге, культурні та мовні особливості (наприклад, вторинна лінгвістична інтерпретація пам'яті) знижують інтерпретативну достовірність стандартних шкал; по-третє, наявність мотивів до симуляції або досягнення процесуальних вигод (амністії, захисту тощо) вимагає комплексної контрфактології, що поєднує поліграфний висновок з іншими джерелами інформації (електронні дані, матеріали свідчень, судово-медична експертиза). Практичне тлумачення поліграфних даних у таких справах тому завжди має бути мультидисциплінарним і супроводжуватись процедурою адекватного збереження ланцюга доказів та аудиту методик.

Організаційно-методичні гарантії тактичної допустимості поліграфа включають: обов'язкову кваліфікацію поліграфолога і її документування, застосування валідованих протоколів і програмного забезпечення, обов'язкову відеофіксацію та протоколювання умов тесту, забезпечення правового інформування особи та фіксації її добровільної згоди. Ці вимоги витікають із загальних принципів криміналістичної методики та практик верифікації криміналістичних процедур, викладених у міжнародних та національних методичних документах з криміналістики й судової експертизи. Усе це має бути відображено у внутрішніх методичних рекомендаціях органів досудового розслідування (наприклад, у відомчих інструкціях МВС/НАВС/СБУ) з чітким визначенням статусу поліграфного висновку у матеріалах провадження.

На завершення слід підкреслити тактичну роль поліграфа як «зворотного зв'язку» у системі допиту: правильне використання дає змогу підвищити ефективність ліній допиту, точніше сформулювати версії і пришвидшити пошук додаткових доказів, водночас недопустимим є трактувати поліграф як самостійний інструмент встановлення вини. Саме тому криміналістична тактика, що інтегрує поліграф у допит при провадженнях щодо злочинів проти людяності і геноциду, повинна базуватися на поєднанні професійної кваліфікації, методичної стандартизації та суворого дотримання прав людини.

Список використаних джерел:

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. Ратифікований Законом України № 4641-VI від 4 липня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення: 18.09.2025)
2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text. (дата звернення: 18.09.2025)
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 18.09.2025)
4. Honts C.R.; Thurber S.; Handler M. A Comprehensive Meta-Analysis of the Comparison Question Polygraph Test. *Applied Cognitive Psychology*. 2021. Т. 35, № 2. С. 411–427. URL: <https://doi.org/10.1002/acp.3779>. (дата звернення: 18.09.2025)
5. Desroches F.J.; Thomas A.S. Police Use of the Polygraph in Criminal Investigations. *Canadian Journal of Criminology*. 1985. Т. 27, № 1. С. 43–66. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/police-use-polygraph-criminal-investigations>. (дата звернення: 18.09.2025)
6. Handler M., Honts C.R. The Polygraph and Credibility Assessment: Theory and Practice. *Handbook of Forensic Psychology*. Oxford University Press, 2021. Р. 377–398. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780198816433.013.016. (дата звернення: 18.09.2025)
7. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). *Best Practice Manual for the Forensic Examination of Digital Technology* (ENFSI-BPM-FIT-01). Version 01 – November 2015. URL: <https://enfsi.eu/docfile/best-practice-manual-for-the-forensic-examination-of-digital-technology/>. (дата звернення: 18.09.2025)
8. The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, Judgment pursuant to Article 74 of the Statute, Case No. ICC-01/04–01/06, Trial Chamber I, International Criminal Court, 14 March 2012. URL: <http://casebook.icrc.org/case-study/icc-prosecutor-v-thomas-lubanga-dyilo>. (дата звернення: 18.09.2025)
9. Криміналістична тактика: навч. посіб. / О.В. Бишевец, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергеев та ін. / за ред. М.А. Погорецького

та Д.Б. Сергєєвої. 2-ге вид. доп. та перер. Київ: Алерта, 2017. 244 с. URL: <https://jurkniga.ua/kriminalistichna-taktika>. (дата звернення: 18.09.2025)

Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1 (5): URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf>. (дата звернення: 18.09.2025)

10. Погорецький М.А. Захисник – суб’єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 23 травня 2014 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2014. С. 480–482.

11. Погорецький М.А., Гринюк В.О. Повідомлення судді про підозру: проблемні питання правового регулювання. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 58–71. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/272>. (дата звернення: 18.09.2025)

12. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 3. С. 63–79. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf

13. Погорецький М.А. Застосування новітніх технологій у розслідуванні та доказуванні воєнних злочинів (проблемні питання). *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3–4. С. 84–102. DOI: 10.17721/2413–5372.2023.3–4/84–102. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/485>. (дата звернення: 18.09.2025)

14. Погорецький М.А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 3. С. 275–299. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993> URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprn-3–2025-r/verkhovenstvo-prava-u-kriminalnomu-protsesualnomu-dokazuvanni-metodologiya-ta-praktika-zastosuvannya>. (дата звернення: 18.09.2025)

15. Погорецький М.А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. ч. 3. С. 269–279. DOI <https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.04.3.40>.

URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/42-2.pdf>.
(дата звернення: 18.09.2025)

16. Погорецький М.А. Поліграф: генезис і перспективи допустимості використання у кримінальному процесі та в оперативно-розшуковій діяльності. *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності*: матеріали IV Міжн. наук-практ. конф. (Україна, м. Київ, 26–27 листоп. 2009 р.). Київ: КНУВС. С. 97–103.

17. Погорецький М.А. Поліграф в оперативно-розшуковій діяльності: генезис та перспективи використання. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. В.В. Коваленко, Є.В. Моїсєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Київ: Атіка, 2010. Т. VI: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). С. 725–726.

18. Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. Проблемні питання реалізації процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 46. Том 2. С. 118–123. URL: <https://dspace2.uzhnu.edu.ua/items/08598282-ac04-4671-b955-b7e94ef07673>. (дата звернення: 18.09.2025)

19. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика: монографія. За загал. ред. д.ю.н., проф. М.А. Погорецького. К.: Алерта, 2016. 336 с.

СИНЕРГІЯ СИЛ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Олег СІРИЙ

старший викладач кафедри захисту
об'єктів критичної інфраструктури
Національної академії СБ України

Російська агресія проти України, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру у 2022 році, спричинила безпрецедентні порушення норм міжнародного гуманітарного права, включно зі злочинами проти людяності та геноцидом. Системні атаки на цивільне населення, масові депортації, тортури, позасудові страти, цілеспрямоване знищення культурної спадщини та блокування гуманітарних коридорів свідчать про свідоме використання заборонених методів ведення війни. У цих умовах сектор безпеки і оборони України набуває ключової ролі у документуванні злочинів, протидії їх повторенню та забезпеченні притягнення винних до відповідальності.

Теоретико-правові засади протидії злочинам проти людяності та геноциду.

Злочини проти людяності та геноцид є найбільш тяжкими міжнародними злочинами, які належать до юрисдикції Міжнародного кримінального суду (Римський статут 1998 р.) та спеціальних трибуналів, які характеризуються:

- масовістю і системністю;
- умисною спрямованістю проти цивільного населення;
- метою знищення певної національної, етнічної чи релігійної групи (у випадку геноциду).

В умовах війни в Україні ці злочини підтверджуються численними доказами: масові поховання у Бучі, Ізюмі, Маріуполі; депортація українських дітей; примусова паспортизація; обстріли гуманітарних об'єктів.

Секторальна взаємодія сил безпеки і оборони у протидії міжнародним злочинам.

Сектор безпеки і оборони України складається із Збройних Сил України, Служби безпеки України, Національної поліції, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, розвідувальних органів та інших структур. Ефективна протидія злочинам проти людяності та геноциду можлива лише за умов скоординованої діяльності цих сил.

З урахуванням правових підстав та відповідно до завдань діяльності представників сектору безпеки і оборони визначимо ключові напрями взаємодії:

- документування злочинів – збір доказів на місцях злочинів, фото- та відеофіксація, опитування свідків;
 - оперативно-розшукова діяльність – ідентифікація осіб, причетних до злочинів, встановлення каналів їх координації та фінансування;
 - міжнародна співпраця – передача матеріалів до Міжнародного кримінального суду, спеціальних місій ООН, ОБСЄ, Європейського Союзу;
 - захист населення – евакуація мирних жителів, забезпечення гуманітарних коридорів, протидія депортації та примусовій мобілізації;
 - інформаційна протидія – спростування дезінформації агресора, донесення правди про злочини до міжнародної спільноти.
- Сучасні виклики для України та сектору безпеки і оборони.
- масштабність злочинів – сотні тисяч епізодів потребують ретельної фіксації;
 - обмежені ресурси – кадрові, технічні та фінансові можливості держави є обмеженими в умовах війни;
 - політичний тиск – агресор намагається блокувати розслідування та маніпулювати міжнародними організаціями;
 - новітні загрози – використання РФ приватних військових компаній, кіберзброї, безпілотників для атак на цивільне населення.
 - гуманітарна криза – необхідність одночасно документувати злочини та надавати допомогу постраждалим.

Повномасштабна агресія російської федерації проти України актуалізувала низку викликів для міжнародного права, яке покликане забезпечувати захист цивільного населення та реагування на найбільш тяжкі міжнародні злочини [2].

Міжнародне право передбачає, що держави, які порушують заборону війни та застосовують заборонені засоби і методи, підлягають санкціям, міжнародній ізоляції та кримінальному переслідуванню. Агресія російської федерації проти України є грубим порушенням Статуту ООН, що проявляється у незаконному вторгненні, бомбардуванні цивільних об'єктів та інших воєнних злочинах [3].

Результати досліджень свідчать, що починаючи з 24 лютого 2022 року російська федерація систематично порушує норми міжнародного гуманітарного права, зокрема, вона:

- застосовує заборонені засоби ведення війни;
- завдає масових жертв серед цивільного населення;
- спричиняє масштабні руйнування цивільної інфраструктури;
- викликає тяжкі екологічні наслідки;
- посилює гуманітарну кризу на окупованих територіях.

Таким чином, російська агресія проти України розглядається як комплексне порушення міжнародного права, яке поєднує військові, гуманітарні, політичні та безпекові виміри та вимагає відповідної реакції міжнародної спільноти.

Довідково. Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) визначає правила ведення збройних конфліктів, спрямовані на обмеження методів і засобів війни та на захист цивільного населення. Основними міжнародними документами, що регулюють цю сферу, є:

1. Женевські конвенції 1949 року та їхні Додаткові протоколи – встановлюють заборону на методи і засоби ведення війни, які завдають надмірних страждань цивільному населенню, а також визначають механізми захисту жертв війни.
2. Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років – передбачають заборону використання отруйної зброї та інших засобів, що не здатні відрізнити цивільних осіб від комбатантів.
3. Конвенція про заборону хімічної зброї (1993 р.) – встановлює заборону на виробництво, накопичення, передавання та застосування хімічної зброї, а також передбачає її знищення [1].
4. Конвенція про касетні боєприпаси (2008 р.) – забороняє використання, розповсюдження і виробництво касетних боєприпасів у зв'язку з їхньою високою небезпекою для цивільного населення навіть після завершення бойових дій.

Попри існуючі міжнародно-правові заборони, російська федерація систематично порушує норми міжнародного гуманітарного права, вчиняючи злочини, пов'язані із застосуванням заборонених засобів і методів ведення війни [5].

1. Використання небезпечних хімічних речовин

3 лютого 2023 року підрозділами радіаційної, хімічної та біологічної розвідки Збройних сил України зафіксовано понад 4,6 тисячі випадків застосування боеприпасів, споряджених небезпечними хімічними речовинами.

2. Використання касетних боеприпасів

Росія активно застосовує касетні боеприпаси, що підтверджено звітами міжнародних організацій, зокрема Human Rights Watch.

3. Використання фосфорної зброї

РФ неодноразово застосовувала фосфорні боеприпаси, заборонені для використання у населених пунктах.

4. Цілеспрямовані атаки на цивільну інфраструктуру

Систематичними є обстріли лікарень, шкіл, енергетичних об'єктів і житлових будинків, що суперечить основоположним принципам МГП.

5. Використання термобаричної зброї

РФ застосовує термобаричну зброю («вакуумні бомби»), яка створює потужну ударну хвилю та випалює кисень, завдаючи масових втрат серед людей.

6. Використання голоду як методу війни

Росія блокує постачання продовольства до окупованих регіонів України, що створює гуманітарну кризу та порушує Женевські конвенції, які забороняють використання голоду для примусу населення.

З метою притягнення росії до відповідальності за скоєні нею злочини активно фіксують та розслідують міжнародні й національні організації:

- Міжнародний кримінальний суд (МКС) – проводить розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням заборонених засобів війни.

- Спеціальні місії ООН та ОБСЄ – здійснюють моніторинг і документування фактів порушень.

- Національні органи України (зокрема, Офіс Генерального прокурора) – збирають докази для подання справ до міжнародних судів.

Синергія сил сектору безпеки і оборони України у протидії злочинам проти людяності та геноциду є ключовим чинником не лише для захисту власного народу, а й для зміцнення міжнародного правопорядку. Сучасні виклики вимагають комплексного підходу, де взаємодія національних структур із міжнародними організаціями, застосування новітніх технологій та надання підтримки жертвам воєнних злочинів формуватимуть основу ефективної відповіді на агресію [4].

Україна, опинившись у центрі глобальної боротьби за дотримання міжнародного гуманітарного права, має шанс стати прикладом для світу у формуванні нової системи міжнародної безпеки, що не допускає безкарності за злочини проти людяності та геноцид.

Враховуючи зазначене, зробимо висновки, які узагальнюють порушення рф норм міжнародного гуманітарного права та водночас враховують взаємодію сил сектору безпеки і оборони України. Це дозволяє не просто констатувати факти, а й показати системну реакцію держави:

1. Російська Федерація систематично порушує міжнародне гуманітарне право, застосовуючи заборонені засоби і методи ведення війни (хімічні речовини, касетні та фосфорні боеприпаси, термобаричну зброю, атаки на цивільні об'єкти, використання голоду як методу війни). Такі дії мають ознаки воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду.

2. Наслідки застосування забороненої зброї та атак на цивільну інфраструктуру полягають у масових жертвах серед мирного населення, руйнуванні критично важливих об'єктів, поглибленні гуманітарної та екологічної криз, що безпосередньо впливає на стійкість системи національної безпеки.

3. Взаємодія сил сектору безпеки і оборони України є ключовим чинником ефективної протидії агресії та документування воєнних злочинів:

1. Збройні Сили України – вживають заходи з протидії агресору, фіксують факти застосування заборонених засобів ведення війни.

2. Служба безпеки України – здійснює контррозвідувальну діяльність, виявляє диверсії та збирає докази порушень міжнародного права.

3. Національна поліція України – документує злочини проти цивільного населення, організовує розслідування на деокупованих територіях.

4. Офіс Генерального прокурора – координує процес доказування та підготовки матеріалів для міжнародних судових інстанцій.

5. Державна прикордонна служба та Національна гвардія – виконують завдання із забезпечення захисту населення, охорони об'єктів та підтримання правопорядку.

6. Міжнародні партнери та організації – надають допомогу у фіксації, кваліфікації та розслідуванні воєнних злочинів рф.

4. Координація діяльності сектору безпеки і оборони дозволяє:

- своєчасно фіксувати злочини та порушення МГП;
- забезпечувати доказову базу для притягнення рф до міжнародно-правової відповідальності;
- зміцнювати обороноздатність держави та підвищувати рівень захищеності цивільного населення.

5. Міжвідомча взаємодія створює основу для формування єдиної системи реагування на системні загрози, а також сприяє підвищенню авторитету України як держави, що діє відповідно до міжнародного права навіть у складних умовах збройної агресії.

6. Міжнародна реакція та підтримка України напряду залежить від якості та узгодженості роботи сил сектору безпеки і оборони. Системність у документуванні злочинів рф зміцнює позиції України на дипломатичному та правовому фронті, сприяючи ізоляції агресора і формуванню коаліції для відновлення справедливості.

Таким чином, поєднання військових, правоохоронних, розвідувальних та дипломатичних зусиль є визначальним чинником ефективної протидії агресії та захисту прав цивільного населення.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року (Конвенцію ратифіковано Законом N187-XIV (187–14) від 16.10.98), https://zakon.rada.gov.ua/go/995_182 (дата звернення 16.09.2025).

2. Нільс Мельцер. Міжнародне гуманітарне право. заг. курс / координатор Е. Кюстер. Женева: МКЧХ, 2020. 398 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/2021/05/31/ihl-comprehensive-intro/>. (дата звернення 16.09.2025).

3. Міжнародне гуманітарне право: посібник для працівників Держ. кримінал. – викон. служби України / Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель; за заг. ред. віцепрезидента УАМП Т. Короткого; Пенітенціарна академія України; УГСПЛ. – Київ; Одеса: Фенікс, 2023. – 236 с.

4. Міжнародне гуманітарне право: посібник для працівників Держ. кримінал. – викон. служби України / Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель; за заг. ред. віцепрезидента УАМП Т. Короткого; Пенітенціарна академія України; УГСПЛ. – Київ; Одеса: Фенікс, 2023. – 236 с.

5. Збірник основних джерел міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у міжнародному збройному конфлікті, спровокованому збройною агресією російської федерації: для юристів системи Міністерства оборони України / уклад.: І. Заворотько, Т. Короткий. Київ; Одеса: Фенікс, 2023. 556 с.

ПОДВІЙНА КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ

Антон ТИМОФЕЄВ

старший викладач

Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого

Міжнародний збройний конфлікт, що триває на території України, супроводжується вчиненням представниками держави-агресора численних діянь, які одночасно можуть утворювати склад декількох видів найтяжчих міжнародних злочинів. Це ставить перед національними та міжнародними судовими органами складне завдання, яке пов'язано з правильною юридичною кваліфікацією, адже одне й те саме діяння, в залежності від обставин, може бути кваліфіковано і як воєнний злочин, і як одну з форм геноциду або злочинів проти людяності.

Так, відповідно до диспозиції ст. 438 КК України, незаконне переміщення є однією з можливих форм вчинення воєнного злочину. Одночасно з цим, п. 2 ч. 1 ст. 442-1 КК України також зазначає вчинення насильницького, тобто примусового переміщення (населення), але вже як одну з форм злочину проти людяності. При цьому, під час аналізу подій, які відбуваються на окупованій території та лінії бойового зіткнення, можна дійти до висновку, що окрім вищевказаного прикладу, також і численні вбивства, катування, насильницькі зникнення та інші злочини, які вчиняються, мають одночасно як і всі ознаки воєнних злочинів, так і всі ознаки злочинів проти людяності, адже мають систематичний характер та є цілеспрямованою політикою держави-агресора.

При цьому, національне кримінальне право та судова практика, відповідно до ч. 3 ст. 2 КК України, забороняє подвійне притягнення до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення, що суттєво звужує можливість висвітлення всіх аспектів вчиненого діяння, повної сатисфакції потерпілих та при-

значення справедливого покарання злочинцям за всі діяння, які вони вчинили.

Якщо особа вчинила одночасно воєнний злочин та злочин проти людяності, то при кваліфікації її дій та призначенні покарання доцільним є врахування міжнародної практики. Так, Апеляційна палата МКТЮ у справі *Prosecutor v. Delalić et al.*, встановила, що у певних випадках дозволяється практика кваліфікації одного діяння одночасно за декількома складами злочинів. У даній справі було сформовано тест, в разі проходження якого це є можливим, який в подальшому став більш відомим як Тест Челебічі. Він сформований наступним чином: «множинні кримінальні засудження, винесені на підставі різних законодавчих положень, але за одне й те саме діяння, є допустимими лише в тому випадку, якщо кожне з відповідних законодавчих положень містить істотно відмінний елемент, який не міститься в іншому. Рішення, які в подальшому виносились відповідно до даного тесту є більш відомими як «кумулятивні вирoki» [2].

Розглянемо можливість кваліфікації злочинних дій, наприклад, у формі депортації або насильницького переміщення населення, які вчиняються у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом в Україні.

Так, відповідно до Елементів злочинів до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Елементів) до ст. 7(1) (d) «Злочин проти людяності у формі депортації або насильницького переміщення населення», вищевказаний злочин має наступні ознаки:

- виконавець здійснив депортацію або насильницьке переміщення без підстав, передбачених міжнародним законодавством, однієї або кількох осіб в іншу державу або місцевість шляхом виселення або інших примусових дій;
- така особа чи особи законно перебували в районі, з якого їх було депортовано або переміщено;
- виконавець усвідомлював фактичні обставини, які свідчили про законність такого перебування;
- дії було вчинено у межах широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення;
- виконавець знав, що дії були частиною широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення, або мав намір зробити їх частиною такого нападу.

Згідно з Елементами злочинів до ст. 8(2)(a)(vii)-1 «Воєнний злочин у формі незаконної депортації та переміщення», він має наступні ознаки:

- виконавець здійснив депортацію або переміщення однієї чи кількох осіб в іншу державу або інше місце;
- така особа чи особи були під захистом однієї або кількох Женевських конвенцій 1949 року;
- виконавець усвідомлював фактичні обставини, які свідчили про цей статус захисту;
- дії відбувалися в контексті міжнародного збройного конфлікту та були пов'язані з ним;
- виконавець усвідомлював фактичні обставини, які свідчили про існування збройного конфлікту [3].

Отже, можна зробити висновок, що вчинення депортації або насильницького переміщення як злочину проти людяності вимагає його вчинення як частини широкомасштабного чи систематичного нападу. При цьому, вчинення тих самих дій як воєнного злочину не передбачає даних ознак, але передбачає його вчинення в контексті міжнародного збройного конфлікту, що в свою чергу не є елементом злочину проти людяності. У зв'язку з цим, такі дії проходять тест Челебічі та, в разі якщо вони мають одночасно ознаки воєнних злочинів та злочинів проти людяності, можуть мати подвійну кваліфікацію і по таким злочинним діям в подальшому може бути винесено кумулятивний вирок.

Проте, на сьогоднішній день така кваліфікація буде порушувати принцип подвійного покарання за одне й те саме діяння, який зазначений в ч. 3 ст. 2 КК України. На сьогодні важливим є забезпечення повної та правильної кваліфікації злочинних дій, які вчиняються внаслідок міжнародного збройного конфлікту та систематичної злочинної політики держави-агресора.

Також важливим при винесенні судом вироків застосовувати національне кримінальне законодавство з урахуванням існуючої практики міжнародних трибуналів, в аспекті винесення кумулятивних вироків за злочинні діяння, які підпадають під ознаки декількох злочинів з відмінними елементами.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001, № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.09.2025).
2. Рішення Апеляційної палати МКТЮ у справі Prosecutor v. Delalić et al. від 20.02.2001. URL: <https://www.icty.org/x/cases/mucic/acjug/en/cel-aj010220.pdf> (дата звернення: 17.09.2025).
3. Елементи злочинів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a7_001-02#Text (дата звернення: 17.09.2025).

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В УКРАЇНІ: РЕТРОАКТИВНІСТЬ ТА ГІБРИДНИЙ ПІДХІД

Вячеслав ТУЛЯКОВ,

професор кафедри кримінального права,
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрНУ

Україна визнала комплементарну юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (МКС) у 2015 році відповідно до статті 12(3) Римського статуту, що підтверджує її міжнародно-правовий обов'язок переслідувати злочини проти людяності та воєнні злочини незалежно від їхньої імплементації у національне законодавство [1]. Цей обов'язок ґрунтується на принципі «*jus cogens*» імперативних нормах міжнародного права, які мають універсальну юридичну силу, забороняють такі діяння, як геноцид, катування чи злочини проти людяності, і не допускають відступлення через національні закони чи договори [2][3]. Поняття «*jus cogens*» означає категорію норм, які є обов'язковими для всіх держав і мають вищу юридичну силу, а будь-які суперечливі норми чи угоди визнаються недійсними [4]. Ці норми тягнуть за собою суб'єктивну та об'єктивну відповідальність держав і осіб у межах міжнародного кримінального права.

Контекст імплементації та ретроактивність. Україна внесла зміни до КК України в серпні 2024 року (Закон № 09.10.2024 р. № 4012 – IX), змінивши редакцію статті 438 (воєнні злочини) та додавши Законом від 17.06.2025 р. № 4499 ст. 442-2 (злочини проти людяності), остаточно імплементавав нову редакцію воєнних злочинів, та норму про злочини проти людяності у жовтні 2025 року [5]. Ці заборони відображають статті 7–8 Римського статуту, дозволяючи переслідувати систематичні атаки на цивільне населення, включаючи депортації, тортури чи умисне знищення культурної спадщини у якості самостійної підстави кримінальної відповідальності. Фактично до 2025 року КК України не містив спеціальних норм про злочини проти людяності, тому діяння, вчинені з 2014 року, кваліфікувалися

як воєнні злочини (ст. 438 КК України) або за загальними складами, такими як умисне вбивство (ст. 115), катування (ст. 127), незаконне позбавлення волі (ст. 146) чи руйнування майна (ст. 194) [6].

Пряме застосування нових статей КК України до злочинів, вчинених до 1 січня 2025 року, наприклад, під час подій 2014–2024 років, може порушити принцип неретроактивності (ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ та ст. 5 Конституції України) [7]. Однак ч. 2 ст. 7 ЄКПЛ дозволяє виняток: «Ця стаття не перешкоджає судовому переслідуванню та покаранню будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення була кримінальною за загальними принципами права, визнаними цивілізованими народами» [8]. Злочини проти людяності є *jus cogens*, криміналізованими з 1945 року (Статут Нюрнберзького трибуналу) та в Римському статуті МКС (2002 рік), що дозволяє їх переслідування незалежно від відсутності національних норм, якщо діяння відповідає елементам статті 7 Римського статуту (систематичність, спрямованість проти цивільних) та покарання було передбачуваним (*foreseeability*) [2]. Рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі *Korbely v. Hungary* (2008) підтверджує, що принцип *nullum crimen sine lege* не порушується, якщо діяння на момент вчинення було злочином за міжнародним правом, а покарання передбачуваним [9]. У цій справі угорський офіцер був засуджений за дії 1956 року, але ЄСПЛ визнав порушення ст. 7 через недостатню передбачуваність кваліфікації як злочину проти людяності, оскільки елементи систематичності нападу не були чітко доведені [9]. На відміну від *Korbely*, злочини в Україні (наприклад, депортації кримських татар чи тортури на Донбасі) мають задокументований системний характер, що підтверджується звітами ООН та МКС, що підвищує передбачуваність покарання [10; 17].

Справа **Kononov v. Latvia** (2010) навпаки ілюструє межі ретроактивності. ЄСПЛ визнав порушення ст. 7 через ретроактивне застосування норм про воєнні злочини до дій партизана 1944 року, оскільки вони не були чітко передбачуваними та відбувалися в поствоєнний період [11]. Проте злочини проти людяності в Україні з 2014 року є універсально криміналізованими за *jus cogens*, незалежно від воєнного стану, що дозволяє ретроактивне переслідування за ч. 2 ст. 7 ЄКПЛ, якщо суди доведуть систематичність діянь і передбачуваність покарання для винних осіб (наприклад, через резолюції ООН чи прецеденти МТКЮ). Рішення МТКЮ у справах *Tadić* (1997)

та Kunarac (2001) встановили, що злочини проти людяності мають статус *jus cogens*, а їх систематичний характер не залежить від національної кодифікації [12][13]. Рішення МКС у справі Al Mahdi (2016) визнало умисне знищення культурної спадщини воєнним злочином за ст. 8(2)(e)(iv) Римського статуту, яке може кваліфікуватися як частина системного нападу на цивільне населення [14].

Проблематика доказування контекстуального елементу. Одним із ключових викликів у переслідуванні злочинів проти людяності є доказування контекстуального елементу широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення, з усвідомленням такого нападу виконавцем (ст. 7(1) Римського статуту). Цей елемент, визначений як «widespread or systematic attack directed against any civilian population» з «knowledge of the attack», є обов'язковим для МКС і вимагає демонстрації політики чи плану, що стоїть за злочинними актами [1]. У контексті ратифікації Римського статуту 25 жовтня 2024 року з набранням чинності його з 1 січня 2025 року, ця проблема посилюється для національних судів України, які не зобов'язані доводити такий елемент для кваліфікації за ст. 442–2 КК України, оскільки українське законодавство фокусується на індивідуальних актах без обов'язкового контекстуального порогу [6]. Для злочинів, вчинених після 01.01.2025, комплементарність (ст. 17 Римського статуту) вимагає від національних судів узгодження з МКС-стандартами, що може ускладнити справи: наприклад, ізольовані акти тортур чи руйнувань, які легко кваліфікуються за ст. 127 чи ст. 194 КК України, потребуватимуть додаткових доказів системності (свідчення, документи, експертизи) для уникнення передачі до МКС [15]. До ратифікації цей елемент не був обов'язковим, дозволяючи гнучкість, але після січня 2025 року національні розслідування ризикують бути визнані «нещирими» (*non genuine*), якщо ігноруватимуть контекст, що призведе до втручання МКС [1]. Це створює практичну колізію: українські суди мусять адаптувати доказову базу, використовуючи звіти ООН чи МКС, але без повної інфраструктури для збору доказів системності, особливо в зонах конфлікту [16; 17].

Гібридний підхід може полегшити це, інтегруючи контекстуальний аналіз у мотивувальну частину вироку, але вимагає законодавчих уточнень для уникнення дублювання юрисдикцій.

Колізії національного права та гібридний підхід. Моністичність джерел кримінального права України, визначена ст. 3 КК України,

створює колізію: злочинність діяння визначається виключно КК України, а застосування норм за аналогією заборонено [6]. Крім того, принцип незворотності дії закону (ст. 58 Конституції України) ускладнює пряме використання міжнародних норм без національної імплементації до жовтня 2024 року [7]. Для подолання цієї колізії пропонується гібридний підхід: формальна кваліфікація за статтями КК України (наприклад, ст. 438 чи ст. 115), але з обґрунтуванням у мотивувальній частині вироку системного та масового характеру нападів на цивільне населення з посиланнями на практику МТКЮ (Tadić, Kunarac), МКС (Al Mahdi) та ЄСПЛ (Korbely, Kononov) [12][14][15][16][17].

Наприклад, умисне руйнування об'єктів культурної спадщини до ратифікації Римського Статуту кваліфікується як воєнний злочин за ст. 438 КК України, але мотивувальна частина вироку може посилатися на Al Mahdi (2016) для підтвердження системності нападу, що відповідає ознакам злочину проти людяності за ст. 7 Римського статуту [1; 15–16].

Теоретично мотивувальна частина вироку щодо діянь, вчинених до 2025 року, може включати висновок на кшталт: «Дії обвинувачених, що полягали в умисному руйнуванні об'єктів культурної спадщини, підпадають під кваліфікацію воєнного злочину за статтею 8(2)(e)(iv) Римського статуту (Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, 2016) та відповідають ознакам злочинів проти людяності у розумінні міжнародного права, що мають статус *jus cogens* (Korbely v. Hungary, ВП, 2008). Попри включення відповідної статті до КК України лише у жовтні 2024 року, фактичні обставини справи дозволяють застосовувати принципи міжнародного права, визнаючи протиправність дій обвинувачених *per se*, без порушення принципу невідворотності дії закону».

Альтернативно: «Дії обвинувачених, що полягали в умисному руйнуванні об'єктів культурної спадщини, підпадають під кваліфікацію воєнного злочину за статтею 8(2)(e)(iv) Римського статуту (Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, 2016) та відповідають ознакам злочинів проти людяності у розумінні міжнародного права, що мають статус *jus cogens* (Korbely v. Hungary, ВП, 2008). Попри включення відповідної статті до КК України лише у жовтні 2024 року, фактичні обставини справи дозволяють застосовувати принципи міжнародного права, визнаючи протиправність дій обвинувачених *per se*, без порушення принципу невідворотності дії закону».

У такому випадку концепт гібридності кримінального права полягає у синергії національних норм КК України та імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*) для ефективного переслідування міжнародних злочинів, особливо у випадках прогалин у національному законодавстві [17]. Цей підхід є актуальним у контексті створення трибуналу Ради Європи з питань агресії, де поєднання національних і міжнародних норм дозволяє кваліфікувати злочини агресії, воєнні злочини та злочини проти людяності. Гібридність забезпечує: 1) дотримання конституційних вимог і національного законодавства; 2) відображення політичного та міжнародно-правового виміру злочинів; 3) створення прецедентів для розвитку національної юриспруденції та майбутньої перекваліфікації діянь.

Таким чином, хоча до жовтня 2024 року діяння кваліфікувалися за іншими нормами КК України, де-факто вони підпадали під міжнародну заборону злочинів проти людяності. Українські суди можуть формувати практику на перетині національного та міжнародного права, використовуючи гібридний підхід для ефективного переслідування осіб, відповідальних за масштабні та системні злочини, з урахуванням проблематики доказування контекстуального елементу після ратифікації.

Список використаних джерел:

1. Rome Statute of the International Criminal Court. (1998). URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>. (дата звернення 16.09.2025)
2. LII / Legal Information Institute. (2016). *Jus cogens*. Cornell Law School. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/jus_cogens. (дата звернення 16.09.2025)
3. International Law Commission. (2019). *Peremptory norms of general international law (jus cogens)*. URL: <https://legal.un.org/ilc/reports/2019/english/chp5.pdf>. (дата звернення 16.09.2025)
4. Bassiouni, M. C. (1996). *International crimes: Jus cogens and obligatio erga omnes*. *Law and Contemporary Problems*, 59(4), 63–74. URL: <https://www.jstor.org/stable/1192190>. (дата звернення 16.09.2025)
5. Верховна Рада України. (2024). Закон України № 3909-IX про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього від 21 серпня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-IX#Text>. (дата звернення 16.09.2025)

6. Верховна Рада України. (2001). Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Конституція України. (1996) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>. (дата звернення 16.09.2025)
8. European Court of Human Rights. (2025). Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights Updated on 28 February 2025 URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_7_eng. (дата звернення 16.09.2025)
9. European Court of Human Rights. (2008). Case of Korbely v. Hungary (Application no. 9174/02). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88429>. (дата звернення 16.09.2025)
10. United Nations. (2022). *Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine*. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicihr-ukraine/index>. (дата звернення 16.09.2025)
11. European Court of Human Rights. (2010). Case of Kononov v. Latvia (Application no. 36376/04). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117749>. (дата звернення 16.09.2025)
12. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. (1997). Prosecutor v. Dusko Tadić (Case No. IT-94-1-T). URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1997/en/40193>. (дата звернення 16.09.2025)
13. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. (2001). Prosecutor v. Dragoljub Kunarac et al. (Case No. IT-96-23-T & IT-96-23/1-T). URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2001/en/18198>. (дата звернення 16.09.2025)
14. International Criminal Court. (2016). Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi (Case No. ICC-01/12-01/15). URL: <https://www.legal-tools.org/doc/042397/>. (дата звернення 16.09.2025)
15. International Criminal Court. (2011). Elements of Crimes. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>. (дата звернення 16.09.2025)
16. United Nations. (2024). International law: Understanding justice in times of war. URL: <https://unric.org/en/international-law-understanding-justice-in-times-of-war/>. (дата звернення 16.09.2025)
17. International Criminal Court. (2024). Situation in Ukraine. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>. (дата звернення 16.09.2025)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У СВІТЛІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО СТАТУТУ

Володимир ФЄДОСЄЄВ

старший науковий співробітник

відділу дослідження проблем кримінального права,

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України,

кандидат юридичних наук

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – РС МКС) та поправок до нього» від 09.10.2024 № 4012-ІХ, який набрав чинності 25 жовтня 2024 року [1] Кримінальний кодекс України було доповнено новою статтею 442–1 (Злочини проти людяності) та внесено відповідні зміни до ст. 438 КК України. Наслідком таких змін стало виокремлення злочинних дій проти людяності зі статті 438 КК та перенесення їх до статті 442–1 КК із закріпленням вичерпного переліку форм злочинної діяльності [2].

Перше закріплення злочинів проти людяності та воєнних злочинів відбулося в Статуті Нюрнберзького трибуналу (1945), подальша деталізація в Статутах трибуналів ООН по Югославії та Руанді, а сучасне універсальне визначення міститься в Римському статуті МКС (1998).

В кримінальному законодавстві України зазначені міжнародні злочини з'явилися лише новому Розділі XX (Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку) КК України 2001 року, але окремої криміналізації вони не отримали та були розміщені в статті 438 КК під назвою «Порушення законів чи звичаїв війни». Зазначене було обумовлено напевно тим, що хоча в Статуті Нюрнберзького Трибуналу [3] злочини проти людяності та воєнні злочини були виокремлені як окремі злочини, але в вироку над нацистами Трибунал не провів різницю між ними та не створив прецеденту щодо їх відмежування [4].

В умовах збройної агресії рф проти України актуалізувалася потреба імплементації до Кримінального кодексу України положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998 р.) [5], що ґрунтується на Женевських конвенціях 1949 р. [7], їхніх протоколах та Конвенції про запобігання злочину геноциду 1948 р. [6]. Статут визначає юрисдикцію Суду щодо геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії. Його запровадження має на меті поширення юрисдикції МКС на Україну, забезпечення самостійного збору доказів порушень міжнародного гуманітарного права під час агресії рф, а також посилення кримінально-правових засобів національного законодавства у протидії державі-агресору.

Зміни до законодавства призвели фактично на виділення зі статті 438 КК України злочинів проти людяності (ст. 442-1 КК).

Правозастосовна практика за статтею 442-1 КК тільки починає складуватися. Головною проблемою є визначення та доведення понять «широкомаштабний» та «систематичний напад на цивільне населення».

Відповідно до статистичної інформації з Єдиного реєстру досудових розслідувань Офісу Генерального прокурора на сьогодні триває досудове розслідування у декількох кримінальних провадженнях за статтею 442–1 КК України, одне з яких зареєстровано на підставі оприлюдненого 28 травня 2025 Незалежною міжнародною комісією ООН з розслідування щодо України висновку про те, що російські збройні сили вчинили злочини проти людяності у вигляді вбивств та нападів на цивільне населення – в результаті багатомісячних та систематичних атак дронів на цивільних осіб.

Про злочини проти людяності також йдеться на головній сторінці інтернет видання DW від 22 вересня 2025 року в статті Олександра Худякова «ООН: Атаки РФ на прифронтові міста – злочини проти людяності» [8].

В цій статті зазначається, що «Російські безпілотники малої дальності завдають ударів по цивільному населенню та руйнують інфраструктуру, що робить прифронтові громади України непридатними для життя. Такі атаки на прифронтові райони кваліфікуються як злочини проти людяності у вигляді вбивств, йдеться у доповіді Незалежної міжнародної комісії з розслідування щодо України Раді ООН з прав людини від понеділка, 22 вересня.

Комісія відзначає, що загальна кількість втрат серед цивільного населення України зросла на 40 відсотків за перші вісім місяців цього

року порівняно з 2024 роком. Це пов'язано як з безперервними атаками із застосуванням Росією зброї великої дальності, які посилилися, так і через зростання кількості нападів на цивільних осіб із використанням дронів малої дальності в прифронтових районах України».

В той же час за фактами загибелі цивільного населення від застосування країною агресором ракет, бомб, дронів та ін. реєструються кримінальні провадження за ст. 438 КК України.

Виникає питання, щодо розмежування застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом та інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що призвело до загибелі людини (ч. 2 ст. 438 КК) від умисного вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення винищення та вбивств (ч. 2 ст. 442-1 КК)?

Вважаємо, що головною проблемою в розмежуванні цих злочинів є не доведення широкомасштабності нападу чи його систематичності на цивільне населення, які притаманні і воєнним злочинам, а мета вчинення таких злочинів.

Якщо головною метою воєнних злочинів є залякування населення та вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування та ін., то метою злочинів проти людяності є вже винищення населення.

Зазначене ми бачимо як раз в прифронтових районах, коли вже залякувати нема кого і рішення вже ніхто приймати не буде, ворог застосовує тактику «випаленої землі».

Також необхідно зазначити, що особливістю злочинів проти людяності є посягання саме на людську гідність.

Іншою проблемою є виокремлення злочинів, які не є воєнними злочинами та не увійшли до злочинів проти людяності. До них відносяться злочинні дії, за які була передбачена кримінальна відповідальність, а саме за неповернення дітей із-за кордону, яких було депортовано з України до країни агресора з підстав, передбачених міжнародним правом. Наразі в КК України відповідальності за такі дії немає.

Крім того, відкритим залишається питання кримінальної відповідальності за застосування ядерної зброї та пропаганди щодо її застосування. Римський статут МКС також не передбачає відповідальності за такі дії.

Отже, необхідно констатувати, що імплементація положень Римського статуту МКС до кримінального законодавства України це лише частина міжнародного законодавства, що потребує імплементації на шляху до євроінтеграції.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-IX#Text>. (дата звернення 20.09.2025)

2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення 20.09.2025)

3. Статут Міжнародного воєнного трибуналу для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн: Статут Міжнар. воєн. трибун. від 08.08.1945. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00JTY99AEC>. (дата звернення 20.09.2025)

4. Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/international-military-tribunal-at-nuremberg>. (дата звернення 20.09.2025)

5. Римський статут міжнародного кримінального суду: Статут Міжнар. судів від 17.07.1998: станом на 21 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення 20.09.2025)

6. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 09.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text. (дата звернення 20.09.2025)

7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення 20.09.2025)

8. Худяков О. ООН: Атаки РФ на прифронтові міста – злочини проти людяності. URL: <https://www.dw.com/uk/komisija-oon-udari-rosijskih-droniv-po-prifrontovih-mistah-e-zlocinami-proti-ludanosti/a-74097198>. (дата звернення 20.09.2025)

НЮРНБЕРЗЬКИЙ ПРОЦЕС ЯК ФУНДАМЕНТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ: ВІД ІСТОРИЧНОГО ПРЕЦЕДЕНТУ ДО СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ ЗАПОБІГАННЯ ГЕНОЦИДУ

Наталія ФІЛІПЕНКО,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри права
гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного
університету ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Друга світова війна – це не просто війна між державами. Це цивілізаційна катастрофа, яка поставила під сумнів саму здатність людства захищати себе від власної жорстокості. Її масштаби, методи ведення та наслідки виявили глибоку системну вразливість міжнародного порядку, що базувався на уявному балансі сил, дипломатичних домовленостях і правових деклараціях. Дипломатія, яка десятиліттями спиралася на принципи стримування та рівноваги, виявилася безсилою перед тоталітарною агресією, що нехтувала будь-якими нормами міжнародного співіснування.

Національні суди – навіть держав-переможців – не мали інструментів для адекватної правової відповіді на злочини, які за своїм характером і масштабом виходили далеко за межі внутрішньої юрисдикції. Масові вбивства, геноцид, депортації, систематичне знищення цивільного населення, катування військовополонених – усе це вимагало не просто морального засудження, а створення нової правової парадигми, здатної охопити злочини, що порушують саму сутність людяності.

Міжнародне гуманітарне право, хоч і існувало у вигляді Женевських конвенцій (1864, 1906, 1929) та Гаазьких конференцій (1899, 1907) [1; 2; 3; 4; 5], залишалося фрагментарним і декларативним. Воно регулювало правила ведення війни, захист поранених, по-

водження з військовополоненими, але не передбачало механізмів притягнення до відповідальності конкретних осіб за порушення цих норм. Індивідуальна кримінальна відповідальність не була закріплена в міжнародному праві, а отже, не існувало юридичних засобів для переслідування тих, хто планував, організовував і реалізовував політику масового знищення.

Це правове вакуумування стало очевидним після відкриття концентраційних таборів, документування Голокосту, виявлення фактів примусової праці, медичних експериментів над людьми, етнічних чисток і цілеспрямованого знищення цілих спільнот. У цих умовах міжнародна спільнота була змушена вийти за межі традиційного правового мислення й створити нову модель правосуддя – ту, що визнає злочини проти людяності як такі, що становлять загрозу для всього людства, і передбачає притягнення до відповідальності не лише держав, а й конкретних осіб, незалежно від їхнього статусу чи посадового рангу.

Відповіддю на цю кризу став Нюрнберзький міжнародний військовий трибунал (1945–1946), який не лише судив ключових представників нацистського режиму, а й здійснив справжню юридичну революцію, заклавши основи сучасного міжнародного кримінального права. Його значення виходить далеко за межі конкретного історичного моменту – це був перший випадок, коли міжнародне співтовариство об'єдналося для притягнення до відповідальності осіб, винних у злочинах, що загрожували самому існуванню людяності [6]. При цьому Нюрнберзький трибунал сприяв трансформації загальносуспільної свідомості (в глобальному вимірі), що дало змогу переосмислити значення міжнародного права, перетворивши його формат на формат, подібний до загального права, в тому розумінні, що воно розвивалося еволюційно, керуючись принципами справедливості, гуманності, виходячи з інтересів всього людства, в тому числі враховуючи потреби прийдешніх поколінь, що і привело до обґрунтування природної доцільності та об'єктивності виключень та винятків із *ex post facto* [7, с. 225].

Нюрнберзький трибунал започаткував нову правову парадигму, в якій:

1. Уперше в історії сформувалася концепція «найтяжчих міжнародних злочинів» – категорії, що виходить за межі національної юрисдикції і стосується всього людства. До 1945 року агресія роз-

глядалася переважно як політичне чи дипломатичне порушення, що регулювалося міждержавними угодами або залишалося предметом політичного осуду. Відсутність чіткого правового механізму дозволяла агресорам уникати відповідальності, прикриваючись суверенітетом або правом на самозахист. Тобто, Нюрнберзький трибунал здійснив революційний крок: він визнав агресивну війну не просто порушенням міжнародного порядку, а злочином проти миру – таким, що загрожує не окремій державі, а всьому міжнародному співтовариству. Це стало принципово новим підходом, який змінив саму природу міжнародного правосуддя. Вперше було зафіксовано, що планування, підготовка та ведення агресивної війни є кримінально караними діями, незалежно від мотивів чи політичного контексту. Цей підхід став основою для подальшого нормотворчого процесу в міжнародному праві. Саме нюрнберзькі принципи – зокрема ті, що були схвалені Генеральною Асамблеєю ООН у 1946 році – лягли в основу ключових міжнародних документів: Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948), яка закріпила індивідуальну відповідальність за масові злочини; Женевських конвенцій (1949), що оновили гуманітарне право з урахуванням досвіду Другої світової війни; Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998), який систематизував перелік найтяжчих злочинів і створив постійний механізм їх переслідування.

2. Нюрнберзький трибунал став не просто судовим органом, а архітектурною моделлю для всієї системи міжнародного кримінального правосуддя, яка сформувалася в другій половині XX століття. Його новаторський підхід до організації процесу – колегіальний склад суддів із різних країн, участь прокурорів, що представляли різні правові традиції (континентальну та англосаксонську), застосування письмових доказів, допит свідків, відкритість слухань і дотримання принципу презумпції невинуватості – заклали стандарти, які стали нормою для подальших міжнародних трибуналів. Ця модель була безпосередньо успадкована Токійським трибуналом (1946), що розглядав злочини японських військових і політичних лідерів. У 1990-х роках вона була адаптована до нових викликів у діяльності Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії (1993) та Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді (ICTR, 1994), які стали реакцією на масові злочини, включно з етнічними чистками та гено-

цидом. Обидва трибунали не лише застосовували нюрнберзькі принципи, а й розвинули їх, зокрема в питаннях захисту жертв, участі потерпілих у процесі, визначення сексуального насильства як злочину проти людяності. У підсумку ця еволюція завершилася створенням постійного Міжнародного кримінального суду (МКС), який розпочав свою роботу у 2002 році на основі Римського статуту. МКС став першим універсальним судом, що має юрисдикцію над чотирма категоріями злочинів: геноцидом, злочинами проти людяності, воєнними злочинами та злочином агресії. Його діяльність – це продовження справи Нюрнберга в умовах XXI століття: притягнення до відповідальності осіб, незалежно від їхнього громадянства, посадового статусу чи політичної підтримки.

Сучасні міжнародні кримінальні інституції, зокрема МКС, стали інструментами глобального правосуддя, які функціонують у складному політичному середовищі, але зберігають вірність принципам, закладеним у Нюрнберзі. Вони демонструють, що міжнародне право здатне реагувати на найтяжчі злочини, захищати жертв і утверджувати справедливість – навіть тоді, коли національні системи правосуддя виявляються неспроможними або політично заангажованими.

3. Нюрнберзький трибунал закріпив принцип індивідуальної кримінальної відповідальності, який став одним із найважливіших проривів у міжнародному праві XX століття. До його створення в міжнародній практиці переважала доктрина державної відповідальності: злочини кваліфікувалися як дії держав, а не окремих осіб, і відповідальність не виходила за межі міждержавних санкцій чи дипломатичних засуджень. Такий підхід фактично унеможлилював притягнення до відповідальності тих, хто безпосередньо планував, організовував і реалізовував політику масового насильства. Нюрнберзький процес радикально змінив цю парадигму. Він уперше в історії міжнародного правосуддя встановив, що фізичні особи – включно з главами держав, міністрами, генералами, ідеологами – можуть і повинні нести особисту відповідальність за злочини проти миру, людяності та воєнні злочини. Цей принцип був закріплений у статті 6 Статуту трибуналу та підтверджений у вироках, винесених ключовим фігурам нацистського режиму. Засудження Германа Герінга, Рудольфа Гесса, Йоахіма фон Ріббентропа та інших стало не лише юридичним актом, а й моральним

сигналом: жодна посада, титул чи політична функція не звільняє від відповідальності за злочини, що порушують фундаментальні норми людяності. Цей принцип – що влада не є щитом, а особиста участь у злочині не є виправданням – став основоположним для всіх наступних міжнародних кримінальних судів. Саме завдяки нюрнберзькому прецеденту стало можливим притягнення до відповідальності таких фігур, як Слободан Мілошевич, Шарль Тейлор, Омар аль-Башир, а також розгляд справ, пов'язаних із воєнними злочинами в Україні, М'янмі, Судані та інших регіонах [8].

Індивідуальна кримінальна відповідальність – це не лише юридичний механізм, а й етичний імператив, який утверджує принцип особистої совісті в міжнародному праві. Нюрнберг показав, що за злочини проти людяності несе відповідальність не абстрактна держава, а конкретна людина, яка приймає рішення, підписує накази, виконує дії. Цей підхід змінив саму природу міжнародного правосуддя.

Окремо слід виділити внесок Нюрнберга у визнання геноциду як окремого міжнародного злочину. Геноцид – це не просто масове вбивство. Це систематичне, навмисне знищення цілих груп людей за ознаками національності, етнічної приналежності, раси чи релігії. Він спрямований не лише на фізичне знищення, а й на загибель культурної, духовної, генетичної та соціальної ідентичності – посягаючи на найглибші основи людської гідності: право на життя, безпеку, тілесну недоторканність, свободу віросповідання, культурну спадщину та майбутнє. Історія людства, на жаль, рясніє прикладами такого злочину: Вірменський геноцид в Османській імперії (1915–1923) – перше масштабне винищення етнічної групи у XX столітті; Голокост (1933–1945) – промислове знищення євреїв, ромів, інвалідів, політичних опонентів нацистською машиною; Геноцид у Руанді (1994) – вбивство 800 тисяч тутсі за 100 днів; Сребрениця (1995) – перший визнаний геноцид у Європі після Другої світової війни.

Як зазначав історик Ерік Гобсбаум, XX століття стало «віком катастроф» – епохою, коли масові вбивства, революції, війни та глобалізація породили нові форми насильства [9]. Саме в умовах розпаду імперій, колоніальних конфліктів, етнічних протистоянь і політичного хаосу геноцид ставав інструментом влади – там, де правові механізми слабшали, а насильство – легітимізувалося як «необхідність».

Хоча термін «геноцид» був запропонований Рафаелем Лемкіним ще в 1933 році (від грец. *genos* – «рід» і лат. *caedo* – «вбиваю») [10], міжнародне право майже 15 років не визнавало його як окремий злочин. Прорив стався лише після Другої світової війни – у 1948 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, яка вперше закріпила геноцид як злочин проти міжнародного права. Згідно зі статтею II Конвенції, геноцидом визнаються дії, вчинені з наміром знищити – повністю або частково – національну, етнічну, расову чи релігійну групу, а саме: вбивство членів групи; завдання тяжких тілесних або психічних ушкоджень; навмисне створення умов життя, спрямованих на фізичне знищення; заходи, спрямовані на запобігання народженню; насильницьке переміщення дітей до іншої групи. Це визначення було повністю перейняте статтею 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998), що підтверджує безперервність розвитку міжнародного права – від Нюрнберга до сьогодення.

Нюрнберзький процес по праву вважається одним із найвизначніших символів XX століття – символом справедливості, невідворотного покарання та утвердження гуманістичних і загальнолюдських цінностей. Він відкрив нову сторінку в історії міжнародного права, започаткувавши епоху, в якій злочини проти людяності більше не могли залишатися безкарними, незалежно від рангу чи статусу їхніх виконавців. Саме завдяки Нюрнбергу було закладено основи для створення сучасних постійно діючих міжнародних судових інституцій, зокрема Міжнародного кримінального суду, які продовжують виконувати місію захисту фундаментальних прав людини.

Спадщина Нюрнберзького процесу в утвердженні принципів і норм сучасного міжнародного права є неоціненною. Вона стала наріжним каменем для формування правових механізмів, спрямованих на запобігання масовим злочинам, притягнення до відповідальності за геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності. Ці принципи стали основою для розвитку міжнародного гуманітарного права, прав людини, а також для консолідації глобального правового порядку, в якому верховенство права визнається універсальною цінністю.

Нюрнберзький процес не лише змінив юридичну практику, а й трансформував моральну свідомість людства, утвердивши ідею про те, що пам'ять про злочини минулого є запорукою недопущення їх

у майбутньому. Його вплив відчутний у діяльності міжнародних організацій, у правових позиціях національних судів, у правозахисному дискурсі та в освітніх програмах, які формують нові покоління юристів, здатних мислити глобально та діяти відповідально.

Список використаних джерел:

1. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених у діючих арміях, 22 серпня 1864 року // Міжнародне гуманітарне право: документи. К.: Вид. центр КНТ, 2002. С. 15–20.

2. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, 6 липня 1906 року // Міжнародне гуманітарне право: документи. К.: Вид. центр КНТ, 2002. С. 21–28.

3. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у сухопутних війнах, 27 липня 1929 року // Міжнародне гуманітарне право: документи. К.: Вид. центр КНТ, 2002. С. 29–38.

4. Конвенція про закони та звичаї сухопутної війни, прийнята на Гаазькій конференції миру 1899 року // Міжнародне гуманітарне право: документи. К.: Вид. центр КНТ, 2002. С. 45–52.

5. Конвенція про закони та звичаї сухопутної війни, прийнята на Гаазькій конференції миру 1907 року // Міжнародне гуманітарне право: документи. К.: Вид. центр КНТ, 2002. С. 53–65.

6. Іванов В.М. Нюрнберзький процес: історичне та правове значення (до 70-річчя Міжнародного військового трибуналу). Часопис Київського університету права. 2015. № 3. С. 24–28.

7. Коруч У.З. (2020) Практика нюрнберзького трибуналу та її значення для кваліфікації пропаганди війни як міжнародного злочину. Міжнародне право збройних конфліктів. Альманах міжнародного права. Випуск 24. С. 222–230. DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.24.26>.

8. International Criminal Court. Офіційний вебсайт. Гаага: ICC, 2025. URL: <https://www.icc-cpi.int>

9. Ерік Гобсбаум Вік екстремізму: Коротке XX століття, 1914–1991. https://shron1.chtyvo.org.ua/Eric_Hobsbawm/Vik_ekstremizmu_Korotka_istoriia_XX_viku_1914-1991.pdf?PHPSESSID=egniaj7qh5csmv3tsn7347c957 (перекл. з англійської).

10. Lemkin R. Genocide // American Scholar, Volume 15, No. 2. Washington, D.C., 1946. P. 228.

ЗЛОЧИНИ ГЕНОЦИДУ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: МЕХАНІЗМИ РЕАГУВАННЯ УКРАЇНОЮ НА ЇХ ВЧИНЕННЯ

Вадим ХАРЧЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Збройна агресія російської федерації проти України з самого початку і дотепер системно супроводжується вчиненням злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Наведене не тільки викликає занепокоєння всього міжнародного співтовариства, а й обумовлює відповідну реакцію нашої держави на їх вчинення. Будучи демократичною правовою державою Україна у повному обсязі використовує правові механізми, передбачені матеріальним та процесуальним кримінальним правом, а також здійснює взаємодію з міжнародними судовими інстанціями у питаннях притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочини проти людяності та злочини геноциду.

Така протидія наведеній групі злочинів досягається як шляхом вдосконалення доктринальних підходів до визначення сутності злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів у чинному Кримінальному кодексі України [4] (далі – КК України), удосконалення процесуального забезпечення їх досудового розслідування, так і ратифікацією нашою державою міжнародно-правових актів. Зазначене повною мірою відповідає положенню Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду [6], що злочини геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини не повинні залишатися непокараними та що їх ефективне переслідування повинно бути забезпечене як заходами на національному рівні, так і шляхом посилення міжнародного співробітництва.

Водночас, будь-яка відповідальність, а кримінальна відповідальність особливо, повинна мати відповідну форму її реалізації. Специфіка групи злочинів, що розглядаються у цій роботі, апriorі обумовлює засто-

сування щодо злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів виключно найбільш типової форми реалізації кримінальної відповідальності, що полягає в ухваленні обвинувального вироку суду, призначення винному покарання та реального його відбування. Але слід врахувати як процесуальну складність встановлення як конкретних осіб, що вчинили такі злочини, так і можливість застосування щодо них реального покарання через їх знаходження поза межами нашої держави.

У таких випадках ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України [5] (далі – КПК України) передбачає процедуру спеціального розслідування – судового розгляду справ за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*). Відповідна процедура спеціального розслідування застосовується виключно до категорій злочинів, які, по-перше, чітко визначені у КПК України і, по-друге, підслідні Службі безпеки України (далі – СБУ), а саме: злочинів проти територіальної цілісності та державного устрою України, терористичних актів та злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародних правопорушень. Разом з тим, вказана процедура спеціального розслідування та засудження особи, яка вчинила злочин геноциду, злочин проти людяності або воєнний злочин (фактично заочного засудження) не може бути визнана покаранням, адже не відповідає як його визначенню у ч. 1 ст. 50 КК України, так і його меті – виправлення засудженого, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженим, так й іншими особами (ч. 2 ст. 50 КК України). А головне, така процедура не передбачає кару, що є не тільки сутністю покарання, а й перетворює покарання на особливий та найбільш суворий захід державного примусу, в якому може бути реалізована кримінальна відповідальність.

Як справедливо наголошує Ю.Ю. Коломієць, сутність ідеї про невідворотність кримінальної відповідальності головним чином укладається у відображенні у свідомості людей твердої впевненості у неминучості кримінальної відповідальності [2, с. 619]. Ю.В. Баулін також вказує, що сутність кримінальної відповідальності як категорії публічного права є обмеження прав і свобод злочинця. Така відповідальність існує в трьох аспектах: законодавчому, судовому та виконавчому. Зміст кримінальної відповідальності становить взаємодію трьох її складових елементів – суб'єктів, об'єктів та діяння. Правовою формою законодавчо визначеної кримінальної відповідальності

є санкція кримінально-правової норми, передбаченої КК; індивідуально визначеної судом – обвинувальний вирок суду і реально здійснюваної – діяльність органів виконавчої влади, спеціально уповноважених на виконання обвинувального вироку суду [1, с. 30].

Звернення України до юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо вчинених представниками російської федерації злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів також не може бути визнане найбільш ефективним заходом реагування. По-перше, через відсутність будь-якого механізму чи регламенту впливу нашої держави (як і будь-якої іншої) на діяльність цього органу та належну оцінку з його боку конкретних відповідних обставин, які підтвердні відповідною документацією. Згідно ч. 1 ст. 14 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду, повноваження України як держави-учасниці обмежуються передачею Прокурору ситуації, в якій імовірно було вчинено один або декілька злочинів, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, шляхом звернення до Прокурора з проханням провести розслідування цієї ситуації для визначення того, чи **доцільно** (*виділено мною – В.Х.*) висунути обвинувачення одній чи декільком конкретним особам за вчинення таких злочинів.

По-друге, Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду на сьогодні ратифікований далеко не усіма державами-членами ООН, що не тільки надає можливість особі, яка вчинила злочин геноциду, злочин проти людяності або воєнний злочин достатньо легко уникнути відповідальності за їх вчинення, а й навіть обирати на свій розсуд кліматичні умови, політичні та економічні ознаки країни, у якій така особа може переховуватися від юрисдикції Міжнародного кримінального суду, і навіть, як свідчать реалії, приймати участь у політичному житті цієї держави. Навряд чи і у цьому випадку можна стверджувати про дотримання принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Таким чином, на моє переконання, на сьогодні всеосяжне вирішення питання відповідальності особи за вчинення злочину геноциду, злочину проти людяності або воєнного злочину виключно як правовими заходами на національному рівні, так і шляхом посилення міжнародного співробітництва, не представляється можливим. Але відсутність карального впливу на винного у вчиненні таких злочинів не тільки обумовлює його переконливість у безкарності та вседозволеності, а й суттєво підриває довіру громадян (особливо потерпілих) та цілих націй до правових інститутів як національного, так й міжна-

родного рівнів. Така ситуація також не найкращим чином впливає й на загальну превенцію злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів як стосовно їх вчинення в окремій країні або регіоні, так і у цілому.

Враховуючи, що такі тяжкі злочини загрожують миру, безпеці та добробуту світу, як на цьому справедливо наголошується у преамбулі Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду, вважаю можливим та доцільним передбачити у Конституції України [3] (наприклад, частиною четвертою ст. 8) положення, відповідно до якого щодо злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів Україна залишає за собою право використовувати позасудові механізми реагування до осіб, які їх вчинили. Наведене жодним чином не виключає необхідності подальшого вдосконалення норм закону про кримінальну відповідальність, механізму процесуального забезпечення досудового розслідування наведеної категорії злочинів та налагодження взаємодії з міжнародними судовими інституціями у цій сфері, а лише надає можливість відповідної взаємодії сил сектору безпеки і оборони України у процесі протидії вчиненню злочинів проти людяності та геноциду в умовах повномасштабної збройної агресії.

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
2. Коломієць Ю.Ю. Ефективність невідворотності кримінальної відповідальності // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. Вип. 16. Одеса: Юрид. л-ра, 2002. С. 616–620.
3. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>. дата звернення: 17.09.2025).
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 17.09.2025).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 17.09.2025).
6. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: міжнародний документ від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення: 17.09.2025).

ПСЕВДОРЕФЕРЕНДУМИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

Олександр ЧЕРЕДНИЧЕНКО,
кандидат економічних наук, доцент,
професор Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Поліна ЧАЛЕНКО
здобувач вищої освіти,
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Псевдореферендуми проведені російською федерацією на тимчасово окупованих територіях України 23–27 вересня 2022 року, являють собою грубе порушення фундаментальних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, зокрема принципу територіальної цілісності держави, заборони застосування сили та невтручання у її внутрішні справи. Правова природа псевдореферендумів характеризується відсутністю легітимності через проведення в умовах військової окупації, порушеннями волевиявлення населення шляхом примусу, шантажу та залякування, фальсифікацією результатів голосування та невідповідністю міжнародним стандартам проведення референдумів [1].

Актуальність теми зумовлена потребою розуміння правової природи псевдореферендумів як елементу гібридної війни проти України, їхнього впливу на національну безпеку та обґрунтування міжнародно-правових механізмів відновлення територіальної цілісності. Попри категоричне засудження незаконних референдумів світовою спільнотою, зокрема резолюцією Генасамблеї ООН від 12 жовтня 2022 року (підтримана 143 державами), питання довгострокових наслідків псевдореферендумів для міжнародної безпеки та ефективності санкцій залишається відкритим [6].

Документальні свідчення очевидців підтверджують масштаби порушень при проведенні псевдореферендумів. Так, за інформацією заступника голови Бердянської районної ради, голосування

відбувалося без документів, що унеможливлювало ідентифікацію виборців та створювало умови для масових фальсифікацій [1]. Місцеві мешканці повідомляли про обходи озброєних груп по квартирах з вимогою голосувати, причому вибір робився під дулами автоматів – «так» або «ні» – в дуло автомату, як влучно охарактеризували ситуацію журналісти [2]. На Запоріжжі людей змушували брати участь у псевдореферендумі шантажем та погрозами, включаючи погрози звільнення з роботи, позбавлення соціальних виплат та фізичної розправи [6].

Особливо цинічними виглядали спроби окупаційної влади створити видимість масової участі населення в процесі голосування. Наприклад, на Луганщині окупанти вигадали явку до 50% у розбитих вщент містах, де фактично не залишилося цивільного населення [3]. Фальсифікація результатів досягла абсурдних масштабів – оголошені показники підтримки «приєднання» до росії перевищували 90%, що суперечило реальним настроям населення та неможливе в умовах масової евакуації мешканців з окупованих територій.

Міжнародне гуманітарне право, кодифіковане в Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах до них, категорично забороняє окупаційній владі змінювати правовий статус окупованих територій. Згідно зі статтею 47 Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, анексія окупованої території є недійсною та не позбавляє осіб, які перебувають під захистом, їхніх прав. Проведення псевдореферендумів порушує також статтю 49 конвенції, яка забороняє примусове переміщення населення та депортації з окупованої території [9].

Аналіз хронології подій в окупованому Херсоні, викладений Хоманюк М., демонструє системний характер підготовки до псевдореферендумів. Окупаційна влада протягом місяців створювала квазіадміністративні структури, проводила примусову паспортизацію населення, залякувала активістів та формувала інформаційний вакуум через блокування українських ЗМІ [9]. Паралельно здійснювалася масована пропагандистська кампанія, спрямована на дезорієнтацію населення та створення ілюзії неминучості «приєднання» до росії.

Дослідження Адамовича С. та співавторів щодо притягнення громадян РФ до відповідальності за воєнні злочини розкриває правові механізми кримінального переслідування організаторів

псевдореферендумів [7]. Автори обґрунтовують застосування принципу універсальної юрисдикції для притягнення винних незалежно від місця злочину та громадянства, наголошуючи на важливості документування злочинів для національних та міжнародних судів.

Плохій С. у монографії «Російсько-українська війна: повернення історії» простежує історичні паралелі між сучасними псевдореферендумами та радянськими практиками фіктивних плебісцитів у Прибалтиці 1940 року, анексією Криму 2014 року та іншими випадками використання квазідемократичних процедур для легітимізації агресії [4]. Автор доводить, що псевдореферендуми є елементом імперської політики Росії, спрямованої на відновлення контролю над колишніми радянськими республіками.

Варто зазначити про вплив псевдореферендумів на національну безпеку України, що проявляється в наступному: по-перше, незаконні плебісцити створюють квазіправові підстави для подальшої ескалації збройної агресії під приводом «захисту новоприєднаних територій»; по – друге, псевдореферендуми використовуються для примусової мобілізації населення окупованих територій до збройних сил агресора, що становить воєнний злочин згідно з нормами міжнародного гуманітарного права; по-третє, інформаційно-пропагандистський супровід псевдореферендумів спрямований на легітимізацію окупації в очах російського суспільства та дезорієнтацію міжнародної спільноти.

Стратегії протидії псевдореферендумам у системі національної безпеки України мають комплексний характер та включають правові, дипломатичні, інформаційні та безпекові компоненти. На правовому рівні, окрім постанови Центральної виборчої комісії України (ЦВК), правоохоронні органи розпочали кримінальні провадження щодо організаторів незаконних голосувань за статтями про державну зраду, посягання на територіальну цілісність України та колабораційну діяльність. Дипломатичні зусилля спрямовані на консолідацію міжнародної підтримки територіальної цілісності України та недопущення визнання результатів псевдореферендумів будь-якими державами. Інформаційна протидія включає спростування російської пропаганди, документування злочинів окупаційної влади та донесення правдивої інформації до населення окупованих територій через доступні канали комунікації.

Ключового значення набуває створення механізмів деокупації та реінтеграції звільнених територій. Досвід Харківської та Херсонської областей показує потребу в комплексному підході: відновлення конституційного ладу, люстрація колаборантів, психологічна реабілітація населення, відбудова інфраструктури та документування злочинів окупантів для судового переслідування [7].

Порівняльний аналіз псевдореферендумів 2022 року з попередніми спробами російської федерації легітимізувати територіальні загарбання через квазідемократичні процедури виявляє системний характер використання таких механізмів як інструменту гібридної агресії. Водночас, реакція міжнародної спільноти на псевдореферендуми 2022 року була значно жорсткішою та консолідованішою порівняно з попередніми випадками, що свідчить про усвідомлення загрози для всієї системи міжнародної безпеки.

Аналіз конфліктогенного потенціалу референдумів щодо самовизначення, проведений Германном М., доводить, що легітимні механізми народовладдя можуть бути ефективними лише в умовах миру, демократичного врядування та дотримання міжнародних стандартів [8]. Псевдореферендуми на окупованих територіях України не відповідають жодному з критеріїв легітимності: вони проводилися в умовах збройного конфлікту, під контролем окупаційних військ, з грубими порушеннями виборчих процедур та масовими фальсифікаціями. Замість врегулювання конфлікту, такі псевдореферендуми лише поглиблюють протистояння та створюють додаткові перешкоди для мирного врегулювання.

Дослідження показує, що псевдореферендуми на окупованих українських територіях становлять комплексну загрозу національній безпеці, що виходить за правові рамки й підриває міжнародний правопорядок. Незаконні плебісцити є інструментом гібридної агресії для підриву суверенітету і територіальної цілісності України, легітимізації окупації та ескалації конфлікту. Грубі порушення міжнародного права – примус до голосування, фальсифікації та спроби анексії – потребують рішучої міжнародної відповіді.

Ефективна протидія псевдореферендумам потребує комплексного підходу, який поєднує правові, дипломатичні, економічні та інформаційні інструменти. Консолідоване невизнання псевдореферендумів демократичними державами, посилення санкцій проти агресора та підтримка України створюють основу для відновлен-

ня територіальної цілісності. Довгострокові наслідки потребують переосмислення механізмів захисту територіальної цілісності та адаптації міжнародного права до гібридних загроз. Подальші дослідження охоплюватимуть правові механізми притягнення організаторів до відповідальності, ефективність санкцій, психологічні аспекти реінтеграції населення та нові підходи до захисту суверенітету в умовах гібридних війн. Особливої уваги потребує вивчення можливостей використання міжнародних судових інстанцій для встановлення юридичної відповідальності держави-агресора за проведення псевдореферендумів та компенсації завданої шкоди. Досвід України у протидії псевдореферендумам має стати основою для вдосконалення міжнародно-правових механізмів захисту територіальної цілісності держав та недопущення використання квазі-демократичних процедур для легітимізації агресії.

Список використаних джерел

1. Дудукалов В. На псевдореферендумі в Бердянську голосують без документів – заступник голови райради. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-psevdoreferendумы-berdiansk-dokumenty/32051233.html>. (дата звернення: 16.09.2025)
2. Міреп П., Потапенко А. «Так» або «ні» – в дуло автомату. Розповіді місцевих про «референдум» на окупованих територіях. URL: <https://suspilne.media/284864-tak-abo-ni-v-dulo-avtomatu-rozpovidi-miscevih-pro-referendum-na-okupovanih-teritoriah/>. (дата звернення: 16.09.2025)
3. Петренко Р. «Референдум» на Луганщині: окупанти вигадали явку до 50% у розбитих вщент містах – ОВА. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/25/7368957/>. (дата звернення: 16.09.2025)
4. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2023. 400 с.
5. Постанова Центральної виборчої комісії від 27 вересня 2022 р. «Про нікчемність псевдо-референдумів на тимчасово окупованих територіях України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0101359-22#Text>. (дата звернення: 16.09.2025)
6. Харченко Р. На Запоріжжі людей змушують брати участь у псевдореферендумі шантажем та погрозами. URL: <https://suspilne>.

media/zaporizhzhia/731517-u-mene-ne-bude-takih-povnovazen-ak-buli-v-poperednogo-sekretara-miskradi-regina-harcenko-pro-majbutni-obovazki/. (дата звернення: 16.09.2025)

7. 7.Adamovych S., Mykytyn Y., Prystach L., Savetchuk N., Kozych I. Prospects for Punishing Citizens of the Russian Federation for War Crimes in Ukraine in 2014–2022. *Pakistan Journal of Criminology*. 2023. Vol. 15, no. 02. Pp. 227–242.

8. 8.Germann M. Pax populi? An analysis of the conflict resolution potential of referendums on self-determination. *European Political Science Review*. 2022. Vol. 12. Pp. 403–423. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1755773922000169>.

9. 9.Homanyuk M. Unter Besatzung. Eine Chronik aus Cherson. *Osteuropa*. 2023. Vol. 73, no. 1–2. Pp. 69–96.

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ» АБО «КОМП'ЮТЕРНА ЗЛОЧИННІСТЬ»: ВИКЛИКИ ДЛЯ НАУКОВОЇ ТОЧНОСТІ

Кирило ЧЕРЕВКО

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
і кримінології Харківського національного
університету внутрішніх справ

Петро ГАЛУШКО

аспірант
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Для більш детального з'ясування змісту досліджуваного поняття слід неодмінно звернути увагу й на ту обставину, що альтернативою йому в різних дослідженнях є такі, як «комп'ютерна злочинність», «злочини у кіберпросторі», «злочини у сфері інформаційних технологій», «електронний злочин», «цифровий злочин», «інтернет злочин», «мережевий злочин» та «ІТ-злочин». Вибір конкретного виразу залежить від контексту та акценту, який потрібно зробити. Наприклад, «комп'ютерний злочин» може підкреслювати використання комп'ютера як інструменту, а «злочин у кіберпросторі» – середовище, де відбувається злочин. Зокрема, О.О. Загуменний доходить висновку, що Термін «кіберзлочинність» часто вживається поряд з терміном «комп'ютерна злочинність», причому нерідко ці поняття використовуються як синоніми. Дійсно, ці терміни дуже близькі, але все-таки не синонімічні. Поняття «кіберзлочинність» (в англomовному варіанті – *cybercrime*) ширше, ніж «комп'ютерна злочинність» (*computer crime*), і більш точно відображає природу такого явища, як злочинність в інформаційному просторі.[1]

Проте, на наш погляд, всі перераховані нами терміни є синонімічними, а отже в цьому дослідженні ми будемо використовувати їх на рівні із терміном «кіберзлочинність». Такий підхід пояснюється наступними міркуваннями.

По-перше, серед авторів часто переважає думка, що кіберзлочинами є такі, що об'єднані специфічним місцем їх вчинення – кібер-

простором. Відповідно, і визначення даються виходячи із цього: «Кіберзлочинність – це сукупність злочинів, що здійснюються в кіберпросторі за допомогою комп’ютерних систем або шляхом використання комп’ютерних мереж та інших засобів доступу до кіберпростору, в межах комп’ютерних систем або мереж, а також проти комп’ютерних систем, комп’ютерних мереж і комп’ютерних даних». [2]

Таке розуміння кіберзлочинності викликає зауваження, тому що використовує за основу термін «кіберпростір», загально прийнятого значення якого також на даний момент не існує. На підтвердження цього проаналізуємо публікацію, яка містить достатню кількість визначень кіберпростору та може бути основою для певних висновків [3]. Так, Т. В Федоренко та В.В. Федоренко, проаналізувавши багато визначень кіберпростору, а саме відповідно до 1) міжнародного стандарту ISO/IEC27032: 2012 (Information technology –Security techniques Guidelines for cybersecurity) – це середовище існування, отримане у результаті взаємодії людей, програмного забезпечення, інтернет сервісів і послуг в Інтернеті за допомогою технологічних пристроїв і мережевих зв’язків, підключених до них, яке не існує у будь-якій фізичній формі; [4] 2) нормативної бази США – це сфера, що характеризується можливістю використання електронних та електромагнітних засобів для запам’ятовування, модифікування та обміну даними через мережеві системи та пов’язану з ними фізичну інфраструктуру; 3) офіційних документів Євросоюзу – це віртуальний простір, в якому циркулюють електронні дані світових персональних комп’ютерів (ПК); [5] 4) офіційних документів Великобританії – це всі форми мережевої, цифрової активності, що включають у себе контент та дії, які здійснюються через цифрові мережі; [6] 5) офіційних документів Німеччини – це вся інформаційна інфраструктура, що доступна через Інтернет поза будь – якими територіальними кордонами; 6) «Стратегії забезпечення кібернетичної безпеки України» це середовище, яке виникає в результаті функціонування на основі єдиних принципів і за загальними правилами інформаційних (автоматизованих), телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем. [14]

З цього можна зробити висновок, що при всьому різноманітті цих визначень можна відзначити, що при чіткому зазначенні на зв’язаність кіберпростору з ІКТ інфраструктурою, основна увага звертається не на технології, а саме на діяльність людей, які використовують ці технології.

Теж саме запропонував О.В. Манжай: «Кіберпростір – це інформаційне середовище (простір), яке виникає (існує) за допомогою технічних (комп'ютерних) систем при взаємодії людей між собою, взаємодії технічних (комп'ютерних) систем та управління людьми цими технічними (комп'ютерними) системами» [7]. З цього можна зробити висновок, що Федоренко Т.В., Федоренко В.В. та О.В. Манжай, як і багато інших фахівців, ідентифікує кіберпростір як певним *єдиним* простором, створеним всіма засобами комп'ютерних технологій. І маються на увазі всі мережі, об'єднані мережею Інтернет. Але може виникнути питання, входячи з такої інтерпретації, що до категорії кіберзлочинів не потрапляють злочини, вчинені в локальній мережі, не приєднаній до Інтернет, не кажучи вже про локальний комп'ютер, що не може задовольнити формування повного поняття кіберзлочинності. На це питання відповів П.М. Сніцаренко, вказавши: «...розглядати і визначати кіберпростір як віртуальне середовище – помилка, якої не можна допускати. Інше питання ставиться під сумнів контекстуальним твердженням, що кіберпростір охоплює лише глобальні комп'ютерні мережі. Підозра викликана наявністю реальних процесів електронного зв'язку не тільки в глобальних, але і в різних ізольованих локальних комп'ютерних мережах...». [8]

Все ж таки ми не відповіли на питання щодо одного комп'ютера, операційної системи, чи може вона визнаватися кіберпростором. На це є відповідь – ні. Така мережа без тематичного інформаційного наповнення є просто «металевою» структурою, яка має обсяг, вагу та технічну можливість комп'ютерів взаємодіяти

Іншими словами, щоб краще зрозуміти, які злочини слід вважати «кіберзлочинами». Простіше кажучи, навіть якщо ми лише поверхово розглянемо слово «кіберзлочинність» стає зрозуміло, що головне, що об'єднує всі його значення – це використання інформаційних технологій та засобів зв'язку. Ці технології по різному застосовуються при скоєнні кримінальних правопорушень, які є предметом вивчення цієї сфери, а також часто повторюються в реальному житті. Очевидно, що для вчинення таких кримінальних правопорушень використовуються комп'ютери, системи зв'язку та інтернет. Проте, навіть розуміння цього недостатньо, щоб точно визначити, що саме відноситься до «кіберзлочинності».

Слово «кіберзлочинність» почали офіційно використовувати в Україні після того, як країна підписала міжнародну угоду про бо-

ротьбу з такими злочинами, а саме Будапештська конвенція [9] додатковий протокол до цієї Конвенції [10], яка є першим міжнародним договором, спрямованим на боротьбу з кіберзлочинністю. Але ця угода не дає чіткого визначення, що саме вважається «кіберзлочинном», а лише перелічує різні види порушень, які до нього належать. Кримінальний кодекс України та інші закони також не мають точного визначення «кіберзлочинів». Тому, коли розробляються правила для визначення та класифікації цих злочинів, виникає питання, як відрізнити їх від інших видів кримінальних правопорушень, враховуючи всі їхні особливості. Вказані у цих міжнародних документах кримінальні правопорушення і повинні вважатися «кіберзлочинами».

Перш ніж продовжити треба розглянути та з'ясувати яке саме визначення поняття «кіберзлочинність» ми повинні використовувати. Так, А.В. Боровик та І.М. Копотун наполягають, що: «... семантичний аналіз поняття кіберзлочинності вказує на те, що інтегруючим елементом складників цього поняття є інформаційно-телекомунікаційні технології, які різним чином задіяні при вчиненні відповідних діянь. І взагалі основною сутнісною ознакою кіберзлочину є те, що це є діяння, сама можливість вчинення якого впливає з особливих можливості інформаційно-телекомунікаційних (комунікаційних) технологій, які використовуються для завдання шкоди суспільним відносинам...» [11]. Для розуміння терміна «інформаційно-телекомунікаційна технологія» треба звернутися до Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» де в ст. 1 вказано поняття інформаційно-комунікаційних систем – сукупність інформаційних та електронних комунікаційних систем, які у процесі обробки інформації діють як єдине ціле. [12]

Поки науковці та юристи не дійдуть згоди щодо того, що таке кіберзлочинність, вони продовжуватимуть обговорювати, які саме злочини слід до неї відносити. З наведених визначень кіберзлочинності стає зрозуміло, що це поняття охоплює надзвичайно широке коло правопорушень. Способи їх класифікації та типології також є предметом жвавих наукових дискусій, у тому числі на міжнародному рівні. Іншими словами, якщо розглянути, як різні науковці в Україні вивчають та пояснюють, що таке «кіберзлочин», стає очевидно, що немає однієї спільної думки. Їхні погляди на це питання досить сильно різняться. Це може призвести до того, що люди неправильно розумітимуть, що саме є «кіберзлочинном». А це, у свою чергу, може

привести до помилок у визначенні того, який закон застосовувати до таких дій. Через це можуть виникнути проблеми не лише в теорії, але й у практичній роботі правоохоронних органів та судів.

Ми можемо зробити висновок, що кіберзлочини бувають дуже різними. Це може бути, наприклад, продаж заборонених дитячих матеріалів в інтернеті, незаконне викрадення грошей з банківського рахунку за допомогою працівника банку або ж викрадення важливих комп'ютерних програм. Коли такі злочини вдаються, часто порушується право людей на приватність. Наприклад, якщо компанія погано захистила особисті дані своїх користувачів, і ці дані були вкрадені, то це є порушенням правил приватності, і водночас це є «кіберзлочином» з боку тих, хто ці дані вкрав. На нашу думку «Кіберзлочинність» – це будь-яка злочинна діяльність, яку здійснюють у цифровому просторі.

Остаточне вирішення цього питання було зроблене в 2017 році, коли прийняли Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [13] де в статті 1 п. 8 з'явилося поняття кіберзлочину – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України. Це, все ж таки, не дає відповіді що саме ми повинні вважати кримінальними правопорушеннями – кіберзлочинами.

Список використаних джерел:

1. Загуменний О.О. Співвідношення понять «кіберзлочинність» і «комп'ютерні злочини» Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування: тези доп. всеукр. наук. – практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2019. – С. 69
2. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади: навч. посіб. / О.Є. Користін, В.М. Бутузов, В.В. Василевич та ін. – К.: Скіф, 2012. – С.46
3. Федоренко Т.В., Федоренко В.В. Основні положення кіберпростору: поняття та сутність / Modern scientific journal (Сучасний науковий журнал). 2023. Вип.No2(2) / <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-2-9> С. 68–72

4. ISO/IEC 27001:2005. Information technology – Security techniques – Information security management systems – Requirements. Geneva: International Organization for Standardization, 2005. 33 p.

5. European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI). URL: <http://www.ulapland.fi/home/oiffi/enlist/resources/HeuniWeb.htm>

6. Oxford English Dictionary [Electronic resource]. URL: <https://www.oed.com/>. (дата звернення: 20.09.2025)

7. Манжай О.В. Використання кіберпростору в оперативно-розшуковій діяльності / О.В. Манжай // Право і Безпека. – 2009. – № 4 (31). – С. 240

8. Сніцаренко П., Саричев Ю., Гордійчук В. Сутність кіберпростору та його взаємозв'язок із кібернетичним простором // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. 2024. Т. 50, № 2. С. 5–10. DOI: 10.33099/2311–7249/2024–50–2–5–10.

9. Конвенція про кіберзлочинність: міжнар. документ від 23.11.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575. (дата звернення: 20.09.2025)

10. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність: Закон України від 07.09.2005 р. № 2824-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824–15>. (дата звернення: 20.09.2025)

11. Боровик А.В., Копотун І.М. *Кіберзлочини в Україні (кримінально-правова характеристика)*: навч. посіб. Луцьк: СПД Гадяк Ж.В. друкарня «Волиньполіграф»ТМ, 2019. 304 с.

12. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр>. (дата звернення: 20.09.2025)

13. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163–19>. (дата звернення: 20.09.2025)

14. Бурячок В.Л. Основи інформаційної та кібернетичної безпеки. [Навчальний посібник]. / В.Л. Бурячок, Р.В. Киричок, П.М. Складанний – К., 2018. – С.10

ВЗАЄМОДІЯ СИЛ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Олександр ЧЕРЕДНИЧЕНКО,
кандидат економічних наук, доцент,
професор Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Андрій КАЛИНЧУК,
здобувач вищої освіти,
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України поставила перед національною системою кримінальної юстиції безпрецедентний за своїм масштабом та складністю виклик – забезпечення ефективного реагування на масові та систематичні вчинення найтяжчих міжнародних злочинів. Злочини проти людяності та геноцид, що фіксуються на українській території, вимагають не лише їхньої належної правової кваліфікації, а й дієвих організаційно-правових механізмів міжвідомчої протидії, спрямованих на реалізацію фундаментального принципу невідворотності покарання.

Класичні моделі досудового розслідування виявляються недостатньо адаптованими до умов ведення інтенсивних бойових дій та динамічної зміни лінії бойового зіткнення. За таких обставин саме на підрозділи сектору безпеки і оборони України покладається унікальна за своєю природою функція первинного контакту з місцями вчинення злочинів та їх наслідками, що робить їх відправною точкою у кримінальному провадженні. Відтак, дослідження організаційних та процесуальних механізмів взаємодії Сил оборони з іншими уповноваженими суб'єктами набуває особливої значущості для формування цілісної та ефективної системи протидії найтяжчим міжнародним злочинам.

Ефективна протидія найтяжчим міжнародним злочинам, що вчиняються в умовах повномасштабної збройної агресії, вимагає від правозастосовних органів не лише значних організаційних зусиль, але й глибокого розуміння специфіки їхньої кримінально-правової природи та процесуальних особливостей доказування. Національна правова система, реагуючи на ці виклики, спирається насамперед на статті Кримінального кодексу України, що криміналізують воєнні злочини та геноцид. Водночас, диспозиції цих норм, зокрема статті 438 КК України («Порушення законів та звичаїв війни»), мають бланкетний характер, відсилаючи до обширного масиву норм міжнародного гуманітарного права, що містяться в Женевських конвенціях, Додаткових протоколах до них та інших міжнародних договорах, ратифікованих Україною. Така законодавча конструкція, з одного боку, забезпечує універсальність криміналізації, але з іншого – створює значні труднощі у правозастосуванні, оскільки вимагає від слідчих та прокурорів досконалого володіння складним інструментарієм міжнародного права для правильної ідентифікації та кваліфікації кожного конкретного діяння [1; 2].

Вирішальне процесуальне значення для відмежування воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду від загальнокримінальних правопорушень має встановлення так званого контекстуального елементу, який є обов'язковою складовою предмета доказування. Для кваліфікації діяння за статтею 438 КК України необхідно довести наявність прямого зв'язку між злочином та збройним конфліктом (*nexus to the armed conflict*), що вимагає збору специфічних доказів, які підтверджують, що діяння було вчинено в рамках та у зв'язку з бойовими діями. У випадку злочину геноциду, передбаченого статтею 442 КК України, ключовим елементом доказування є наявність у винної особи спеціального умислу (*dolus specialis*) – наміру знищити, повністю чи частково, певну національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Цей умисел рідко фіксується у прямих доказах і, як правило, встановлюється опосередковано, через аналіз сукупності обставин: систематичності та масштабності діянь, заяв офіційних осіб, змісту пропагандистських матеріалів, що об'єктивно унеможлиблює його доведення силами одного слідчого підрозділу і потребує комплексної міжвідомчої взаємодії та залучення аналітичних та розвідувальних спроможностей [3; 4].

Особливу складність становить доказування злочинів проти людяності, які, на відміну від воєнних злочинів, не мають прямої відповідної статті у Кримінальному кодексі України та кваліфікуються переважно за статтею 438 КК України. Проте їхня сутнісна відмінність полягає в тому, що вони є частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого на цивільне населення. Доведення цього елементу вимагає опрацювання величезних масивів інформації з різних кримінальних проваджень, для встановлення єдиного умислу злочинної поведінки. Такий підхід вимагає не лише координації між усіма правоохоронними органами, але й активного застосування сучасних технологічних засобів, зокрема використання даних з безпілотних літальних апаратів, супутникових знімків та інструментів OSINT. Саме ця об'єктивна складність доказування зумовлює необхідність побудови ефективних механізмів взаємодії всіх сил сектору безпеки і оборони [5; 6].

Фундаментальні засади взаємодії суб'єктів протидії воєнним злочинам закладені самою архітектурою національного безпекового законодавства, зокрема статтею 12 Закону України «Про національну безпеку України», яка концептуально об'єднує в єдиний «сектор безпеки і оборони» як суто військові компоненти (сили оборони), так і структури з правоохоронними функціями (сили безпеки). В умовах повномасштабної збройної агресії, коли значна частина сил безпеки залучається для відсічі збройної агресії до складу Сил оборони, відбувається не лише організаційне, а й їх функціональне зближення [7].

Саме ця обставина породжує ключову процесуальну колізію: військовослужбовець, який за своїм основним статусом є співробітником органу досудового розслідування, діючи як комбатант, опиняється в правовому вакуумі щодо можливості негайного застосування своїх процесуальних повноважень для належної фіксації доказів міжнародних злочинів, що об'єктивно зумовлює необхідність розробки спеціальних, переважно тактичних, а не процесуальних, алгоритмів первинного реагування [8].

В умовах динамічної зміни лінії бойового зіткнення військовослужбовець Сил оборони об'єктивно виступає первинним суб'єктом реагування на найтяжчі міжнародні злочини. Його роль полягає не у проведенні повноцінних слідчих (розшукових) дій, що є виключною компетенцією уповноважених органів, а у виконанні

чіткого алгоритму невідкладних заходів, що створює процесуальне підґрунтя для подальшого розслідування. Цей алгоритм розпочинається з виявлення та розпізнавання ознак міжнародного злочину (масові поховання, сліди катувань, невинуватене руйнування цивільної інфраструктури), після чого відбувається невідкладний перехід до збереження цілісності місця події шляхом його фізичної охорони та обмеження доступу, що є процесуальною гарантією запобігання втраті або знищенню доказів. Після цього ключовим етапом стає первинна фіксація обставин, де особливого значення набуває використання штатних БПЛА, які дозволяють безпечно та об'єктивно задокументувати загальний контекст події, масштаб руйнувань та виявити приховані об'єкти, що є критично важливим для подальшого доказування непропорційності атак чи наявності систематичності [3; 6; 9].

Логічним завершенням цього комплексу первинних дій є невідкладне повідомлення командування, що ініціює офіційний механізм реагування та залучення спеціалізованих слідчих органів, від оперативності якого залежить загальна ефективність досудового розслідування [6; 9].

Тоді як Сили оборони виконують функцію первинного реагування, подальший процес кримінального провадження належить до виключної компетенції спеціалізованих суб'єктів, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України. Відповідно до статті 216 КПК України, розслідування кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, що охоплює злочини геноциду (ст. 442 КК України) та порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), віднесено до предметної підслідності слідчих органів безпеки. Таким чином, Служба безпеки України виступає ключовим органом досудового розслідування у даній категорії проваджень. Водночас, з огляду на масштабність злочинів та необхідність проведення масових слідчих дій на деокупованих територіях, до цього процесу активно залучають і слідчі підрозділи Національної поліції України, які часто першими проводять огляди місць подій та документують наслідки атак, що згодом стає основою для подальшої кваліфікації діянь як воєнних злочинів [1; 2; 10].

Центральна та координуюча роль у всій системі протидії найтяжчим міжнародним злочинам належить прокуратурі, функції

якої виходять за межі суто процесуального керівництва, охоплюючи стратегічне й методологічне лідерство. Відповідно до статті 36 КПК України, прокурор не лише забезпечує законність досудового розслідування, а й виступає організаційним центром, що об'єднує зусилля різних правоохоронних органів, зокрема через повноваження створювати міжвідомчі слідчі групи. Координаційну та методологічну роль виконує спеціалізований Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу Генерального прокурора. Він відповідає за уніфікацію практики розслідування шляхом розробки єдиних стандартів та методик розслідування, що є критично важливим для визнання доказів допустимими як в національних, так і в міжнародних судах. Особлива увага приділяється легітимізції цифрових доказів, зокрема через забезпечення їхньої автентичності та дотримання процедури збереження ланцюга доказів [3; 10; 11].

Ефективність кримінального провадження щодо воєнних злочинів безпосередньо залежить від належної організації передачі первинної доказової інформації від військових підрозділів, які першими її фіксують, до уповноважених органів досудового розслідування. Цей процес є критично вразливим з точки зору збереження допустимості доказів. Особливої уваги потребує процедура передачі цифрових даних, отриманих за допомогою БПЛА, оскільки саме вони часто є найбільш об'єктивним та наочним свідченням масштабу та характеру злочину. Для забезпечення їхньої доказової сили необхідно гарантувати автентичність та цілісність. Цього досягають шляхом збереження та передачі разом із відео- чи фотофайлами всіх супутніх метаданих: точних GPS-координат, дати та часу зйомки, а також, за можливості, ідентифікаційних даних апарату та оператора. Передача таких, часто великих за обсягом, масивів даних має відбуватися через захищені канали зв'язку або на опломбованих фізичних носіях для унеможливлення їх модифікації. Процесуальне оформлення такої передачі здійснюється шляхом складання військовослужбовцем детального рапорту, який стає підставою для слідчого для подальшого огляду цифрового носія інформації та складання відповідного протоколу, що легітимізує доказ у кримінальному провадженні [6; 9].

Дані, отримані військовими за допомогою БПЛА, на цьому етапі відіграють не лише доказову, а й тактико-організаційну роль:

аналіз фотознімків та відеозаписів дозволяє слідчому та прокурору заздалегідь спланувати роботу, визначити пріоритетні об'єкти для огляду (наприклад, місця найбільших руйнувань чи ймовірні локації поховань), оцінити безпекову ситуацію та оптимальні шляхи доступу, що значно підвищує продуктивність роботи групи та мінімізує ризики для її учасників [8].

Отже, ефективна протидія злочинам проти людяності та геноциду в умовах війни вибудовується на чіткому функціональному розподілі та синергії сил сектору безпеки і оборони. Військовослужбовець Сил оборони виступає незамінною первинною ланкою, яка забезпечує збереження та початкову фіксацію доказів на місці події. Подальші процесуальні дії належать до виключної компетенції органів досудового розслідування, тоді як прокуратура, через спеціалізований Департамент, здійснює стратегічну координацію, уніфікує практику та забезпечує відповідність зібраних доказів міжнародним стандартам. Успіх кримінального переслідування, як на національному, так і на міжнародному рівні, безпосередньо залежить від безперервності та процесуальної відповідності взаємодії.

Список використаних джерел:

1. Діденко Є.В. Кримінально-правова та процесуальна характеристика воєнних злочинів в Україні (після повномасштабного вторгнення РФ в Україну). Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 2. С. 569–573. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.02.96>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text> (дата звернення: 18.09.2025).
3. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина: методичні рекомендації. Офіс Генерального прокурора; за ред. Ю. Белоусова. Київ, 2023. 110 с.
4. Боровик А.В., Мазепа Д.Я. Ознаки геноциду в російсько-українській війні XXI ст. Кримінально-правовий аспект. Серія Юридичні науки. 2024. Вип. 2. С. 42–47. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307–8049/2024–2–8>
5. Orlov Yu. V. Crimes against humanity in the context of the armed conflict in Ukraine: definition, problems of distinction with related

offences. Law and Safety. 2023. № 1(88). P. 99–112. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.09>

6. Лабенок А.О., Осипенко І.П. Досудове розслідування воєнних злочинів в Україні: стандарти, ризики для особистого життя і здоров'я. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. 2024. Вип. 86. С. 95–100. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.86.5.13>

7. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469–19#Text> (дата звернення: 18.09.2025).

8. Старостенко О. Особливості взаємодії підрозділів кримінальної поліції та дізнання Національної поліції під час розслідування кримінальних проступків проти основ національної безпеки України. Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні: матеріали міжнар. наук. – практ. круглого столу (м. Київ, 14–15 березня 2024 р.). Київ: Алерта, 2024. С. 264–268.

9. Роль військовослужбовця у реагуванні на воєнні злочини / Г. Ясутіс, Р. Мікова, Д. Прескотт, В. Шабас. Женева: Geneva Centre for Security Sector Governance (DCAF), 2023. 34 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/War_crimes_Evidence-UKR.pdf (дата звернення: 18.09.2025).

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text> (дата звернення: 18.09.2025).

11. Про затвердження Положення про Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу Генерального прокурора: Наказ Генерального прокурора від 14.11.2023 № 312.

ЩОДО НАПРЯМІВ ПОДАЛЬШОГО УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ З ІМПЛЕМЕНТАЦІЄЮ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Микола ЧЛЕНОВ,
старший викладач,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

Римський статут визначає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо злочинів геноциду, агресії, проти людяності, воєнних злочинів, встановлює перелік воєнних злочинів, процедури їх розслідування та здійснення міжнародного правосуддя.

Україна пройшла складний та тривалий 24-річний шлях від підписання Римського статуту 20 січня 2000 року до його ратифікації, яка відбулась 25 жовтня 2024 року – в день одночасного набрання чинності двох Законів України:

1) «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 21.08.2024 року № 3909-IX;

2) «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 09.10.2024 року № 4012-IX (опублікований в газеті «Голос України № 151 від 24.10.2024 р.») [1].

25.10.2024 Україна зробила останній формальний крок для ратифікації Римського статуту, передавши ратифікаційну грамоту на зберігання до депозитарію Римського статуту Міжнародного кримінального суду [2].

Таким чином, після ратифікації Верховною радою України Римського статуту та поправок до нього, наша держава стала 125-ою державою-учасницею даного міжнародного договору та виконала свої зобов'язання, передбачені статтею 8 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2014 та п. 140 Розпо-

рядження КМУ від 09 лютого 2024 р. № 133-р. «Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року» [3, 4].

Відповідно до п. 1) ст. 1 ЗУ «Про ратифікацію...», а також ч. 2 ст. 126 Римського статуту, для України Римський статут стане чинним в перший день місяця, що настає після 60-го дня з дати здачі на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй ратифікаційної грамоти, тобто з 01 січня 2025 року.

Станом на 20.09.2025 з початку широкомасштабної збройної агресії рф проти України в ЄРДР органами досудового розслідування та прокуратурою України зареєстровано 190114 злочинів агресії та воєнних злочинів, а в магістральній справі щодо агресії оголошено про підозру 736 підозрюваним з числа представників військово-політичного керівництва рф [5].

МКС має комплементарний характер, тобто лише доповнює національні судові системи держав для невідворотності покарання за найтяжчі міжнародні злочини. Тому МКС може здійснювати свою юрисдикцію лише у випадку, якщо національні суди держави не можуть або не хочуть самостійно розслідувати ці злочини. Судовий розгляд окремих резонансних злочинів, віднесених до юрисдикції МКС, вчинених представниками воєнно-політичного керівництва рф, мають перспективу судового розгляду МКС.

Саме тому Україна починаючи з 2022 року поступово здійснює імплементацію та гармонізацію вітчизняного кримінального процесуального законодавства для створення правового механізму співробітництва державних органів України з МКС для забезпечення притягнення воєнних злочинців до кримінальної відповідальності.

Так, на підставі Закону України «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» від 03.05.2022 р. № 2236-IX, який набрав чинності 20.05.2022, Кримінальний процесуальний кодекс України було доповнено Розділом IX-2 «Особливості співробітництва з міжнародним кримінальним судом» (статті 617–636), а також внесені відповідні зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України, ЗУ «Про попереднє ув'язнення», ЗУ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Вказані зміни до КПК України запровадили наступні новели:

- в ст. 617 КПК визначено обсяг та порядок двосторонніх зносин щодо направлення звернень про надання допомоги (в формі прохань МКС та запитів слідчих, прокурорів України) з метою сприяння у притягненні до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС;

- в ст. 618 КПК визначено суб'єктів взаємодії від імені України з МКС. Зокрема, Центральними органами України щодо співробітництва з МКС є Офіс Генерального прокурора під час досудового розслідування і судового розгляду, а також Міністерство юстиції України під час виконання вироків чи інших рішень МКС. Враховуючи, що стадія досудового розслідування та судовий розгляд передбачають більшу кількість процесуальних дій, ніж виконання судових вироків, то очевидно, що обсяг співробітництва ОГП з МКС є більшим, у порівнянні з Мін'юстом;

- в ч. 2 ст. 618 КПК визначено обсяг повноважень ОГП щодо співробітництва з МКС. Цей перелік не є вичерпним, оскільки п. 13 ч. 2 ст. 618 КПК України зазначено про можливість здійснення й інших повноважень. Зокрема, ОГП уповноважений на надання розпоряджень, зокрема, прокурорам щодо виконання прохань МКС про допомогу, які є обов'язковими для виконання; ОГП уповноважений розглядати звернення до МКС (заяви про допомогу) прокурора, слідчого погодженого прокурором, та приймати рішення про їх направлення до МКС або відмову в цьому (повернення цих заяв назад ініціатору);

- в ст. 619 КПК передбачена окрема форма взаємодії ОГП і МКС у вигляді взаємних консультацій, пов'язаних з виконанням на території України прохань МКС;

- в 620 КПК передбачена можливість передання кримінальних проваджень від правоохоронних органів України до МКС. При цьому, прокурори прокуратур різних рівнів отримали додаткові повноваження на складання заяв (прохань) до МКС про допомогу з їх подальшим направленням до Офісу Генерального прокурора, а також отримали додаткові повноваження на погодження відповідних заяв слідчих;

- визначено порядок та строки виконання прохань МКС про надання допомоги на території України, а також види рішень ОГП за результатом розгляду прохань МКС про надання допомоги (задоволення, відмова або часткова відмова у виконанні);

Наступним кроком по удосконаленню процесуального механізму співробітництва з МКС при проведенні процесуальних дій на території України стало прийняття Закону України від 20.09.2022 № 2598-IX, яким внесено зміни до ст. 624 КПК України, якими передбачена можливість виконання процесуальних дій на території України не тільки Прокурором МКС, а й іншими посадовими особами МКС за його дорученням. При цьому, закріплено умову, що проведення таких дій на території України іншими посадовими особами МКС можливе лише після погодження цих дій Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора).

Черговим кроком з удосконалення КПК України, пов'язаним з ратифікацією РС, стало прийняття Закону України від 09.10.2024 року № 4012-IX. Крім змін до КПК України до статей 176, 183, 214, 216, 297–1, пов'язаними з доповненням новою статтею 441-1 КК України, варто звернути увагу на виключення примітки до розділу IX-2 КПК. Справа в тому, що дана примітка передбачала, що з початку запровадження даного розділу, співробітництво з МКС стосувалось притягнення до кримінальної відповідальності воєнних злочинців зі сторони держави-агресора. Однак, з 25.10.2024 (після ратифікації РС), ця примітка виключена і співробітництво з МКС розповсюджується на питання притягнення до відповідальності будь-яких осіб, які вчинили воєнний злочин, незалежно від приналежності їх до сторони міжнародного збройного конфлікту.

Крім того, з метою організації співробітництва з МКС, наказом Генерального прокурора від 22.08.2024 № 197 внесено зміни до наказу Офісу Генерального прокурора від 12.09.2023 № 258 «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва». Зокрема, п. 4.2. цього наказу передбачає співробітництво з МКС під час здійснення ним розслідування та судового розгляду, а також виконання інших повноважень, що впливають із зобов'язань України у зв'язку з визнанням Україною юрисдикції МКС; п. 6.7 передбачає розширення повноважень підрозділу міжнародного співробітництва ОГП, якій уповноважений на забезпечення співробітництва з МКС, зокрема за рахунок делегування йому повноважень щодо розгляду, організації виконання прохань МКС про співробітництво, а у виняткових випадках безпосереднє виконання таких прохань; проведення консультацій з МКС; погодження з Генеральним прокурором або виконувачем

його обов'язків проведення процесуальних дій на території України уповноваженими Прокурором МКС працівниками цього Суду.

Варто також згадати, що 23.03.2023 р., з метою організації дієвого співробітництва з МКС, на підставі Угоди між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом, створено Офіс Міжнародного кримінального суду в Україні [6].

Однак, незважаючи на вже прийняті законодавчі зміни до кримінального процесуального законодавства, попереду мають бути зроблені додаткові кроки щодо імплементації положень Римського статуту до кримінального процесуального законодавства, зокрема:

Потребує розроблення та прийняття спільного наказу ОГП та інших органів досудового розслідування щодо організації роботи з передавання кримінальних проваджень до МКС, оскільки ст. 620 КПК України передбачає таке передавання, але не містить процесуального порядку його здійснення.

Зміни до КПК України мають вирішити наступні питання: 1) в якій формі слідчий уповноважений ініціювати перед прокурором (процесуальним керівником) питання про звернення до ОГП щодо передавання кримінального провадження до МКС; якщо це письмове клопотання, то які вимоги висуваються до вказаного клопотання; 2) в які строки і які рішення уповноважений приймати процесуальний керівник за результатом розгляду такого клопотання слідчого; 3) хто саме і в які строки в ОГП уповноважений приймати рішення про направлення кримінального провадження до МКС; 4) з якого моменту припиняється плин строків досудового розслідування кримінального провадження, яке передається до МКС; 5) на чийй стороні лежить обов'язок здійснення перекладу матеріалів кримінального провадження, яке скеровується до МКС, які саме процесуальні документи мають бути перекладені; 6) чи потрібно зупиняти строк досудового розслідування у кримінальному провадженні, яке скеровується до МКС тощо. Також необхідно уточнити режиму розгляду клопотань прокурора, поданих на виконання прохань Прокурора МКС чи уповноважених ним співробітників МКС. Крім того, на нашу думку, додаткові повноваження прокурора (які пов'язані зі співробітництвом з МКС), мають бути передбачені не тільки в наказі ОГП від 12.09.2023 № 258 «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва», а й уточнені в ст. 36 КПК України, а також в Законі України «Про прокуратуру».

В наказі ОГП «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення» від 30.06.2020 № 298 мають бути внесені зміни для відображення в ЄРДР: 1) підстави зупинення кримінального провадження у зв'язку з направленням справи до МКС, чи на період проведення консультацій з МКС; 2) про прийняття ОГП рішення про направлення кримінального провадження до МКС та ін. відомостей; 3) відомості про особу, стосовно якої надійшло прохання від МКС про надання допомоги, зокрема про арешт, тощо.

В Законі України «Про доступ до судових рішень» та рішенні Вищої ради правосуддя «Про затвердження порядку ведення єдиного державного реєстру судових рішень» від 19.04.2018 № 1200/0/15–18 необхідно внести зміни, якими передбачити положення про те, що рішення судів, прийняті на виконання прохань про співробітництво з МКС, не відкриваються для загального доступу в Єдиному реєстрі судових рішень через зобов'язання України щодо забезпечення конфіденційності під час такого співробітництва.

Крім внесення змін до кримінального процесуального законодавства України, на шляху імплементації положень Римського статуту попереду ще треба провести чимало заходів: 1) розробити науково-практичні коментарі та роз'яснення до Розділу IX-2 КПК України; 2) оновити програми навчальних дисциплін для вивчення Римського статуту та пов'язаних з ними документів здобувачами вищої освіти, які стануть майбутніми працівниками органів досудового розслідування і прокуратури; 3) з практичними співробітниками органів досудового розслідування і прокуратури необхідно проводити відповідні курси підвищення кваліфікації з питань організації співробітництва з МКС, застосування положень Римського статуту для розслідування злочинів геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності на території України з метою притягнення винних до кримінальної відповідальності, та ін.

Список використаних джерел:

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588 (дата звернення: 20.09.2025).

2. Ратифікаційна грамота України від 25.10.2024. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2024/CN.440.2024-Eng.pdf>

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 20.09.2025).

4. Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року» від 09.02.2024 № 133-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-vykonannia-rekomendatsii-ievropeiskoi-komisii-predstavlenykh-u-t90224> (дата звернення: 20.09.2025).

5. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/> (дата звернення: 20.09.2025).

6. Угода між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/980_001-23?lang=uk#Text (дата звернення: 20.09.2025).

ДАВНІСТЬ ЗА РИМСЬКИМ СТАТУТОМ

Станіслав ШЕПТУХОВСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук,
головний науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України

Віталій ОНІЩЕНКО,

провідний науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України

Інститут давності притаманний усім видам відповідальності. В цивільному праві, ідейний вплив якого на решту галузей права важко перебільшити, давність виражена через явища строків позовної давності та пред'явлення рішення до виконання. Передбачено можливість управління цими строками: початковим моментом їх перебігу, зупиненням, припиненням чи відновленням. Як виняток з загального правила визначено випадки, до яких (позовна) давність не застосовується. У кримінальному праві замість позовної застосовується давність притягнення до кримінальної відповідальності і виконання вироку; в трудовому і адміністративному праві (законодавстві про адміністративні правопорушення) – це строк притягнення до відповідальності і накладення стягнення. Специфічна форма давності застосовується до правових наслідків протиправного діяння – погашення та зняття судимості, строк, після якого особа вважається такою, що не має стягнення. Наявність кінцевих строків реалізації права на судовий захист є, з одного боку – функціональним, адже запобігає пасивності потенційного позивача, з іншого – гуманним і соціальним (адже довічна, у буквальному сенсі, стигматизація – таврування каторжників – свого часу призвела до масштабного соціального виключення навіть після відбування покарання [1]). Як і в цивільному праві, у праві кримінальному визначено випадки незастосування давності. Зокрема, ч. 5 ст. 49 КК України встановлює перелік кримінальних правопорушень, у разі

вчинення яких не застосовується давність як підстава звільнення від кримінальної відповідальності, а ч. 6 ст. 80 КК України – звільнення від відбування покарання [2] (перелік охоплює, зокрема всі кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, а також більшість визначних КК України кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку).

Застосовує давність і міжнародне кримінальне право.

Римський статут Міжнародного кримінального Суду (далі, відповідно – Статут, Римський статут; Суд, МКС) містить як матеріальні, так і процесуальні норми міжнародного кримінального права. Серед них – перелік діянь, які є кримінально протиправними і правила застосування щодо них юрисдикції Суду. Приділено увагу і темпоральним аспектам, таким як процесуальна неретроактивність (незастосування повноважень Суду до діянь, які передували набранню чинності Статутом (ч. 1 ст. 11, ч. 1 ст. 24) або його визнанню державою-учасницею (ч. 2 ст. 11)) [3], а також – давності.

Зокрема, ст. 29 Римського статуту встановлює «До злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, не застосовуються будь-які строки давності» (англ.: «The crimes within the jurisdiction of the Court shall not be subject to any statute of limitations») [3; 4] (тут і далі курсив та виділення наші – авт.).

В свою чергу, згідно зі ст. 5 Статуту «Юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства». Далі подано їх перелік: «... Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів: а) злочин геноциду; b) злочини проти людяності; c) воєнні злочини; d) злочин агресії» («The jurisdiction of the Court shall be limited to the most serious crimes of concern to the international community as a whole. The Court has jurisdiction in accordance with this Statute with respect to the following crimes:...») – ст. 5–1 англومовної редакції [4]).

Однак насправді кримінальні правопорушення, щодо яких Суд здійснює свою юрисдикцію, вказаним переліком не вичерпуються.

1. Посягання на здійснення правосуддя Судом. У ст. 70 Статуту подано перелік умисних діянь, які спрямовано проти відправлення правосуддя Судом, такі як неправдиві свідчення або вимагання хабара посадовою особою Суду. Статут встановлює юрисдикцію Суду також щодо цих, як визначає український офіційний переклад,

[3] злочинів. Здавалося б, якщо щодо останніх має місце юрисдикція МКС, за правилами ст. 29 Статуту давність не застосовується і щодо них. Однак такий висновок є передчасним. Тут варто придивитися до автентичного тексту. Англійською він має такий вигляд: «The Court shall have jurisdiction over the following offences against its administration of justice when committed intentionally: (a) Giving false testimony ... (f) Soliciting or accepting a bribe as an official of the Court in connection with his or her official duties» [4]. Якщо за ст. 29 Статуту давність не застосовується до crimes, то щодо перелічених у ст. 70 Статуту offences такого сказати неможна.

Згідно зі ст. 128 Статуту, тексти його оригіналу, зокрема, англійською, французькою мовами є рівноавтентичними.

Іспаномовний текст [5] оперує категорією «los crímenes» у ст.ст. 5–1 та 29; але не у ст. 70, де застосовано «los delitos». В франкомовній редакції [6] так само бачимо у ст.ст. 5–1 та 29 Статуту слово «злочин» («La compétence de la Cour est limitée aux crimes les plus graves qui ...», «... la Cour a compétence à l'égard des crimes suivants ...»; «Les crimes relevant de la compétence de la Cour ne se prescrivent pas»). Однак, у ст. 70 застосовано слово «atteintes» («La Cour a compétence pour connaître des atteintes suivantes à son administration de la justice lorsqu'elles sont commises intentionnellement»), яке є словом atteinte у множині. За словником [7, С. 42–43] воно має такі значення: «ушкодження, поранення, (одержаний) удар; зазіхання, замах, шкода, порушення (закону); досяжність; наслідок хвороби; біль». Для розуміння значення французького слова crime[s] варто звернутися до КК Франції, котрий поділяє (ст. 111–1) [8] кримінальні правопорушення (Les infractions pénales) на злочини (crimes [7, С. 151]), делікти (délits [7, С. 173]) і проступки (contraventions [7, С. 135]). Застосоване у ст. 70 франкомовної редакції Статуту слово atteintes в наведеному переліку відсутнє, але його застосовано у назві Книги II (Des atteintes à la personne humaine) і Глави 1 (Des atteintes aux intérêts fondamentaux de la nation) Книги IV (Des crimes et délits contre la nation, l'Etat et la paix publique) КК Французької республіки щодо діянь, які визначаються і як злочини, і як делікти [8]. Звісно, використання національного законодавства для тлумачення змісту міжнародного правочину є сумнівним прийомом. Герменевтичне ж тлумачення, через сам текст Статуту дозволяє встановити, що це ж слово використано для позначення окремих форм злочинів, саме crimes, у ст.ст. 6 (п. «б» ст. 6 «заподіяння

тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу: «Atteinte grave à l'intégrité physique ou mentale ...»), пп. «k» ч. 1 ст. 7 («autres actes inhumains de caractère analogue causant intentionnellement de grandes souffrances ou des atteintes graves à l'intégrité physique ou à la santé physique ou mentale»); в англійській редакції цьому слову відповідає «causing» – заподіяння чи спричинення), пп. «i» «ii» п. «c» ст. 8–2 «Les atteintes à la vie et à l'intégrité corporelle, notamment le meurtre ...» та «Les atteintes à la dignité de la personne...» [6], із англійськими відповідниками «Violence to life and person, in particular murder...», «Committing outrages upon personal dignity...» [4] та українськими «посягання на життя й фізичну недоторканність, зокрема вбивство ...» та «посягання на людську гідність...» [3]). Наведений перелік випадків застосування можна продовжувати (ст.ст. 72, ч. 2 ст. 83, п. «b» ч. 7 ст. 93 із українськими відповідниками «завдання шкоди», «ставити під сумнів» та «виконання цілей») Але він видається достатнім для припущення про те, що французька редакція може бути підставою для поширення правила про незастосування давності також на визначені ст. 70 діяння, спрямовані проти відправлення МКС правосуддя.

Тож, здавалося б, оскільки французьке *atteinte* може уключати (або ні) «des crimes», неможливо чітко віднести до останніх одне чи всі діяння, наведені у ст. 70 Статуту. Співвідношення цих двох французьких слів треба розглядати як загальне і окреме. І оскільки ст. 29 Римського Статуту чітко вказує на окреме, тобто «crimes», незастосування давності до посягань на правосуддя, перелічених у ст. 70 Статуту, вимагає вирішення питання, які саме з поданих у ній *atteintes* належать до «crimes». Але формальних засобів такого вирішення немає. Зокрема, ч. 3 ст. 70 не містить різниці щодо верхньої межі покарання (до 5 років позбавлення волі). Чи можна вважати залякування судді чи вимагання ним хабара порушенням менш тяжким, ніж злочин? Англійський і іспанський переклади не лишають місця для подібного сумніву – ні, це не crimes.

Звідси постає питання про строки притягнення до відповідальності вже за такі посягання на відправлення правосуддя. Римський статут їх не визначає, а можливість поширення на такі *atteintes* (фр.), або ж «los delitos» свого кримінального законодавства державами, на території чи громадянами яких вони вчинені (або з метою передачі справи компетентним органам держав-учасниць, ч. 4 ст. 70)

лише визначає часові межі (можливості такого поширення чи перерахунок), яким межам відповідає давність за національним законодавством. Тоді як сам Статут у цьому питанні містить невизначеність. Яка, згідно з загальними засадами судочинства у світі, є вибачливою саме до порушника.

Очевидним намаганням заповнити цю лакуну є Правила процедур і доказування [9], до яких відсилає ч. 2 ст. 70 Статуту. Зокрема чч. 2–3 Правила 164 встановлює строк давності у п'ять років з дати вчинення правопорушення та 10 років з дати набрання остаточної сили для виконання рішення про притягнення до відповідальності. Правила процедур і доказування є актом МКС, прийнятим відповідно до ст. 51 Римського статуту. Але, хоча їх затверджує Асамблея держав-учасниць (Assembly of States Parties), яка є політичним і адміністративним органом, вони не мають статусу міжнародного договору, яким є Статут. Виходить, що строк притягнення до кримінальної відповідальності, розмір штрафу (до половини вартості активів і майна винного, чч. 3–5 Правила 166 через відсилку з ч. 3 ст. 70 Статуту) як кримінального покарання (тобто караність як така і міра покарання), які є питаннями матеріального характеру (*nullum poena sine lege*), у рамках міжнародного кримінального права визначено документом нижчої юридичної сили. Цей документ може упорядкувати вже надані Статутом повноваження Суду, але навряд чи є легітимним засобом їх розширення. Оскільки Правила створено не внаслідок судового розгляду, вони не є і судовим рішенням, тому не йдеться і про судовий прецедент Суду як джерело міжнародного права. Отже, давність щодо цієї категорії міжнародних кримінальних правопорушень визначає внутрішній документ міжнародної організації. Вважається, що рішення міжнародних організацій мають рекомендаційний характер [10, С. 380–381]. Але з таким характером не узгоджується визначення цими документами обставин, що підлягають доказуванню, строк правових обмежень – «темпоральної» юрисдикції, розмір кримінального штрафу. За припущення про прийнятність наведеного способу створення норм міжнародного кримінального права, очевидною є потреба перегляду усталених доктринальних уявлень щодо джерел міжнародного кримінального права, зокрема щодо ролі внутрішніх актів міжнародних організацій у формуванні матеріального аспекта відповідальності.

2. Комплементарна юрисдикція Суду. Злочини, щодо яких Суд здійснює юрисдикцію, одержали у доктринальних джерелах назву *core crimes*. Таке позначення відмежовує злочини, належні до юрисдикції Суду від інших передбачених міжнародним кримінальним правом – тероризм, корупція піратство, торгівля людьми. Вже побіжне ознайомлення із згаданими у ст. 9 Статуту Елементами злочинів (також ухвалено Асамблеєю держав-учасниць) [11] надає уявлення про те, що віднесені до юрисдикції Суду злочини є кульмінацією певного штучно створеного злочинного сценарію. Іншими словами, доказування потребує вивчення наявності певних предикатів. Так, елементом злочину геноциду є те, що «Ці діяння відбувалися в контексті явних ознак типовості подібних діянь...»; (п. 4 ст. 6(а), п. 4 ст. 6(с) Статуту) «... в контексті явного повторюваного сценарію аналогічних діянь...» (п. 4 ст. 6 (b), п. 4 ст. 6 (d), п. 4 ст. 6–1 Елементів злочину), «Якщо напад на цивільне населення стає масштабним чи систематичним...» (ч. 2 ст. 7) [11]. Отже, доказування *core crimes* вимагає розслідування цих обставин. Давність щодо попередніх (в розрізі прикладів – першого у низці повторення, таких, що передували набранню ознак масштабності чи систематичності), вірогідно, має обчислюватися за законодавством держави-учасниці. Наслідком спливу такого строку мала би стати неможливість притягнення до відповідальності у межах національної юрисдикції. Але належність саме до елементів діянь, щодо яких у Статуті міститься вказівка про незастосування давності, створює юридичний механізм ігнорування «національного» чинника у межах реалізації юрисдикції МКС щодо *core crimes*, відповідно до ст. 29 Статуту. Як в цілому, так і до частини, доказової ознаки *core crimes*, які можуть самі по собі бути злочинами, давність Судом не застосовується.

Таким чином, інститут строків давності у системі Міжнародного кримінального суду має такі особливості застосування:

- щодо перелічених у статті 5 Римського статуту так званих *core crimes* діє імперативна норма статті 29 про незастосування строку давності;
- щодо передбачених статтею 70 Статуту *offences* проти здійснення правосуддя Судом, строк давності, тобто питання матеріального кримінального права, встановлюється внутрішнім актом МКС – Правилами процедур і доказування.

Елементи злочинів, ухвалені відповідно до статті 9 Статуту, відіграють ключову роль у визначенні меж юрисдикції Суду. Вони містять обов'язкові ознаки складу злочину, включаючи «предикатні» обставини, без яких така юрисдикція не може бути реалізована. Вказані обставини, наприклад, «контекст повторюваних діянь» або «масштабність нападу» теж мають самостійне матеріально-правове значення в національному законодавстві. Та, на відміну від останнього, вони не можуть втратити праве значення для Суду через вплив строків давності, навіть якщо самі по собі не є предметом окремого переслідування у справі, належній до юрисдикції МКС.

Внутрішні акти МКС, зокрема, Правила процедур і доказування та Елементи злочинів, хоч і не мають статусу міжнародного договору, однак:

- визначають матеріальні та процесуальні підстави юрисдикції та межі кримінальної відповідальності;
- впливають на кваліфікацію діяння, допустимість доказів, межі юрисдикції та темпоральні обмеження.

Вказана правова обставина змінює уявлення про факультативність внутрішніх актів міжнародних організацій в системі джерел міжнародного кримінального права.

Список використаних джерел:

1. Mauhourat F.S. La marque judiciaire jusqu'en 1832: entre rupture et continuité. Dans: Allinne J. – P., Soula M. (dir.). Les récidivistes. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2011. P. 131–140. URL: <https://books.openedition.org/pur/132363?lang=en> (date de consultation: 10.09.2025).

2. Кримінальний кодекс України. Кодекс України від № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3035> (дата звернення: 10.09.2025).

3. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. Ратифіковано із заявами Законом України № 3909-IX від 21.08.2024. Голос України. 2024. 24 серпня. № 110. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 28.11.2024).

4. Rome Statute of the International Criminal Court. The Hague: International Criminal Court, 2018. 80 p. ISBN92–9227–386–8. ICC-

PIOS-LT-01–003/18_En. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024–05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).

5. Estatuto de Roma de la Corte Penal Internacional. La Haya: Corte Penal Internacional, 2011. 80 p. ICC-PIDS-LT-01–002/11_Spa. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Esp.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).

6. Statut de Rome de la Cour pénale internationale. La Haye: Cour pénale internationale, 2015. 80 p. ISBN92–9227–307–8. ICC-PIOS-LT-02–002/15_Fra. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Fra.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).

7. Французько-український словник. Українсько-французький словник: два в одному томі: 430 000 од. пер. / під заг. ред. В. Бусела. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2012. 1104 с.. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Busel_Viacheslav/Frantsuzko-ukrainskyi_slovnyk_Ukrainsko-frantsuzkyi_slovnyk (дата звернення: 10.09.2025).

8. Code pénal de la République française: version consolidée au 9 sept. 2025. Legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/2025–09–09 (дата звернення: 10.09.2025).

9. Rules of Procedure and Evidence. The Hague: International Criminal Court, 2024. 120 p. ISBN92–9227–416–3. ICC-PIOS-LT-03–006/24_Eng. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024–09/RulesProcedureEvidenceEng-2024.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).

10. Попко В.В., Попко Є.В. Системно-ієрархічний характер джерел міжнародного кримінального права: методологічні аспекти. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2021. С. 375–384. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/70.pdf>. (дата звернення: 10.09.2025)

11. Елементи злочинів (складова частина статті 9 Римського статуту Міжнародного кримінального суду). Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a7_001–02#n3 (дата звернення: 10.09.2025).

ПРИНЦИП КОМПЛЕМЕНТАРНОСТІ В ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Юлія ЯКОВЕНКО

викладач Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Введення воєнного стану на території України зумовило перегляд існуючих засад функціонування не лише суспільства, але й діяльності органів державної влади, дало поштовх удосконалення системи національного правосуддя. Разом із тим сьогодні питання здійснення правосуддя в Україні дедалі частіше пов'язують із особливостями здійснення міжнародного правосуддя, де вагома роль відведена Міжнародному кримінальному суду (далі – МКС).

Відповідно до положень Римського Статуту Міжнародного кримінального суду Україна стала повноправною учасницею МКС, а відповідно погодилася на його юрисдикцію. Починаючи з 2014 року Україна тісно співпрацює з МКС в контексті розслідування воєнних злочинів, що були вчинені на території нашої держави. Відповідно на практиці виникають деякі труднощі з тим як реалізовувати положення Римського Статуту з урахуванням національного законодавства. З метою розв'язання проблеми визначення та співвідношення національної та міжнародної юрисдикції прийнято застосовувати принцип комплементарності. Останній має вирішальне значення для України з метою повноцінного імплементації положень Римського Статуту в національне законодавство.

Загалом, принцип комплементарності є поєднанням національної та міжнародної юрисдикції суду та означає, що держави-учасниці МКС можуть здійснювати власну юрисдикцію, а не юрисдикцію МКС. Україна сьогодні не може повноцінно реалізовувати юрисдикцію МКС, оскільки останній не є частиною національної судової системи. Саме тому, застосування принципу комплементарності є ключовим для України та потребує свого вивчення та дослідження.

Зауважимо, що відповідно до положень Римського Статуту, юрисдикція МКС поширюється на такі найбільш тяжкі злочини

як: геноцид, злочини проти людяності, агресії та воєнні злочини. Останні наразі активно розслідуються національними правоохоронними органами, а тому всебічне дослідження питань, що стосуються юрисдикції МКС має вагоме значення для України. Втім повна ратифікація положень Римського Статуту неможлива без імплементації принципу комплементарності. Останній передбачає, що звернення до МКС можливе у випадках, коли національна судова система не в змозі самостійно здійснювати належним чином правосуддя. На думку автора А. Тимофєєва, «одна із позицій, якої дотримується МКС полягає у тому, що держави-учасниці повинні ставити на перше місце власну національну правоохоронну та судову системи» [1, с. 535].

Слід зазначити, що принцип комплементарності лежить в основі функціонування самого МКС. Даний принцип передбачений ст. 1 Римського Статуту, де вказується, що «МКС є доповненням до національної системи кримінального правосуддя держав-учасниць...» [2, с. 117]. Оскільки принцип комплементарності базується на пріоритеті саме національного правосуддя (притягнення винних осіб до відповідальності за вчинення воєнних злочинів) МКС не підміняє національні суди, а навпаки є їх доповненням. У випадку коли національний суд не може належним чином притягнути осіб до відповідальності, то держава має право звернутися до МКС. Як зазначила І. Венедіктова, «МКС є дієвим інструментом для України, а його комплементарний підхід до національних юрисдикцій має сприйматись як стимул до впровадження необхідних змін до національного законодавства та практики розслідування воєнних злочинів» [3, с. 23].

Підсумовуючи викладене зауважимо, що збройна агресія, що розпочалася у лютому 2022 року зумовила перегляд існуючої системи юстиції, правосуддя з метою притягнення до відповідальності осіб країни агресора за найтяжчі кримінальні злочини.

Повноцінна ратифікація положень Римського Статуту МКС для України сьогодні є одним із пріоритетних завдань, оскільки є реальною можливістю притягнення до відповідальності військовослужбовців та посадовців рф за злочини, що були ними вчинені на території нашої держави.

Застосування принципу комплементарності є гарантом притягнення до відповідальності осіб за вчиненні воєнні злочини, а тому

не може суперечити нормам національного та міжнародного законодавства. Принцип комплементарності виступає «містком» між національним судом та МКС, що дозволяє повноцінно реалізовувати правосуддя.

Принцип комплементарності у діяльності МКС означає підсилення спроможності правосуддя та розслідування особливо тяжких злочинів держав-учасниць Римського Статуту та МКС.

Список використаних джерел:

1. Тимофеев А.О. Проблемні аспекти імплементації Римського Статуту Міжнародного кримінального суду в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 534–536. URL: http://lsej.org.ua/10_2024/126.pdf (дата звернення: 19.09.2025).

2. Смирнов М.І. Порядок співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2024. Вип. 4. С. 116–120 URL: <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/646/588> (дата звернення: 19.09.2025).

3. Венедіктова І. Проблеми ратифікації, імплементації та реалізації Римського статуту Міжнародного кримінального суду. *Римський статут міжнародного кримінального суду: проблеми імплементації до національного законодавства України*: Матеріали дискус. панелі IV Харків. міжнар. юрид. форуму, м. Харків, 25 верес. 2020 р. С. 21–27. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20456/1/konf_25.09.2020.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПАНЕЛЬНОЇ ДИСКУСІЇ

Підсумовуючи роботу панельної дискусії на тему «Злочини проти людяності та геноцид: практичний погляд на окремі аспекти російської агресії в контексті ратифікації Римського статуту» в рамках IX Міжнародного юридичного форуму можна констатувати, що за результатами науко-практичного заходу було висловлено та запропоновано багато конструктивних ідей та рішень. Жвава дискусія у поєднанні з отриманими тезами доповідей учасників дала змогу дійти висновків та рекомендацій, які безсумнівно будуть цікаві широкому колу науковців та правоохоронців. Учасниками панельної дискусії за результатами аналізу наданих матеріалів запропоновано два блоки рекомендацій, які умовно можна поділити на рекомендації у практичній діяльності правоохоронних органів та рекомендації для використання у науково-дослідній роботі.

Рекомендації для використання у практичній діяльності правоохоронних органів.

1. Оперативне та повне документування воєнних злочинів для розслідування та збору доказів необхідно починати якомога раніше, оскільки це підвищує шанси на успішне судове переслідування. Потрібно забезпечити повну фіксацію фактів порушень прав людини, включаючи матеріальні і моральні наслідки, яких зазнали потерпілі та їхні родичі, з подальшим залученням цих осіб як цивільних позивачів у кримінальних провадженнях.

2. Посилення міжвідомчої взаємодії, яке є ефективною формою протидії міжнародним злочинам, потребує скоординованої діяльності всіх сил сектору безпеки і оборони: ЗСУ, СБУ, Національної поліції, ОГП, ДПС та НГУ. Необхідно удосконалити складний процес міжвідомчої взаємодії на всіх етапах збору, фіксації та документування злочинів для належної передачі доказів без втрати якості (chain of custody). Слід активно використовувати спільні слідчі групи (JITs) з державами-членами ЄС та Євроюстом для прискореного обміну доказами та уникнення дублювання.

3. Необхідність залучення органів місцевого самоврядування та комунальних служб до первинної фіксації. Роль зазначених органів і служб, як первинної ланки є недооціненою та критично

важливою. Органи місцевого самоврядування мають унікальну перевагу бути безпосередньо присутніми на місцях скоєння злочинів і володіти вихідними даними про стан об'єктів. Їх слід залучати для максимально повного фіксування руйнувань та координації збору інформації з правоохоронцями.

4. Важливість розробки тактичних алгоритмів первинного реагування необхідні для військовослужбовців Сил оборони, які є першими суб'єктами реагування на місцях злочинів. Для цього потрібно створити чіткі тактичні, а не процесуальні, алгоритми первинної фіксації. Це включає: розпізнавання ознак злочину, збереження цілісності місця події, первинну фіксацію за допомогою штатних БПЛА та негайне повідомлення командування.

5. Стандартизація роботи з цифровими доказами (UAV/OSINT) необхідна при передачі цифрових доказів, зокрема з БПЛА. Це необхідно для гарантування їхньої автентичності та цілісності. Це досягається шляхом збереження та передачі разом із файлами всіх супутніх метаданих (GPS-координати, час, ідентифікаційні дані апарату та оператора). Слід використовувати бази даних та OSINT-аналіз для встановлення осіб, причетних до злочинів, та їх «офізичення».

6. Необхідно розширювати підготовку аналітиків цифрових доказів, експертів з OSINT, фахівців із міжнародного кримінального права та технічних консультантів, які забезпечують перевірку даних. Такі кадри повинні володіти навичками роботи з великими масивами інформації, застосовувати криміналістичні засоби дослідження електронних доказів (інструментами кіберфорензики) та методи відновлення знищених або прихованих даних. Підготовку кадрів з цифрових технологій і алгоритмів аналітичної обробки даних із використанням штучного інтелекту слід покласти на навчальні заклади СБУ, які мають забезпечити базові й поглиблені програми, а також системні курси підвищення кваліфікації для слідчих, оперативних працівників, аналітиків і керівників усіх рівнів, із повним охопленням викладацького складу.

7. У процесі розслідування командної відповідальності, враховуючи труднощі встановлення безпосередніх виконавців, правоохоронні органи мають зосередитися на зборі прямих документальних доказів для доведення вини командування. Необхідно доводити три обов'язкових елемента відповідальності командирів: відносини

підпорядкованості, наявність винуватого усвідомлення та нежиття заходів.

8. Важливість належної уваги до потреб потерпілих та захисту свідків. Впровадження програм психологічної підтримки та навчання правоохоронців методикам комунікації з постраждалими від воєнних злочинів. При розслідуванні сексуального насильства (СНПК) слід застосовувати «потерпіло-центричний підхід» та стандарти, подібні до Кодексу Надії Мурад, які враховують чутливість та вразливість потерпілих. Необхідно удосконалити національний інститут забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, на основі практик Римського статуту.

9. Важливість використання поліграфа як допоміжного інструменту. Поліграф може застосовуватися як допоміжний психофізіологічний інструмент у тактиці допиту (особливо осіб із психотравмою), але отримані внаслідок такого опитування результати не мають самостійного доказового значення. Його використання вимагає добровільної згоди, повної фіксації процедури та дотримання міжнародних стандартів гуманного поводження, щоб уникнути тиску або навіювання.

10. Забезпечення міжнародно-правового контекстуального елементу при документуванні та досудовому розслідуванні злочинів проти людяності та геноциду. Тому необхідно доповнювати зміст документів посиланнями на відповідні Женевські конвенції та положення Римського статуту. Це дозволить якісно розглянути матеріали справ у МКС та уніфікувати практику.

Рекомендації для використання у науково-дослідній роботі.

1. Подальша імплементація Римського статуту має важливе значення. Необхідно продовжити роботу з повноцінної імплементації положень Римського статуту до КК та КПК України. Слід увести більш конкретизовані та однозначно викладені нормативні формулювання міжнародних злочинів для потреб практичних працівників.

2. Необхідність розробки єдиних стандартів та методик розслідування спільними зусиллями науково-практичної спільноти. Потрібно розробити стандарти розслідування міжнародних злочинів, чіткі алгоритми дій, рекомендації та орієнтири. Це включає розробку методик, які інтегрують міжнародні принципи у процеси постконфліктного відновлення.

3. Дослідження та доказування контекстуальних елементів. Ключовим напрямом є дослідження та належне документування контекстуальних елементів (широкомасштабність, систематичність, зв'язок зі збройним конфліктом), які є обов'язковими ознаками міжнародних злочинів. Необхідна глибока аналітика для встановлення соціального, політичного та культурного контексту, що є ключовим для доведення геноциду та злочинів проти людяності.

4. Наукове обґрунтування *Dolus Specialis* (Спеціальний намір). Слід детально досліджувати риторику та офіційні заяви керівництва РФ для доведення спеціального наміру (*dolus specialis*) у злочині геноциду. Важливо кваліфікувати пропаганду, знищення культурних символів та переслідування ідентичності як складники геноцидної політики.

5. Адаптація до цифрових викликів та боротьба з *deepfakes*. Дослідження мають бути спрямовані на адаптацію методики розслідування з використанням відкритих джерел (OSINT) до викликів генеративного штучного інтелекту (*deepfakes*). Потрібна інтеграція криміналістично-технічної експертизи (цифрова криміналістика, машинне навчання).

6. Удосконалення процедур роботи з конфіденційною інформацією. Необхідно розробити та закріпити у КПК спеціальний процесуальний режим використання охоронюваних законом таємниць (державна, адвокатська, комунікаційна) у провадженнях про міжнародні злочини. Рекомендується впровадження моделі «обмеженого відкриття доказів» (анонімізація, редагування) для забезпечення балансу між інтересами слідства та правами людини.

7. Розробка спеціалізованої інформаційної системи. Слід створити інформаційно-комунікаційну систему для досудового розслідування міжнародних злочинів, адаптовану під їхні особливості (наприклад, необхідність з'ясування ланцюга командування та контекстуальних елементів). Функціоналу ЄРДР недостатньо для якісного обліку та структурування даних про міжнародні злочини.

8. Вирішення колізій кваліфікації та кумулятивні вирoki. Необхідно науково обґрунтувати та законодавчо впровадити можливість кумулятивної кваліфікації (подвійного засудження) за одне діяння, яке одночасно має ознаки воєнного злочину та злочину проти людяності (якщо вони містять суттєво відмінні елементи, згідно з «Тестом Челебічі»), що вимагає змін до ч. 3 ст. 2 КК України.

9. Розвиток гібридного підходу у правозастосуванні. Для забезпечення справедливості щодо діянь, вчинених до імплементації норм Римського статуту, пропонується гібридний підхід: формальна кваліфікація за КК України, але з обґрунтуванням у мотивувальній частині вироку системного та масового характеру нападів з посиленням на практику міжнародних трибуналів (МТКЮ, МКС).

10. Підготовка кадрів та навчання міжнародному гуманітарному праву. Актуалізація програм навчальних дисциплін та організація систематичних курсів підвищення кваліфікації для слідчих, прокурорів та суддів щодо застосування положень Римського статуту, міжнародного кримінального та гуманітарного права.

11. Аналіз відповідальності держави-агресора без доведення вини. У контексті відшкодування шкоди слід вдосконалити правове регулювання, щоб визнавати деліктну відповідальність держави-агресора (рф) за заподіяну шкоду без необхідності додатково доводити її провину у кожному окремому випадку, зосереджуючись лише на протиправності дій, наявності шкоди та причиново-наслідковому зв'язку.

Шановні учасники панельної дискусії на тему «Злочини проти людяності та геноцид: практичний погляд на окремі аспекти російської агресії в контексті ратифікації Римського статуту»! Висловлюємо вам щиру вдячність за участь у заході, а також за те, що у цей нелегкий для країни час ви знаходите можливість і сили протистояти ворогу своєю самовідданою працею.

Разом до перемоги!

Наукове видання

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИД: ПРАКТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В КОНТЕКСТІ РАТИФІКАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ

*(матеріали панельної дискусії в рамках
IX Міжнародного юридичного форуму
23 вересня 2025 року)*

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка
Обкладинка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексєєв
Д. М. Алексєєв

Підписано до друку 30.09.2025 р. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 16,74.

Видавництво «Алерта»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, (099) 607-97-62.

E-mail: alerta.pravovaednist@gmail.com, веб-сайт: alerta.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.